

ШКОЛСТВО ЈУЖНЕ СРБИЈЕ ОД 1912-1937 Г.

ОД СВЕТ. К. МАРКОВИЋА и ЈАКОВА ИВАНОВИЋА

І. НАРОДНЕ ШКОЛЕ

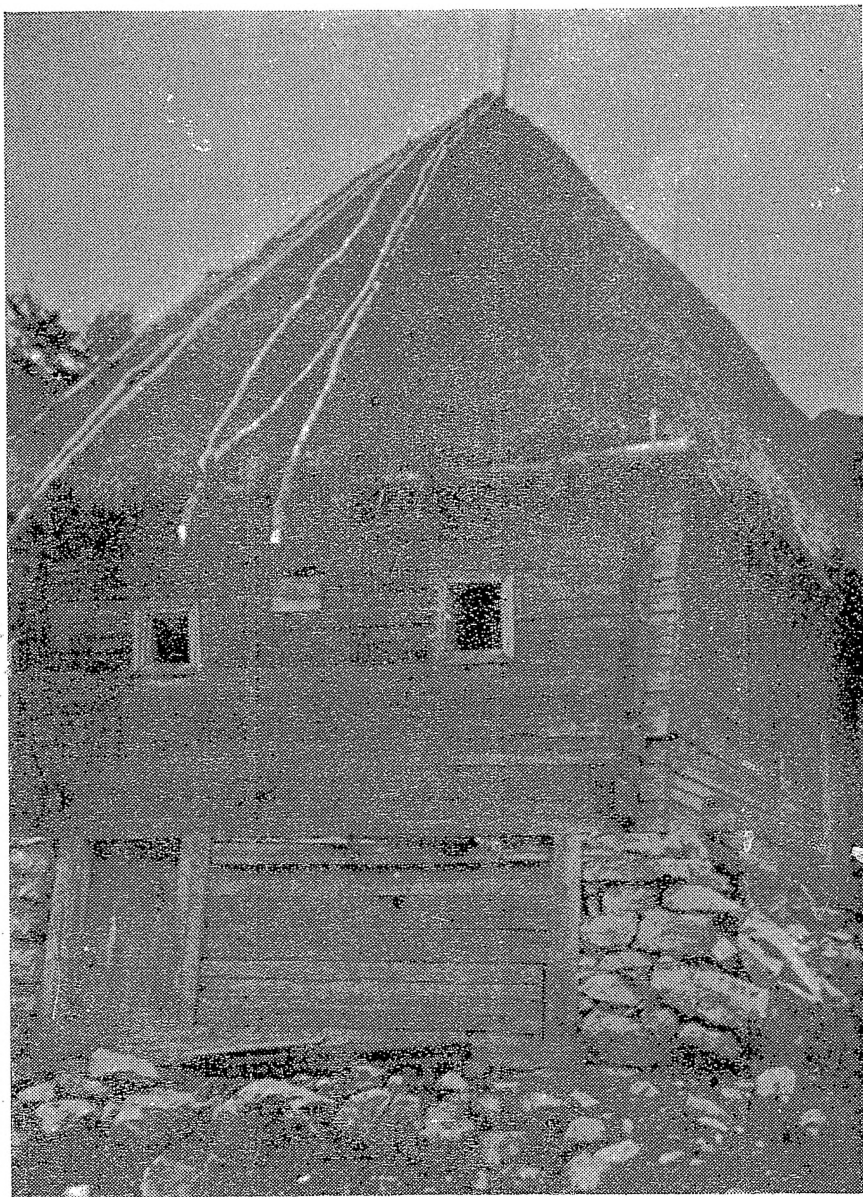
Стање школства у Јужној Србији, у погледу страних националних и верских пропаганди, створено нарочито током друге половине XIX века, може се рећи, више је него хаотично. Стицајем прилика, створених нарочито у то време, наима, с једне стране тежња нашега народа да се ослободи вековног ропства, чији је притисак постајао све тежи и неиздржљивији, услед безвлашћа и анархије у државној управи, нарочито у последње време, с друге стране неподударне тежње самих народа на Балканском Полуострву, особито два братска, српског и бугарског, затим интереси и тежње великих сила, условише да се на већем делу тла Јужне Србије, етнички више једноставном, бар што се тиче нашег дела народа, појаве, поред наших школа и званичних турских, још и разне друге, националне и просветне пропагандистичке школе, као егзархиске, грчке, румунске и још неке, затим од верских пропаганди уз егзархиске још и разне друге стране, католичке и протестантске мисије.

Није наше овде да улазимо у то питање, како је све ово могло доћи, јер се то питање тиче претходних поглавља ове књиге. Али се и овде углавном може рећи, да су у току прве и почетком друге половине XIX века у Јужној Србији биле само наше старе традиционалне школе „славно сербске”, тако зване, поред нешто грчких, нарочито по градовима, које су поникле у вези са укидањем Пећке патријаршије и Охридске архиепископије. Те наше школе су уствари чиниле продужење и континуитет наших школа из средњег века. Отуда те школе не чине неку нарочиту органску везу са школама у обновљеној Србији, у погледу на свој постанак. У народу оне постоје и развијају се више по његовој друштвеној и етничкој нужности: друштву су потребне и оне постоје и развијају се. Као органи друштва, а тада цркве, оне су највише у служби њеној, да задовоље потребе цркве у припремању свештеничког подмлатка. С тешком муком и по врло старим методама учи се у њима писање и читају разне црквене књиге, према којима се и врши класификација ученика по разредима. Уџбеника, уколико их има, они су највише из Србије.

Живот ових наших старих школа иде дубоко у XIX век и траје све до српско-турских ратова друге половине XIX века. Неке од њих

преживљују и те врло критичне моменге по наше школство на Југу и продужују у континуитету живот кроз цео XIX век и трају до данас.

Али стање које се ствара у другој половини XIX века не стоји у директној вези са овим школством нити од њега потиче или оно јесте само у толико у тој вези уколико ове школе, реформисане, остају као српске као што су и пре биле. Међутим, егзархиске школе као пропа-

Народна школа у Штиткову, ср. ново-варошки (стара зграда).

гандистичке, стварају се поглавито после Егзархије, углавном помоћу руском и турском. Русију сада руководе други интереси у остваривању својих жеља на Балкану и она је већ због тога заборавила оправдане жеље и тежње српскога народа. И сада је њена тежња да од ондашње истрајале Турске преузме господство над Босфором и Дарданелима, те да се тако огромно руско царство нађе непосредно уз басен Средо-

земног Мора, вековна жеља руска. Али она уместо у проширеној и увећаној Србији, гледа сада у будућој обновљеној и неприродно проширеној Бугарској истовремено своје увећавање и задовољење те своје вековне жеље да се нађе непосредно на вратима Средоземног Мора. — Ето, то је углавном условило онај ненормалан однос школства, који затичемо нашим ослобођењем овде на Југу. Ми ћемо ово поглавље о стању народног школства за означено време поделити због аустриско-немачко-бугарске окупације 1915—1918 на два поглавља: поглавље пре и после окупације.

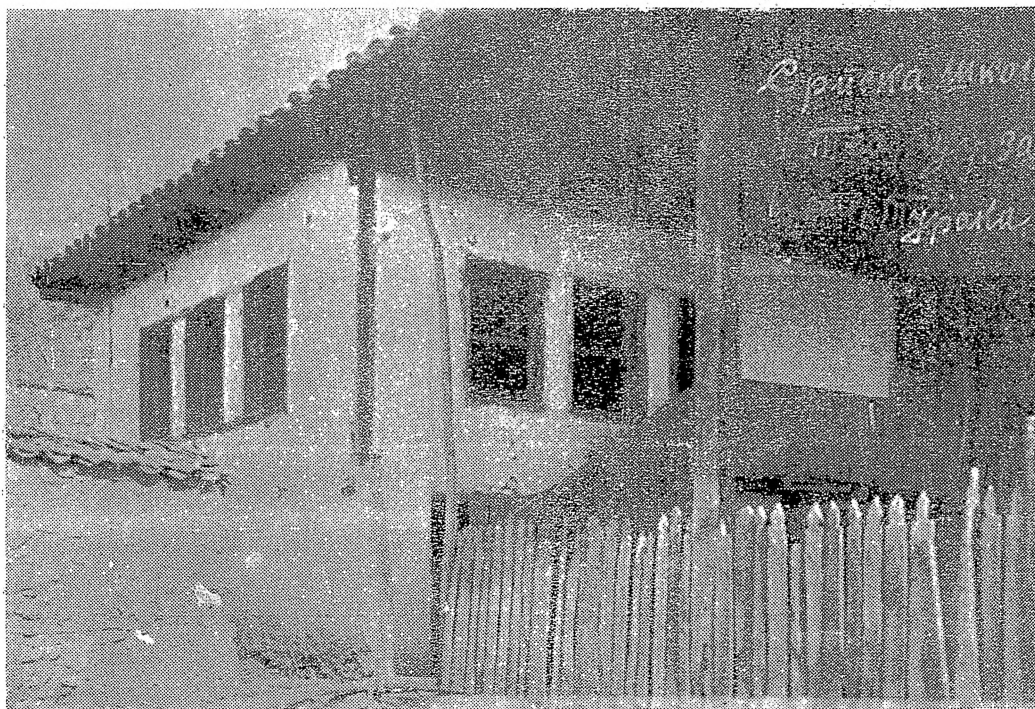

Народна школа у Штиткову, ср. ново-варошки (нова зграда).

1) НАРОДНЕ ШКОЛЕ У ВРЕМЕНУ ОД ОСЛОБОЂЕЊА 1912 ДО ОКУПАЦИЈЕ АУСТРО-НЕМАЧКО-БУГАРСКЕ

Ово је врло кратак период нашега рада у Јужној Србији, али онако врло интензиван и пун замаха. Започето ратно стање 1912 године, прво између нас и Турака, па после између нас и Бугара, свршило се тек 1913 год. миром у Букурешту, по коме смо ми добили сву територију на Југу, коју и данас имамо, изузев струмичког краја. Као што је већ речено, у Јужној Србији затечене су тада, поред наших и турских школа, још и егзархиске, грчке, румунске и још неке, од верских пропаганди уз Егзархију још и разне друге католичке и протестантске мисије. Турских званичних школа није много било, бар у односу на укупан број наших и егзархиских школа, јер Турци стварно нису много марили за школе. Верски принцип на коме се заснивао живот државе и уопште живот више је искључивао просвету. Шире и опште просвећивање, мислило се, ишло би на штету вере и корана.

Наших школа у Јужној Србији било је тада око 381 рачунајући ту и више народне школе, док је турских било нешто више. Из раније изнетих разлога егзархиских школа је било више, а осталих знатно мање. Како је циљ тих школа био првенствено пропагандистички, то се нарочито гледало да их је што више на броју, па макар и не било ни најосновнијих услова за њихов живот и постојање. Отварале су се зато и онде где није био ни најмањи број ученика нити наставника. Било је тако званих прогимназија у којима су радили само учитељи народних школа, са различитим квалификацијама и у којима је често пута било само по неколико ученика, само да их је што више на броју пред страним светом. Међутим, рад наших школа имао је дубљи свој корен и био је више просветни.

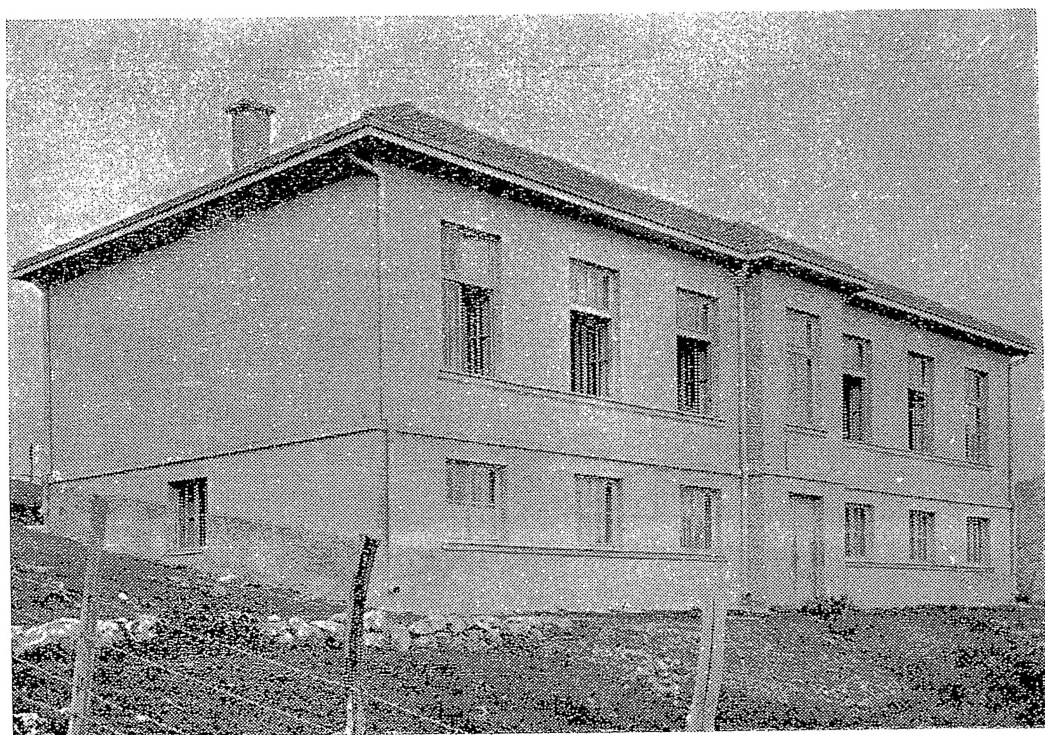
Народна школа у Теарцу, ср. доњополошки (стара зграда).

После закљученог мира у Букурешту у месецу августу 1913 год. приступило се одмах да се то затечено стање школства у Јужној Србији реорганизује и отвори што већи број школа, с обзиром на знатну просветну заосталост ових крајева. Резултатима постигнутим у Букурешту наш вековни сан био је углавном задовољен тиме што су некадашњи централни делови наших средњевековних држава поново ушли у састав своје националне државе. Остварен је, дакле, био идеал за којим се толико чезнуло, сањало и певало. Поред осећаја велике и неизмерне радости којом је био испуњен сав наш народ, осетила се одмах и дужност да треба одмах прегнути на посао да се ти некадашњи централни делови наше државе у којима је некада била жижа наше средњевековне културе и цивилизације што пре културно подигну и просвете. У таквим приликама школа је увек прва на реду. Преко ње

се нарочито даје она потребна општа подлога у образовању из које после произилазе сва даља развијања. Отуда за кратко време отворити што већи број школа и тиме ранију мрежу нашег школства што више проширити и увећати, то је био један од првих наших задатака.

Одлучено је одмах да се она деца из пропагандистичких народних школа, а видећемо исто је то учињено и са ђацима средњих и стручних школа, преведу у одговарајуће разреде без допунских испита. У вези с тиме приступљено је одмах отварању и организовању што већег броја народних школа.

Ради лакшег извођења овог исувише великог и гломазног посла установљена су четири инспектората са седиштима у Скопљу, Битољу,

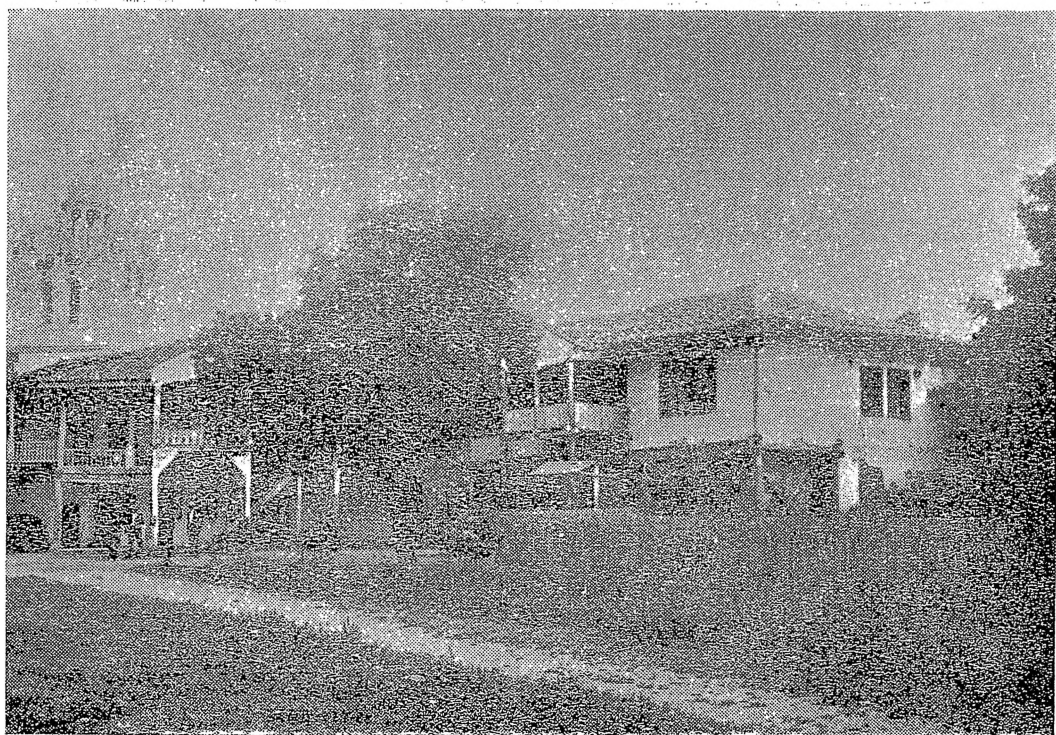
Нова школа у селу Шипковици, ср. дошополошки (нова зграда).

Велесу и Приштини, а као први инспектори постављени су у Скопљу Миливоје Поповић, у Битољу Петар Типа, у Штипу Лазар Кнежевић и у Приштини Светозар Томић. У њихову надлежност ушле су тада и средње и народне школе, а одмах после светског рата у њиховој надлежности остале су само народне школе. Учињен је даље апел на све просветне раднике, учитеље и наставнике средњих школа, да се добровољно јаве који би желели да служе у Јужној Србији. И за кратко време одзив је био преко очекивања. Не само млађи него старији и најстарији школски радници јавили су се да служе у новоослобођеним крајевима, ношени оним великим одушевљењем које је владало за све време рата 1912 и 1913 године и које није престало и сада да траје. У томе као да се инстинктивно осећала дужност да треба поћи на Југ и притећи у помоћ својој новоослобођеној браћи око њиховог просвет-

ног подизања, а при томе се није презало од многих тешкоћа, на које се природно морало наићи у једној покрајини заосталој у своме развитуку.

Од старијих учитеља из Србије, из оних наших најбољих пред-ратних генерација, Главни просветни савет је извршио избор школских надзорника, пошто су се тада надзорници бирали и тим путем постављали, односно по предлогу Савета. Неки од њих били су из редова затечених учитеља у Јужној Србији. У Скопљу је тада утврђен за првог школског надзорника Марко Симоновић, иначе познат наш школски и просветни радник.

Интензивно је сад отпочео рад на организовању школских општина и припремању терена да се отвори што већи број школа. На све

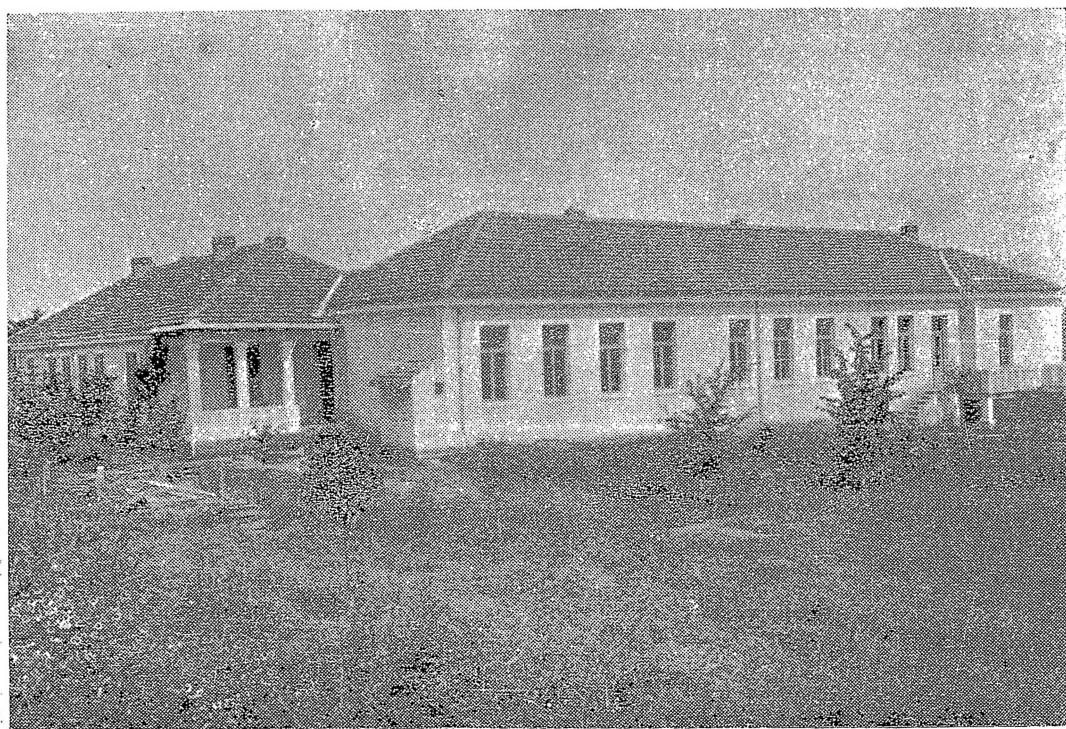

Народна школа у Драчеву, ср. скопски (стара зграда).

стране вршен је упис деце и прибављана су најнужнија средства потребна за рад. Школске зграде, постојеће и оне које су сада заузеле, иначе све готово од слабог материјала и неподесне за савременији школски рад, оправљане су или преправљане и прошириване да би примиле што већи број ученика. Тај велики посао око постављања и проширивања раније мреже наших народних школа завршен је највећим делом до краја 1913 године, тако да је највећи број школа отпочео свој рад у току те године, разуме се, неке пре неке после. Наставничко особље чинили су, поред ранијих учитеља који су били већ са службом на Југу, још и учитељи из северних наших крајева, а затим нешто и бивши егзархиски учитељи. Иако, као што рекосмо, није било свију потребних услова за један нормалнији рад нарочито у погледу

на хигијену зграда, у погледу на намештај и учила, ипак се радило врло интензивно и с одушевљењем тако да је тај рад доцније изазвао много пута дивљење код непријатеља за време окупације. Радило се с преданошћу и пуним уносом у рад, а то је, мора се признати, и најважније у једном послу. Ако у једном послу личност није ту и у њега није тако рећи метафизички унета онда те недостатке не могу надокнадити ни најбоља наставна и остала средства. Из прикупљених података којима се при овоме раду располагало види се, да је број школа на крају 1913/14 године превазилазио укупан број свију школа, које су затечене после рата 1912 и 1913 године.

Известан број школа, треба напоменути, радио је и школске 1912/13, нарочито школе по забаченијим крајевима и местима у који-

Народна школа у Драчеву ср. скопски (нова зграда).

ма су раније били наши учитељи. Тако, зна се, да су у Дримколу радиле извесне школе, у Малешу и извесним другим местима. И то је природно. Чим се ратно стање мало стишало многи су наши затечени учитељи на Југу отпочели свој рад у школи, тако да и та година у многим местима није испуштена.

По завршетку школске 1913/14 године, одмах после тога, отпочео је европски рат који се доцније проширио у светски. Како је ратно попрште између нас и Аустро-Угарске било доста удаљено од Јужне Србије, изузев оног малог дела у Санцаку, то су многе школе радиле и школске 1914/15 год. У недостатку наставника, пошто су многи учитељи отишли у рат, за исте су постављани и несвршени ђаци учитељских школа, затим ђаци гимназија и студенти. Многи су учитељи, на-

рочито по селима, и били ослобођени војне дужности, због важности посла на коме су. Ти учитељи тада имали су поред редовне своје дужности још и многе друге, војне и државне. Многи су поред редовне своје дужности вршили још и дужности деловођа у општини и уопште предано радили све државне послове који су им стављани у дужност. Мора се зато признати да је велики део терета око унапређења, подизања и организовања нашег државног живота овамо на Југу, у почетку нарочито, а и сада, понело наше учитељство, што се на жалост понешто у томе често превиди. У томе раду има пуно ситнога посла, који се лако превиди, али на коме уствари почива највише држава и на коме се осећа највише њен рад.

Школска 1915/16 била је кратког века. И тада су многе школе

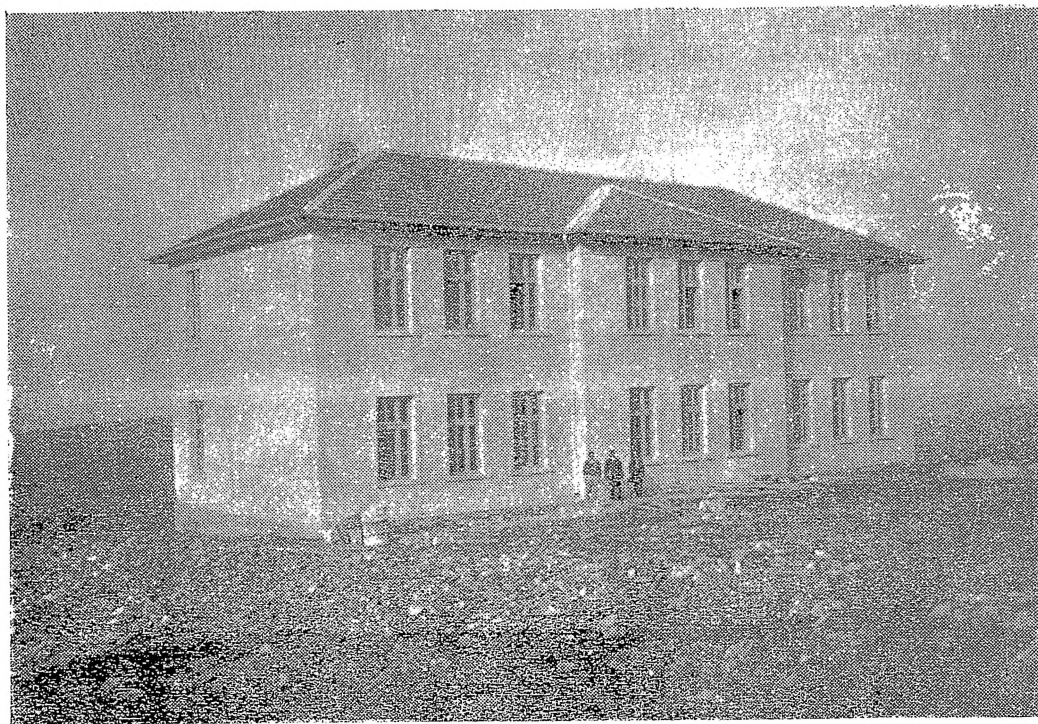
Народна школа у Доњем Количану, ср. скопски (стара зграда).

отпочеле рад, али за кратко време. Непријатељски челични обруч проширивао се и све више сужавао око доцније необично напаћене Србије, северне и јужне. Удружени непријатељи били су толико надмоћни да се морало све више и више попуштати, док напослетку није цела земља окупирана. Помоћи није било ни с које стране. Настали су тешки дани окупације, доба мучења, страховитог убијања у масама, прогоњења у ропство итд. Уколико је за то време окупације непријатељских школа било, оне су биле углавном 1916/17 и доцнијих година. Циљ им је нарочито био да се у етничку и етнобиолошку српску масу несумњиво, убаци што више туђег и ненародног. Као и ранијих година тежња им је била да се традиција, споменици и уопште културни остаци, несумњиво највише српски, што више униште и да се, ако је мо-

гуће, утре занавек томе траг. И у томе је непријатељ био необично безобзиран. Варварским методама ништени су и одношени многи наши трагови, споменици и знаменитости. Али се ипак није у томе успело. Има ипак, на крају, један виши закон и једна виша правда, која и у привидно најсигурнијим приликама изокрене ситуацију и да себи сатисфакцију.

2) НАРОДНЕ ШКОЛЕ ОД 1918 ДО ДАНАС

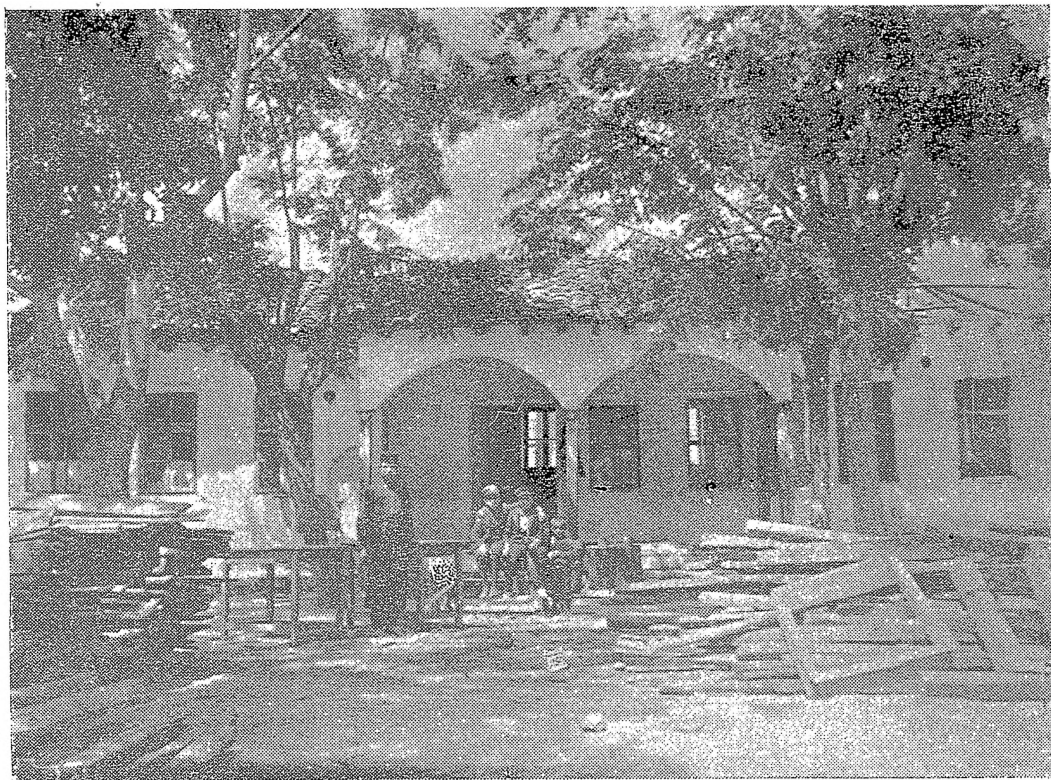
Отуда је после ослобођења 1918 године било много теже, управо далеко теже, него после ослобођења од Турака, да се обнови раније створено наше школство на Југу, јер је тада на терену Јужне Србије, као и северне, у томе погледу владала сама пустош и нигде ничега није било. Ратна пустош осећала се свуда. Сем зграда, уколико их је било, са прљавим школским зидовима, другог ничег није било, често ни патоса, ни прозора, ни врата. О неком намештају тада није ни могло би-

Народна школа у Доњем Количану, ср. скопски (нова зграда).

ти речи. Држава ратом и економски потпуно исцрпена није могла одмах притећи у помоћ. Потребно је било једно дуже време обнове у свима видовима државног и народног живота, па да се озбиљније нешто може подузети. Али се ипак одмах отпочело са радом. Издата су наређења да сви просветни радници, који су остали у животу, а многи су zaloжили своје животе за велико дело ослобођења и уједињења и остали на бојишту, било у својој земљи, било далеко негде тамо, у мору, у другој земљи или континенту, оду у своја места где су са службом пре окупације били. Установљени су опет инспекторати, али унеколико реформисани. Ранији скопски и штипски спојени су у један под именом Инспекторат Вардарске области, и због овога су неки срезови

ранијег Скопског инспектората припали Битољском. Тако је отпочео рад, прво са оним особљем које је остало у животу после рата. Разумљиво је да је рад у почетку, неко време, био врло тежак. Без најпотребнијих наставних и уопште средстава, са учитељима физички и економски јако исцрпним, није се ни могло мислити на некакав јачи и бољи рад. Није било ни уџбеника нити најобичнијих наставних средстава. У учионици ни најпотребнијег намештаја. Седело се на чему се могло, најобичније на ономе што је донето од куће. Ако је била која читанка или који било уџбеник, то је била велика срећа за цео разред. Сем тога успех у разреду је унеколико погоршан и тиме, што се изгубљено време у школи имало да надокнади скраћеним школовањем. За

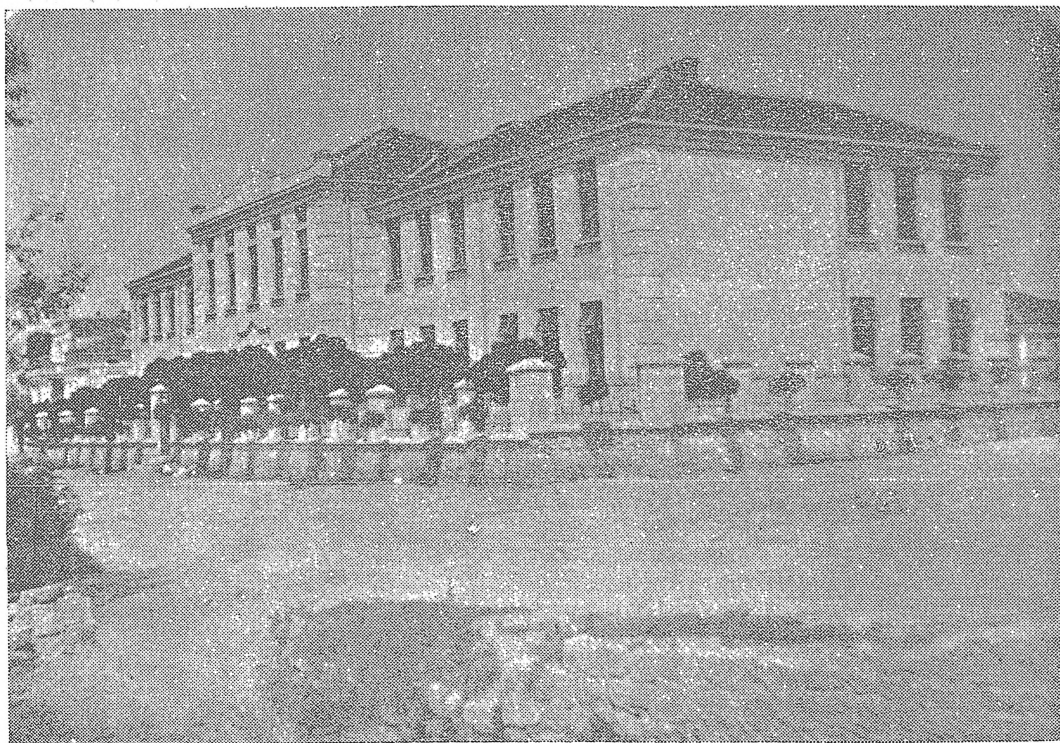
Народна школа у Прилепу (стара зграда).

једну годину свршавала су се по два разреда, а то је задавало велику тешкоћу око савлађивања градива. Многе су ствари из програма зато изостављане или површно и скраћено прелажене.

У почетку је прилично мали број школа отпочео рад. Било је тада срезова у којима је било само по неколико учитеља и то понајвише у варошима, по селима у једно време чак и ниједан. При крају 1920 године у радовишком срезу није било ни једног учитеља у селу, ма да је раније у току те године био један. У целом срезу било је тада само неколико учитеља и то само у вароши Радовишту, док остале школе уопште нису радиле. Разуме се да овакво стање није било по свима срезовима, јер радовишки срез је више перифериски срез и јачко је стање школства, у почетку после ослобођења, било највише по

перијерији и забитијим срезовима. То се види из напред приложених статистичких података за све време од 1912 па до 1937 године, односно за 25 година нашега рада овамо на Југу после ослобођења.

Ово стање нашег школства, у почетку после ослобођења овако, постепено се све више и више поправљало. Школи су почеле пристизати млађе генерације учитеља и број школа је из дана у дан растао. Док је, као што видимо, 1919 на територији Ј. Србије било 697 школа, дотле је тај број школске 1919/1920 порастао на 735. Велика и тако рећи неопходна државна потреба за што већим бројем учитеља изискивала је, да се по учитељским школама изведе скраћено школовање по течајевима, иако је можда ту требало поступити најобазривије. Ве-

Народна школа у Прилепу (нова зграда).

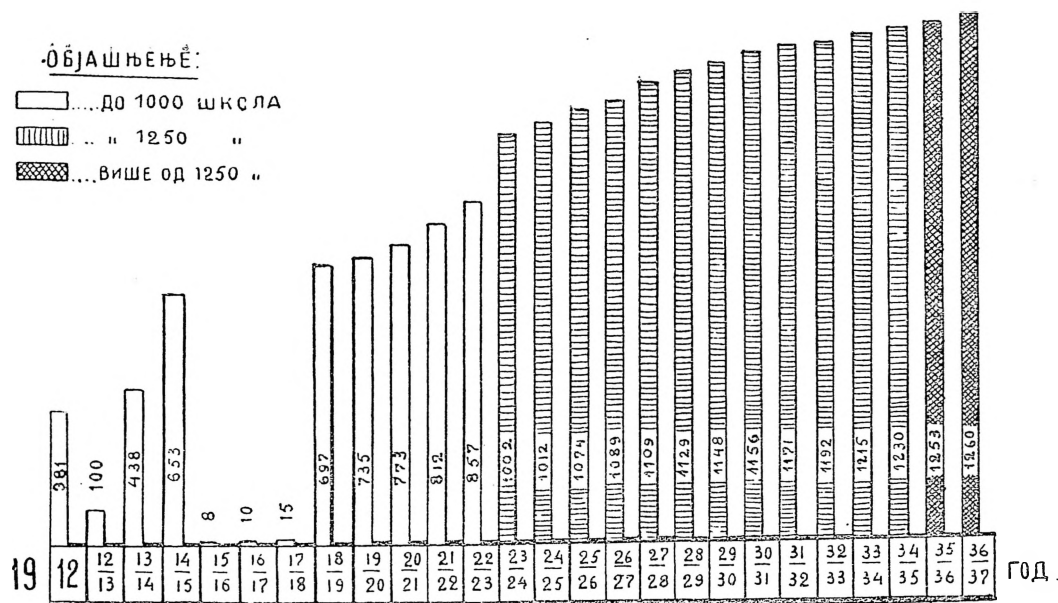
лимо најобазривије зато, што је несумњиво да ово скраћено школовање наших млађих учитеља није могло дати потребно образовање, што је после у њиховом јавном животу имало и има својих последица. Али се при томе рачунало да ће млади људи, у своме будућем животу надокнадити те недостатке у своме образовању, што је несумњиво и морало бити код извесног броја вредних људи, ма да ми из искуства већимо да је при овоме требало можда мало друкчије приступити. Иако је школовање требало да се скрати ипак су ти течајеви за учитељске школе требали да трају нешто дуже од течајева ма које друге школе.

Ово стање о скраћеном школовању по учитељским школама трајало је, као што се зна, до 1922 године, и већ је 1922/1923 отпочело редовно школовање по нормалним школским годинама. Време учења по учитељским школама повећано је од те школске године од три на чети-

ри године, као и пре рата. То време о школовању учитељских кандидата трајало је све до 1929 године, када је време школовања по учитељским школама подигнуто на пет година и уведен дипломски испит.

А кад је реч о образовању наших учитеља често пута поставља се питање, да ли треба остати на овоме систему учитељских школа или извести њихову реформу и увести више школовање за учитеље, као и у извесним другим културним земљама. То је питање заиста врло важно и наше је мишљење да оно зависи првенствено од прилика у дотичној земљи у којој се решава. Не знамо шта би могао да учини и један учитељ, рецимо факултетске спреме, много више у народу од једног данашњег учитеља, ако се при томе нарочито мисли на просветни рад у нашем народу. А ми на то нарочито морамо ударити гласом, с озбиром на нашу заосталост у томе погледу, ако се мисли на праву сеоску школу, а не на данашњу школу, која више припрема за чиновнички сталез. Шта у народу може много више постићи и један учитељ рецимо и факултетске спреме, ако се при томе мисли на рад који се састоји у давању извесних практичних знања потребних данас нарочито народу, у вези са околином у којој дела тај учитељ. То је мислимо, поред оних основних елемената писмености, рачуна, географије и историје, најпотребније данашњој народној школи. Јер та народна школа, погрешно основна, треба у ствари да буде народна. Односно она не треба да буде припрема за даље школовање, већ у своме раду треба да чини једну целину. Зато иако се указују недостаци у данашњем образовању наших учитеља, они су највише ту, у томе недостајању потребних практичних знања. Када се често говори о нашим одличним учитељским снагама, које су остављале и остављају видне трагове у народу, ми мислимо, да се ту највише мисли на те учитеље, на учитеље који су другим речима продуктивни ствараоци у народу. Јер су то највише израђене личности, идеалистички више расположене, које делају стварно на културном и просветном уздизању свога народа. Често су они за шири јавни живот нечујни, али су врло чујни у своме крају и околини.

Из године у годину број школа је стално растао. Школске 1920/21 године било је на територији Јужне Србије 773 школе, школске 1921/22 — 812, дакле, у односу на претходну школску годину више за 39 школа. Школске 1922/23 тај је број повишен за 45, јер је те године било 857 школа. Да се овај постигнути број не би смањивао одласком у војску великог броја млађих учитеља, Министарски савет донео је одлуку да учитељи служе кадар о великом школском одмору и у месецу септембру и тако је постигнути број отворених школа стално одржаван и новим повећаван, што се види из приложеног графика. Тако се види да је школске 1923/24 било 1002 школе; школске 1924/25 — 1012; школске 1925/26 — 1074; школске 1926/27 — 1089; школске 1927/28 — 1109; школске 1928/29 — 1129; школске 1929/30 — 1148; школске 1930/31 — 1156; школске 1931/32 — 1171; школске 1932/33 — 1192; школске 1933/34 — 1215; школске 1934/35 — 1230; школске 1935/36 — 1253 и школске 1936/37 — 1260 школа. Пораст је, дакле, осетан.

Број народних школа по годинама.

Исто ово стање о броју школа са бројем одељења изнето је у приложеном статистичком прегледу у коме је изнето још и бројно стање ученика и наставника.

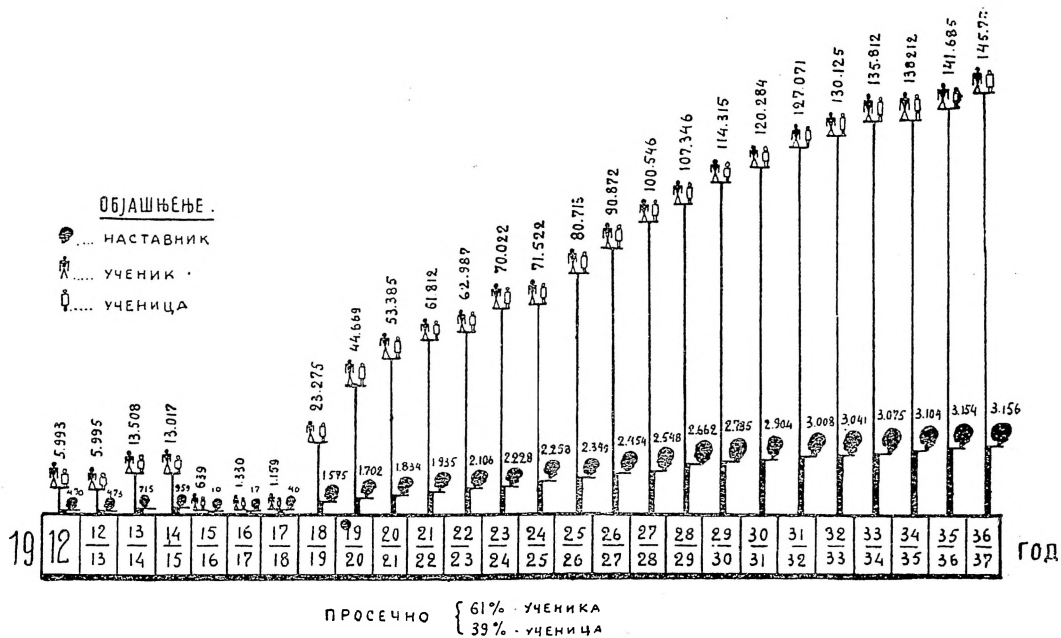
3) СТАТИСТИКА ШКОЛСТВА ЈУЖНЕ СРБИЈЕ ОД 1912—1937 ГОДИНЕ

Статистички подаци по школским годинама	1912	1913/14	1914/15	1915/16	1916/17	1917/18	1918/19	1919/20	1920/21	1921/22	1922/23	1923/24	1924/25	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29	1929/30	1930/31	1931/32	1932/33	1933/34	1934/35	1935/36	1936/37
Број школа	381	438	653	—	—	15	697	735	773	812	857	1002	1012	1074	1089	1109	1129	1148	1156	1171	1192	1215	1230	1253	1260
Број одељења	425	678	912	—	—	38	1594	1702	1815	1934	2138	2258	2294	2397	2512	2651	2694	2804	2986	3078	3176	3282	3394	3475	3502
Број ђака	5993	13508	43017	639	1330	1159	23275	44669	53385	61812	62987	70022	71522	80713	90872	100546	107546	114318	120284	127071	130125	135812	138212	141685	145784
Број наставника	473	715	959	—	—	40	1575	1702	1834	1953	2106	2228	2258	2349	2454	2548	2662	2785	2904	3008	3041	3075	3104	3154	3166

Овај број претставља целокупно стање броја деце која су похађала народну школу у Јужној Србији. Осим тога у напред изнети број школа и ученика ушла су и забавишта којих има данас око 40, међу којима и 3 приватна, затим 2 приватне школе и 6 одељења за дефектну децу.

У тако званим сивијан мехтебима, који одговарају нашим забавиштима, учи се само веронаука и све се ради на матерњем језику. Тих

сибијан мехтеба има готово у свима местима у Јужној Србији где има муслиманског живља. Број деце која похађају ту школу није овде урачунат. Из поменуте таблице и графикана види се да је број школа нарочито порастао 1923 године па на овамо, ма да се тај број мора још повећати с обзиром на приличан број неписмених особито у Вардарској бановини.

Наставници и ученици-це народних школа по годинама.

Овај осетан прираштај у броју школа за означено време има, разуме се, и више својих разлога. С једне стране осећај слободе код Јужносрбијанаца растао је све више у вези са новим државним животом. До јуче раја и потпуно пасиван за ондашњи државни живот, Јужносрбијанац учествујући сада у државном животу своје нације, као пуноправан грађанин, све више је стицао свест о својој слободи као чиниоцу у томе државном животу. За разлику од бившег зачмалог и сасвим на другим погледима заснованог турског државног живота, који се никако није могао прилагодити узорима западних држава, нов државни живот изграђен на тим узорима, дајући велике слободе, струјао је на све стране. У тој струји новог живота није ни наш Јужносрбијанац могао остати нетакнут. Учествојући у њему почео се све више осећати својим и већ одговорним да ту своју просветну заосталост отклони, како би стао што пре равноправно у ред осталих просвећенијих делова нашега народа. У тој тежњи и њему је школа била прво на уму као и свуда. На млађима свет остаје. Децу просветити то значи већ дати извештај број могућности за бољи и срећнији живот. Иако још недовољно конкретна, школа ипак бар у теорији пружа те могућности. Нов нараштај имајући бар у свести план лепшег живота постаје покретљивији и лакше је с њиме радити. Прима новине и труди се да их у своме животу оствари.

Из изнете статистике види се даље да деца нису дељена по половима. А с обзиром на друге статистичке податке с којима се располагало при изради овога рада, затим према напред изложеној статистици за Вардарску бановину, која се у претежном делу односи и на Јужну Србију, може се рећи као тачно да од изнетог броја деце на женску децу долази више од једне трећине, а то је око 39%. Тај број ранијих година био је мањи, али је из године у годину повећаван. Према једној статистици Министарства просвете види се да је школске 1924/25 год. било свега 20.725 женске деце на 50.797 ученика, што значи женске деце 29%; школске 1928/29 било је 36.767 на 70.779 ученика, што опет значи 33% ученица.

Ово теже прилажење женске деце школи има својих оправданих разлога у прошлости. У тешкој акомодацији на раније вековно ropство живот женског света постајао је све више затворенији и ограниченији на кућу, стицајем тих тешких прилика. С колена на колена то је се преносило и конзервирало, па је сад, разуме се, потребна једна дужа периода времена да тај затворени живот женског света на нашем Југу уђе јаче у струју државног и друштвеног живота. Али је и у том погледу учињен велики корак унапред, јер је створена слобода и ту учинила своје.

О одликама деце то јест о њиховим антрополошким и психичким својствима биће бесумње речи на другом месту, у вези са описом становништва у томе погледу. Из искуства већ познато је да јужносрбијанска деца показују велики смисао за вокалну музику односно за песму. Врло брзо, као што се зна, уђу у варијације и једне теже мелодије, те би због тога ту особину требало особито неговати и развијати. Незгода је само у томе што ми немамо много учитеља који би с успехом радили у хоровима, и који би, у вези с том даровитошћу деце и локалним моментом у погледу песме, могли да продужују и развијају ту истакнуту особину јужносрбијанску.

У погледу марљивости и истрајности у послу деца су такође марљива и истрајна и то је општа особина нашега Југа. Радљивост и штедљивост то су опште особине којима се наш Југ нарочито истиче.

Али поред ових позитивних психичких особина деца нашег Југа показују и извесне негативне особине, које претстављају највише тешко наслеђе из прошлости. Те особине умногоме отежавају рад у школи. Ми их овде нећемо наводити, јер су оне више-мање познате. Када буде било речи о настави и наставницима ми ћемо, у вези с тим питањем, дотаћи и неке од ових особина.

Овде ћемо прво сад да узмемо у обзир частину школа у вези са изнетим статистикама. Из извесних статистика, с којима су писци при изради овога рада располагали, види се да у погледу честине школа, односно у погледу задовољења са бројем школа, с обзиром на садашње културно стање и потребе дотичнога краја, најбоље стоје срезови у источним деловима Јужне Србије, као жеглиговски, и још неки, а најгоре планински крајеви, нарочито у западним деловима, на пример дебарски срез, галички, горски, шарпланински и други. Од ових срезова на Југу у извесноме погледу нарочито се истичу дебарски и галички. То

су срезови у забитијим пределима нашим, пуни патријархалности и словенске сировине. Сиромашан народ у тим крајевима живи највише од печалбе. Рељеф је такав да не условљава ни једну јаку привреду. Иако најподеснији за сточарство, јер има добрих пашњака и сувати, ипак на њему нема довољно ливада, да би се већи број стоке могао хранити и преко зиме. Сточарство је зато полуномадско: лети на планинама, а зими по жупнијим и удаљенијим пределима. Сем тога, у галичком срезу, у пределу Горња Река, нарочито, постоји и један етнички моменат, о коме би се нарочито морало повести рачуна. Под притиском и насиљем Арнаута, који су продирали са запада, народ је у том крају, прилагођавајући се насилницима у борби за своје постојање, губио једну по једну етничку особину: у Горњој Реци на пример језик, а сачувао веру. Отуда би овде морала бити нека ефикаснија мера у погледу просвећивања и подизања школа у оваквим и сличним пограничним крајевима. Јер су у Горњој Реци прилике такве да мањи број насеља није у стању да подигне школу из својих сопствених средстава. Међутим рељеф краја је планински, исувише дисециран, беспутан са разбијеним типом насеља и услед тога неподесан за концентрацију више насеља у једну школску општину, ради отварања школа. Јер та би концентрација с обзиром на изнете услове, разбијеност насеља и терена, захтевала један већи простор, а то би опет отежавало управо било немогуће, да деца долазе у школу на једно место, нарочито зими кад падну дебели снегови, а крај је беспутан. Зато би у Горњој Реци и још неким крајевима, етнички врло интересантним и важним, најбоље било да се подигне извешан број школа са интернатским уређењем, те би тако у тим пределима школски живот ступио одмах у пуно дејство. А то је потребно, јер има пуно школских проблема, који се морају решавати и на друге начине и брже у вези са приликама дотичног краја. И у ове на прво место долазе баш извесни крајеви у западним деловима Јужне Србије. Број школа и ученика-ца према броју домова и становника по срезовима за Вардарску бановину може се видети из приложене статистике. На 44 среза и 2 града у Јужној Србији у којима има 259.479 домова са 1,584.071 становника, постоји 1176 школа са 141.906 ученика, од којих мушких 87.231 а женских 54.675. У погледу школа најбоље стоје школе у срезу битољском, кичевском и струмичком.

Што се тиче школских зграда, кад смо већ почели да говоримо о честици школа, зна се већ да су све школске зграде, без изузетка, биле старе, највише обичне куће и уопште неподесне за рад. Отуда се потреба за подизањем нових школских зграда указала одмах после

Редни број	СРЕЗ	Домова	Школа	Ученика		Свега	Становник		Свега
				мушких	женских		мушких	женских	
1	Битољски	4.729	36	1.526	1.279	2.805	16.456	15.622	32.118
2	Госиљградски ✓	4.084	28	2.028	1.502	3.530	15.499	15.845	31.344
3	Велешки	7.771	42	2.246	1.543	3.789	23.776	22.927	46.703
4	Власотиначки ✓	7.657	40	4.200	3.562	7.762	22.763	23.626	46.389
5	Галички	3.213	20	904	774	1.678	7.613	7.495	15.108
6	Гњилански ✓	12.581	37	2.795	962	3.757	41.741	41.868	83.609
7	Горњолебарски	4.615	19	920	710	1.630	10.909	9.420	20.329
8	Горњополошки	5.755	30	2.339	1.260	3.599	17.385	15.837	33.222
9	Град Битољ	8.500	9	1.929	1.713	3.642	18.991	18.942	37.933
10	„ Скопље	13.186	17	3.184	2.521	5.705	37.104	36.092	73.196
11	Грачанички ✓	8.902	32	3.005	1.783	4.788	28.020	26.946	54.966
12	Дојрански	2.078	13	702	604	1.306	5.586	5.519	11.105
13	Доњополошки	11.805	47	3.884	1.809	5.693	37.809	37.485	75.294
14	Ђевђелиски	2.670	17	1.171	1.127	2.298	7.871	6.860	14.731
15	Жеглиговски ✓	8.836	49	3.488	1.784	5.272	32.784	31.826	64.610
16	Јабланички ✓	8.237	39	3.635	942	4.577	28.756	28.677	57.433
17	Кавадарски	4.866	30	1.567	1.356	2.923	12.848	12.724	25.572
18	Качанички ✓	1.749	4	226	86	312	6.464	5.828	12.292
19	Кичевски	5.756	39	2.001	1.222	3.223	17.047	16.954	34.001
20	Кочански	5.271	23	1.594	1.395	2.989	16.268	15.519	31.787
21	Кратовски	3.301	24	1.062	712	1.774	10.058	9.976	20.034
22	Кривопаланачки	6.126	26	2.015	341	2.356	21.151	21.046	42.197
23	Крушевски	3.780	30	1.859	1.560	3.419	12.239	12.192	24.431
24	Лесковачки ✓	11.397	38	5.011	2.092	7.103	39.033	38.313	77.346
25	Малешки	2.067	16	1.076	968	2.044	7.533	7.383	14.916
26	Масурички ✓	2.789	9	1.013	750	1.763	9.221	9.038	18.259
27	Мориховски	2.824	20	1.330	1.079	2.409	6.486	6.494	12.980
28	Неготински	3.050	10	648	436	1.084	7.400	7.378	14.778
29	Неродимски ✓	5.188	23	2.053	1.010	3.063	18.783	18.154	36.937
30	Овчепољски	3.367	23	1.026	846	1.872	10.214	10.105	20.319
31	Охридски	5.899	32	2.051	1.502	3.553	17.923	17.782	35.705
32	Подгорски	1.873	8	581	165	746	7.659	7.115	14.774
33	Горски	2.580	10	642	136	778	7.756	7.337	15.093
34	Пољанички	3.329	14	1.297	377	1.674	9.785	10.309	20.094
35	Поречки	2.951	28	1.327	1.026	2.353	9.436	8.825	18.261
36	Преспански	3.888	25	1.396	1.290	2.686	11.924	10.196	22.120
37	Прешевски	6.493	25	2.369	843	3.212	21.556	21.111	42.667
38	Прилепски	9.996	52	2.468	1.862	4.330	26.661	26.554	53.215
39	Пчињски	8.987	33	2.906	960	3.866	27.591	26.982	54.573
40	Радовишки	3.397	16	1.170	1.050	2.220	9.278	9.410	18.688
41	Скопски	8.455	39	2.424	1.606	4.030	29.487	29.857	59.344
42	Струшки	5.445	23	1.635	1.348	2.983	15.588	15.280	30.868
43	Струмички	6.530	32	2.426	2.097	4.523	17.107	17.432	34.539
44	Царевоселски	2.302	15	842	763	1.605	7.882	7.953	15.835
45	Шарпланински	7.525	21	2.364	1.142	3.506	22.542	22.612	45.154
46	Штипски	3.669	13	896	780	1.676	9.552	9.650	19.202
УКУПНО		259.479	1.176	87.231	54.675	141.906	799.535	784.536	1.584.071

ослобођења као веома нужна. Али су прилике биле такве, нарочито после светског рата, да се ово питање о подизању школских зграда није могло решити у једном краћем периоду времена. У почетку, после светског рата, народ и држава економски потпуно исцрпени нису ни могли мислити, за извесно време, на неко замашније подизање школских зграда. Ни данас, када је после ослобођења прошло толико времена, потребе у подизању школских зграда нису још задовољене.

У почетку, нарочито после светског рата, просветни рад био је отежан због школских зграда. За школске зграде узимате су често и најобичније куће и у њима се радило под врло тешким условима. Ни довољно простора, ни светлости, нити уопште услова за један пријатнији живот у њој. Најобичније једна соба и покрај ње једна собица за учитељев стан и канцеларију. Под тим условима био је знатно отежан рад. И то је највише одбијало младе учитеље да се задрже на једном месту. Протавори једну годину на једном месту па бежи у друго. Колико то опет повлачи за собом теже последице у погледу школског и просветног рада, особито кад је учитељ добар радник, то је већ познато. Да један културни и просветни радник остави трајније и дубље трагове у једном крају или школи, потребно је ипак једно дуже време стрпљивог и истрајног рада да се то осети. А то није могуће учинити за једну годину. Најтрајније успомене на једног просветног радника у народу јесу онда, кад је тај просветни радник, служећи ту, оставио за собом беспрекоран живот као човек и кад је нарочито у погледу привредном оставио што. Ако је за собом оставио леп врт, добар виноград или воћњак, поред свога беспрекорног живота, као човек и као наставник, онда он остаје дуго у успомени и његова успомена живо дела на многе и многе генерације. Уосталом, ту је, мислимо, и срж питања рада једног просветног радника. Али то није могуће постићи за једну или две године.

Постепено из године у годину ницале су већ нове школске зграде, у неким срезovima брже у неким спорије, како где; све је зависило највише од економских прилика дотичног краја, а и од других извесних околности. И како је одмицало време, прилике су се у погледу школских зграда све више и више поправљале. Данас укупан број школских зграда плански зиданих од тврдог материјала, које су подигнуте на територији Јужне Србије, после ослобођења, износи око 600, што чини вредност од око 115,000.000 динара, а то је несумњиво велики прогрес учињен ипак за једно кратко време. Поред тога у грађењу је још око 150 нових зграда. — Сем тога овоме треба додати још да је у току овог минулог периода, о коме је овде реч, реновирано око 300 школских зграда. На територији Јужне Србије има данас и таквих зграда, којима би позавидели и најкултурнији народи. Случај на пр. са школским зградама у Скопљу и још неким другим местима. У новоподигнутој школској згради у Скопљу, која ће носити назив „Доситеј Обрадовић”, предвиђено је, подигнуто и инсталирано све оно што тако рећи захтева модерна хигијена и што је у томе погледу захтевала последња реч технике. Отишло се ту толико далеко да се у извесним стварима прешло тако рећи у луксуз. С тим тако промишљеним и на широко заснованим планом о подизању зграда у Скопљу, замењују се

старе и истрајале школске зграде новим зградама. И зато ова политика о подизању школских зграда у Скопљу, може служити само на част њеним оснивачима и онима који је подржавају и продужују.

По најзабаченијим местима Јужне Србије данас се наилази на врло лепе и планске школске зграде, које изразито отскачу од своје околине. У најзабаченијим селима често се данас наилази на школе у којима су предвиђене и подигнуте све потребне просторије: сала, трпезарија, кухиња, купатило итд.

Али, ми додајемо, можда је овај овако широко и доста високо замишљен план о подизању школских зграда унеколико ометао да се подигне још већи број школа, јер није било материјалне могућности. Ми би, у вези с тиме, били и зато да у оним местима где није могуће подићи већу планску школску зграду, да се у таквим местима подигне школска зграда онаква каква може, у виду једног павиљона или куће, која би задовољила потребне хигијенске и наставне услове. Једном сиромашном крају зар би сметала једна приземна зграда потпуно хигијенска, која би рецимо у својој архитектури имала и нечега локалног и која би тако била више у складу са насељем и околином у којој је. Чинила би рецимо утисак као да је изникла из оног заосталог села, с том разликом што својим изгледом претставља његово продужење и напредак. Вероватно такав би систем зграда унеколико био и привлачнији народу, јер је њему ближи и он би у таквој школи гледао нешто као своју кућу. Још кад у њима има и по нешто намештаја из те околине или што друго. Требало би дакле и тако радити где није могуће подизати веће планске школске зграде. Јер ми знамо да проблем још ширег просветног рада на Југу лежи највише баш у том немању довољног броја зграда. А овај би систем о подизању школских зграда те недостатке брже отклонио. У вези с тиме процедуру око издавања планова требало би још више упростити можда тиме, што би се израдило више угледних планова, према приликама: за једно, два и више одељења. Данас према броју дорасле деце за школу у Вардарској бановини требало би подићи још најмање 250 школа са најмање 500 одељења.

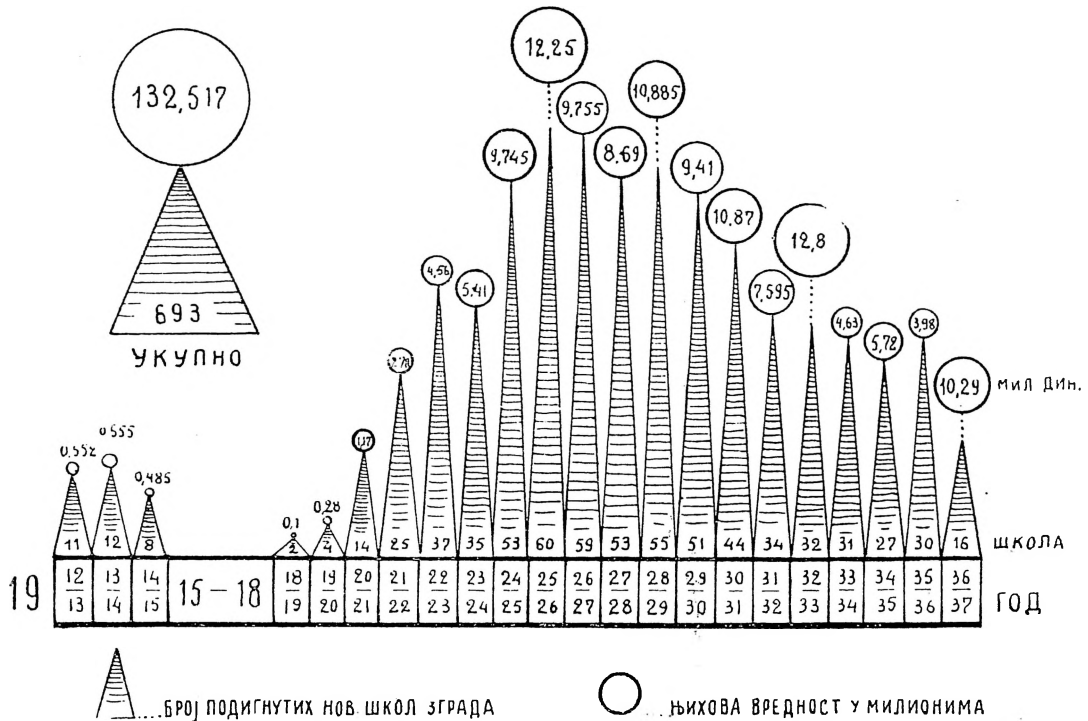
Највише жртава око подизања школских зграда поднеле су саме дотичне школске општине, ма да су и држава и бановина, раније области, дале велике суме у виду помоћи и позајмица. Већином свима новоподигнутим школама дате су помоћи или дугорочне позајмице. Према подацима којима располажемо у томе погледу на име помоћи или позајмице у току овог периода времена, о коме је овде реч, дата је половина од горње суме.

Ово стање школских зграда, овако како је, било би можда још и ружичастије да је се поступило онако како је у своје време предлагао дугогодишњи и многозаслужни инспектор на Југу, пок. Обрадовић. Наиме он је још 1923 године писао у часопису „Јужна Србија”, да би најбоље било да се у циљу што бржег подизања школских зграда формира један фонд који би издавањем позајмица и помоћи убрзао рад око подизања школских зграда, што је, као што знамо, тек ове 1937 год. учињено.

Настава је, може се рећи, и поред својих недостатака у погледу поступка и принципа ипак савремена, и својим развићем и проблемима којима се бави далеко одмакла од некадашње. Међутим треба знати да није много далеко време, када се с тешком муком срицањем учило читати, именовањем прво слова „аз“, „буки“, „вједи“, па онда срицањем изговаране дотичне речи. За нас данас све је то више заплетено и потпуно неразумљиво. Данас поред оне методе природног шчитавања, како се стварно и природно изговара једна реч, нарочито кад је тежа за читање, постоје још и друге методе, које покушавају да још више олакшају метод учења, читања и писања. Од некадашње тешке, механичке и више једностране наставе, ми данас имамо наставу више разноврсну, с разумевањем, подешену више потребама и друштва и државе, као што стварно и треба да буде. Нарочито млађи учитељи данас, а њих има највише на Југу, у своме просветном раду теже да наставу подесе према савременијим захтевима и да та настава добије што више радан облик. У те проблеме ми овде нећемо улазити, јер то овде није наше. Ми бисмо овде само хтели да учинимо извесне напомене у погледу рада наших учитеља, које су у вези с тим питањем.

Опште културне или боље просветне прилике нашег Југа такве су да се због њих рад учитеља на Југу унеколико издваја од истог рада у другим нашим местима. У погледу народног просвећивања, познато је, Јужна Србија, у поређењу са другим нашим покрајинама, највише је заостала из познатих разлога. Дуго ропство не само да је зауставило онај силан замах нашег развића започетог у средњем веку и конзервирало извесне животне облике, већ је у томе погледу произвело умногоне и устук, повративши живот у примитивније своје форме. Прилике међутим данас налажу да те недостатке треба што пре надокнадити убрзанијим темпом просветног рада. Поред других, учитељ ту игра средишњу улогу. Око њега мора опет да се окреће сав наш рад око подизања нашег Југа, као што се окретао и раније, кад се радило на припремању великог дела ослобођења и уједињења нашег народа. А то значи да учитељ, поред ужег и главног рада у учионици има и широко поље рада у народу. Значи још да учитељ у сарадњи с другим чиниоцима треба, другим речима речено, највише да помогне да се привредне и здравствене прилике нашег Југа што пре поправе и подигну на ниво других наших просвећенијих покрајина. — Па шта он данас може учинити, у овим оваквим приликама, запитајмо се? Може много, бесумње. У раду треба поћи прво од саме школе. Има данас доста школа нарочито новоотворених, које имају своје имање намењено школској башти. Ми велимо, прво уредити то: ако се не зна уз помоћ других, али уредити, без приговора. Мали воћњак, виноград, мала башта, то су одлични потстрекачи и примери за баш то просвећивање. И ништа тако јаче и боље не просвећује у томе погледу до то. Очигледно и конкретно народ најбоље схвата. А кад га једном прими примљено је и остаје за дуже време, јер таква је механика народне душе. Споро али сигурно. Зато без баште не би требала да буде ни једна школа. Али је нажалост мало тога још на нашем Југу. Школске 1931/32 истичу се као добро уређене баште само у Матејчу и још неким местима. Башта је уствари саставни део природних наука и као

таква неопходно потребна свакој школи без разлике. У природним наукама, нарочито у народној школи, влада иначе велика сувопарност и заосталост. Ослободити се тих схема и обраду природних наука учинити природнијом и практичнијом у заједници и посматрањем, то је данас циљ. Значи даље да деци треба дати што практичнији облик те наставе, више примењену наставу у вези са давањем потребних појмова и извођењем потребних огледа. А има пуно тих огледа, који се могу лако извести, без икаквих скупочених апарата. Довољно је рецимо свега три мала суда па да се покаже да биљка у своме животу зависи заиста од воде и у њој растворених соли, ако се у прву чашу метне обична кишница, у другу бунарска вода, а у трећу бунарска вода с ба-

Број подигнутих нових школских зграда и њихова вредност по годинама.

штенском земљом. Или није нимало тешко показати да биљка асимилише. Уопште има пуно огледа који се у заједници са децом могу лако извести. На пример, зар не би било згодно да се на ручном раду раде модели пољопривредних справа, покућства и друге такве ствари, које улазе у састав материјалне културе дотичног краја, а преко којих се најбоље врши природно развиће и помицање културе самога краја? Рецимо израдити моделе обичног кревета, пљуваонице, отирача за ноге или неке друге потребне ствари, које треба унети у дотично место. Остале дисциплине упростити и давати, уколико се може, у међусобној вези или оно што се каже, извести корелацију наставе. Разуме се чистоту језика треба увек одржавати. Историју и друге националне предмете прилагодити потребама државе и нације и разним помоћним средствима олакшати учење тих предмета. У земљопис треба унети што више описног материјала, пазећи при томе, уколико се то може, на ону каузалност, која се данас исувише и непотребно наглашава у зем-

љопису. Обратити пажњу на географију околине и њену културу и преко ње ући у осталу географију и културу земље. Вештине, нарочито песму, обрађивати, пошто се Југ истиче даровитошћу у томе погледу. Речено уопште, наставу прилагодити више практичним потребама народа, ради његовог развића и што је најглавније, ту наставу не сматрати само као припрему за даље школовање.

Раније смо већ рекли, а ми у овоме нарочито наглашавамо, да у основи свега овога посла лежи ипак учитељева личност, и то више у смислу што ће се од ње увек осећати једно више зрачење на сав рад који се буде изводио. И ми велимо, ако је личност довољно израђена и више окренута целини, онда је успех обезбеђен. Наше је мишљење да ту лежи и највећа тајна успеха у једном послу. Своју личност човек изграђује продубљивањем себе у једном раду и постепеним тражењем основа свега тога; дакле, специјализирању у једној струци. А чим то почне онда се постепено ствара један систем мисли, а с тим и јединство у раду и поступку. Изграђује се личност, другим речима речено.

Већ говорећи о самој настави ми смо изнели да на Југу раде највише млађи учитељи. Данас на територији Јужне Србије ради 3.156 учитеља, као што се види из напред изнете статистике; број, дакле, далеко већи него икад раније и пре и после ослобођења. И квалитетом, то јест спремом, већином они су одмакли од својих некадашњих колега. Нађу се данас по селима и учитељи који су свршили факултет или Вишу педагошку школу. Међутим овај број, иако тако замашан, ипак заостаје за бројевима учитеља других бановина а још више за Дравском бановином кад се изврши поређење у томе погледу. На пример са Дунавском а још више са Дравском кад се изврши поређење, онда би број учитеља у Вардарској бановини требало повећати још за једну осетну цифру. У претежној већини учитељи су с пуним квалификацијама, то јест са свршеном учитељском школом и положеним испитом зрелости, односно са положеним дипломским испитом. Међу њима је и изванредан број бивших егзархских учитеља, који су своје образовање из националне групе предмета допунили. У погледу на место рођења може се рећи за учитеље из Јужне Србије, да су из разних крајева. Највише их је из саме Јужне Србије, затим из Северне и из Зетске бановине. Има их доста који су родом из крајева преко Саве и Дунава. Ово питање о саставу учитеља у Јужној Србији ми остављамо отворено без дискусије, ма да је и оно интересно и било би га згодно дискутовати с извесних гледишта.

За све време ове периоде нашег школства, више-мање, школски надзор остао је непромењен. Односно школски надзор, највећим својим делом, остао је у рукама самих учитеља. Надзорника са вишом спремом који су свршили Вишу педагошку школу или факултет, било је до сада мало, овде-онде, понеки, тако да се стварно њихов рад није могао испољити у некој већој мери.

У почетку, после ослобођења, били су само срески школски надзорници, чија је прва претпостављена власт био инспектор. Доцније су установљени обласни школски надзорници и напослетку, место њих, данас бански, поред већ среских. Ове су промене ишле упоредо с про-

менама у политичкој подели Краљевине. Кад су били окрузи постојали су само срески школски надзорници. С поделом на области установљени су обласни, а кад је земља подељена на бановине, место њих су установљени бански надзорници. Данас је срески школски надзорник потчињен среском начелнику.

Увећини школски надзор, данас као и раније, више је, као што знамо, административан, а мање инструктиван, ма да би требало да буде обратно. Данас школски надзор поред великог административног рада има мање могућности и времена да се посвети инструктивном раду, где би стварно требало да буде тежиште његовог посла. И то данас, нарочито, кад је настава у превирању и кад је услед тога потребно чешће и сигурније вођење у томе послу. У томе смислу требало би учинити многе реформе.

II СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

ГИМНАЗИЈЕ

И стање средњих школа у Јужној Србији, последњих деценија турске владавине, пружа исту слику шаренила и хаотичности, у истом смислу, као и стање народних школа тога времена.

На етнички једноставном терену Јужне Србије, бар што се тиче нашег дела народа, постоје тада средње школе разних народа и то, поред званичних турских и наших, још и разне друге пропагандистичке, од којих највише егзархиске, а сем њих још и грчке, француске, талијанске, све оне са одређеном политичком тенденцијом.

Пред ослобођење 1912 године у Јужној Србији било је неколико наших гимназија, у Скопљу, Битољу и Плевљима, док је из раније изнетих разлога егзархиских било више. За отварање наших гимназија прилике су на нашем Југу биле изузетно тешке, нарочито од времена од како се бивша турска царевина уплела у кобну игру око стварања бугарске егзархије и отворено стала на ту страну. — Нас је већ Турска увек другим оком гледала, него остале народе на Балкану. Она је нас тада готово једино и знала као народ, с којим је кроз више векова водила крваве ратове на Балкану, све до последњих деценија XIX века. И зато није ни хтела да чује ма какву нашу организацију на њеној територији, нити чак и име, особито после ратова 1876-78 год. У отварању наших средњих школа на Југу пут наш зато морао је бити заобилазан и тежак и више је морао индиректно да води своје циљу. Прва се гимназија отвара зато у Цариграду с намером, првенствено, да се привикну тамошње централне власти на ту установу, а и због нашег тамошњег живља. После се истовремено отварају гимназије у Солуну, Скопљу, затим Битољу и другим местима. Стварно гимназија у Скопљу постала је после наследница гимназије у Солуну, а ова гимназије у Цариграду.

Ово овако затечено стање гимназија у Јужној Србији требало је сад прилагодити новим политичким приликама, које су настале са ослобођењем ових крајева.

Ослобођењем ових крајева наш вековни сан био је тиме углавном испуњен, благодарећи пожртвованом раду наше храбре војске и свега нашег народа. Требало је сад приступити организовању свега нашег школства. У том циљу, ми смо видели, територија Јужне Србије подељена је на четири области и у свакој је постављен по један инспектор, чија су имена раније споменута. У овоме смислу инспектори су, са затеченим нашим професорима на Југу, имали да отпочну рад. Требало је прво проучити прилике затеченог школства, а затим потребе народа и државе, па према њима приступити отварању гимназија. Све је ово у главним линијама било готово у току и до краја 1913 год. После тога Министарство просвете је школске 1913/14 год. отворило: две потпуно осмозразредне гимназије у Скопљу и Битољу, затим непотпуне, у Велесу, Штипу, Охриду, Ресну, Куманову, Тетову, Прилепу, Ђевђелији, Дојрану, Приштини, Призрену, Пећи, Новом Пазару, Плевљу, Пријепољу, Беранама, Кривој Паланци и Кратову.

Отворене гимназије имале су да прикупе сву децу, која су се раније школовала, било у нашим било у другим гимназијама, затим децу дораслу за школу. При томе се стало на једно праведно и либерално гледиште, да се деца, која су учила друге пропагандистичке гимназије, при упису у наше гимназије, приме у одговарајуће разреде без икаквог допунског испита.

Велику бригу за несметан рад у школи задавале су школске зграде, које су биле или недовољно простране или у рђавом стању или ратом оштећене. Многе од њих извесним преправкама морале су бити проширене, затим већина од њих морале су се оправити и довести у добро стање. До зграда се иначе дошло прилично брзо, благодарећи потпуној увиђавности комисије која је била одређена да изврши поделу заузетих државних зграда за разне државне потребе. На челу те комисије био је Сава Урошевић, тадашњи ректор Универзитета, а чланови су били ђенерал Радослав Станојловић и архитекта Пера Поповић. Комисија је показала нарочиту увиђавност према школама, давши им све зграде које је могла дати, и при томе не штедећи друге озбиљне државне потребе.

Питање намештаја требало је такође решити и оно је решено врло повољно и ефикасно. Већ на време Министарство просвете било је поручило потребан намештај у фабрици „Гођевац” у Београду, тако да су многе гимназије, нарочито оне које су имале згодан саобраћајан положај, па чак и неке у забаченијим паланкама, као на пример Кратово и још нека места, добиле модеран намештај, гвоздене клупе, табле и други потребан намештај. За време окупације ово је јако изненадило наше непријатеље. И у најзабаченијим паланкама видети модеран намештај, довољно учила, лепу библиотеку и из тога наслутити једну врло добру уређеност наших средњих школа, постигнуту за кратко време, то је њих изненадило, поредећи оно стање са стањем својих школа, често на штету ових других. Извесни бугарски писци, а и неки немачки јавни радници, нису могли ћутке прећи преко овога а да то и јавно не признају.

За школски рад на Југу 1913/14 године владало је иначе велико одушевљење код свију просветних радника. На раније споменут учи-

њен апел на све школске раднике, да се добровољно јаве који желе да служе на Југу, јавио се велики број одличних наставника и просветних радника, тако да је по школама на Југу, те године, било мало не квалификованих наставника, иако је, зна се, владала и тада прилична оскудица у наставном особљу, због балканских ратова и због већег броја гимназија у вези са проширењем земље. За директоре су постављене наше првокласне снаге и истакнути просветни радници, у Скопљу, Мирко Поповић, у Скопљу за управитеља Учитељске школе д-р Алекса Станишић, у Призрену за директора Богословско-учитељске школе прота Стеван Димитријевић, у Призрену у гимназији за директора Михаило Лукић, у Приштини Милан Карић, у Кратову Лазар Јанкуловић, у Кривој Паланци Војин Хаџи Поповић, у Велесу Павле Вујић, у Ђевђелији Глигорије Хаџи Ташковић, у Штипу Лазар Трипковић, у Битољу Гргур Вујић, у Прилепу Александар Марић и др., све дакле људи чија су имена позната нашој просвети. Илустрације ради да наведемо, да је веронауку у то време предавао, у Велесу Михаило Шиљак, доцнији епископ, а у Кратову садашњи митрополит скопски Господин Јосиф.

У погледу наставе Министарство просвете је морало да измени наставни програм, који је важио за предратну Србију, да би га прилагодило новим приликама и да би тиме извршило унификацију наставе. Према тим изменама од школске 1913/14 године француски језик имао се учити од II разреда, немачки од V, а по овоме плану имали су да раде ученици I, II и V разреда, док је за остале разреде важио ранији програм. Настава је тиме добила нешто реалнији карактер, што је уосталом одговарало приликама и менталитету нашега Југа.

Иако је школска 1913/14 година имала пуно тешкоћа у погледу на организацију школства и ликвидацију ранијег стања, затим због закашњења почетка рада, ипак је она на крају дала повољне резултате, благодарећи добром наставном особљу, њиховом великом одушевљењу и добром урсајају школа.

Према подацима којима располажемо, школске 1913/14 год. било је у нашим гимназијама на Југу око 4000 ученика и око 180 наставника међу којима око 40 раније затечених наставника. Остало особље било је из предратне Србије и из неослобођених наших крајева под Аустро-Угарском. Идуће школске 1914/15 год. настало је понова ратно стање. Европски ратни пожар који је избио 1914 године пренео се постепено и на остале делове света и на крају захватио готово све народе. У почетку европски рат претворио се сада у светски.

У северним нашим крајевима, те године, није се уопште могло мислити на школски рад. Неравна борба која је с непријатељем вођена ставила је у ратну грозницу сав наш народ и мало и велико. Све што је било способно отишло је у рат, а оно што је остало код куће, највише жене и деца, старало се да колико толико очува огњиште и прибави најнужнија животна средства. Све школске зграде биле су претворене у болнице и у таквим приликама, разуме се, није могло бити речи о неком школском раду. Међутим наш Југ био је удаљенији од ратног попришта, те су у њему прилике за школски рад биле нешто повољније. Поред две стручне школе, Учитељске у Скопљу и Богословије у Призрену, које раде и школске 1914/15, те исте године раде још и из-

весне гимназије, у Штипу, Приштини, Призрену, Битољу, Ђевђелији, Беранама, поред многих народних школа. Према подацима којима располажемо у поменутим гимназијама које су радиле 1914/15 било је око 1700 ученика са 102 наставника. За ово време у овим школама радили су старији наставници, затим наставници који нису били способни за војску и напослетку наставници са територије Јужне Србије, који раније нису били обучени у војној служби.

Под управом ондашњег директора Мирка Поповића те године у Скопљу одржан је нарочити матурантски течај за ученике последњег разреда гимназије ради довршења њиховог школовања. На течају је било 113 ученика са извесним бројем наставника.

Већ крајем 1915 године, с јесени, за дуже време, настали су најтежи дани за сав наш народ, трогодишња окупација и ропство, изгнанство из отаџбине. У једно време изгледало је као да то тешко стање нашег народа неће никада престати. С јесени 1915 године појављује се нов непријатељ с леђа и под удруженом и освеженом навалом Аустро-Немаца-Бугара постепено попушта несаломљиви отпор нашег народа. Са свију страна све више се сужава непријатељски челични обруч, гонећи из своје земље наше непобедиме остатке храбре војске, да их напослетку са избегнутим народом нагна у непроходне албанске кланце. Том годином за наш Југ настаје потпун прекид нашег школства који траје пуне 4 године, дуга пауза која ће доцније имати својих тешких последица.

Средње школе, уколико их је било за време ове дуге окупације, имале су више пропагандистички карактер, а мање просветни. А било их је по извесним местима почев од 1916 године.

Иако је међутим у једно време изгледало као да ово тешко стање нашег народа, започето 1915 године, неће никад престати, ипак су се прилике 1918 године из основа измениле. После тешких и тако рећи надчовечанских напора наше реорганизоване војске, уз помоћ савезника, сломљена је непријатељска сила на солунском фронту и земља је поново ослобођена, синула је поново жељно очекивана слобода и настао је нов живот, с пуно изгледа на много лепшу и сјајнију будућност у уједињеној и далеко проширеној отаџбини нашег троименог народа.

Прилике за наше школство на Југу, тада, биле су изузетно тешке, може се рећи теже него после ослобођења 1912 године. Ратна пустош осећала се на сваком месту и у свима правцима. Земља сасвим разривена и без најпотребнијих материјалних средстава. Од оног некадашњег материјалног уређења наших гимназија на Југу није било ни помена. Ни намештаја, ни учила, ни библиотека, нити ма чега другог; све је то непријатељ за време дугог рата уништио и однео. Школске зграде, које су највише служиле за болнице или друге војне потребе биле су знатно оштећене, често без прозора, патоса и врата. У тежњи да се што више униште они наши трагови овамо на Југу многи су културни споменици однети и уништени. Народ економски и физички потпуно исцрпен и у прво време неспособан за ма какви јачи и шири рад. Потребан је био један дужи период времена за обнову у свима видовима државног и народног живота. У таквим приликама упочетку није се ни

могло мислити на неку ширу организацију школства. Морало се почети са оним, са чим се могло.

После најнужнијих оправки школских зграда, које су извеле општинске и тадашње окружне самоуправе, отпочео је рад. У овом смислу Министарство је, још у току рата, било израдило потребне планове на основу стеченог искуства са скраћеним школовањем у Француској и другим местима. Као база за обнову наших школа на Југу служила је наша ранија организација школства у Јужној Србији, која је изведена школске 1913/14 године. У овом правцу, одмах после ослобођења, издата су наређења и упутства да обнове рад све наше средње школе, које су постојале на територији Јужне Србије крајем 1913/14 године и да исте што пре отпочну свој рад. Исто тако наређено је да сви наставници иду у ранија места где су са службом били 1912/13 или 1914/15 год. Који од наставника, услед недостатка саобраћајних средстава, не би могао отићи на своју ранију дужност, имао је да се јави обласном инспектору, да га он, према датим овлашћењима, запосли на својој територији на неком другом месту и о томе извести Министарство просвете. У школама у којима су била упражњена места директора одређени су били вршиоци дужности, док се та места не попуне. Тако су тиме биле дате прве основе за рестаурацију нашег школства после рата.

Природно у то време осећала се врло велика оскудица у наставницима. У току дугих и тешких ратова многи су наставници остали на бојном пољу или помрли од разних болести које су тада немилице косиле сав народ. Оно што је остало у животу то је опет, економски и физички потпуно исцрпено, имало прво да се бори за своју и своје породице егзистенцију, па тек после да мисли на друге послове.

Ови проређени редови у наставничком особљу попуњени су унеколико избеглим наставницима и другим интелектуалцима из Русије, затим наставницима из крајева преко Саве и Дунава. Избегли наставници из Русије нарочито су добро послужили за предавање вештина и француског језика. Но уколико овај недостатак и с те стране није могао бити надокнађен узимати су хонорарни наставници из других струка и апсолвирани студенти филозофије.

У таквим, ето, приликама отпочео је послератни рад наших гимназија и уопште средњих школа.

У другој половини 1918/19 године, с малим изузетком, све раније гимназије отворене 1913/14 године биле су већ отпочеле рад, неке и раније, што је све зависило највише од локалних прилика. У томе погледу велику тешкоћу задавале су школске зграде, пошто у неким местима смештене болнице у њима нису могле одмах ликвидирати свој рад. Те године 1918/19 радило је 19 гимназија, у Скопљу, Битољу, Велесу, Штипу, Охриду, Пријепољу, Дојрану, Куманову, Тетову, Прилепу, Приштини, Призрену, Кривој Паланци, Кратову, Ђевђелији, Н. Пазару, Плевљу, Пећи и Беранама међу којима су само две више, у Скопљу и Битољу, а остале све ниже. Те године ученика је било свега 3.992 са 187 наставника и наставница.

Одмах на крају те године показало се да гимназије у Дојрану, Кривој Паланци и Кратову немају довољно услова за даљи рад, те су

одмах затворене, а њихови ученици упућени на довршење свога школовања у оближње гимназије у Ђевђелији, Струмици и Куманову. Ондашњи директор дојранске гимназије Милан Мајзнер те године радио је стварно под шаторима, пошто је варош, као што се зна, била сва разрушена. И на том месту, после, његовом иницијативом и још неких, грађани су почели подизати нови Дојран пошто је стари до темеља био разрушен.

Настава је извођена по течајевима као и за време рата 1916, 1917 и 1918, у Ници, Болију и другим местима. Раније свршени ученици IV, V, VI, VII и VIII разреда имали су да заврше своје школовање у течајевима који су трајали 4, 6, 12, 18 и 24 месеца. Ученици нижих разреда учили су по два разреда за годину. Тако је ово више нередовно стање нашег школства окончано у току од 2 до 3 године. Већ шк. 1922/23 може се сматрати као нормална година.

На место раније укинутих гимназија у Дојрану, Кривој Паланци и Кратову школске 1919/20 отворене су нове непотпуне гимназије, у Ђиланима, Струмици, Кавадару и Косовској Митровици, ма да је гимназија у Косовској Митровици била отворена још 1915 год. али није радила, с тим да се постепено изводе. Према ранијој, ова година показује и знатан прираштај у броју ученика. Наиме те године је било 5.643 ученика-ца са 248 наставника.

У години 1920/21 подигнуте су на степен пуних гимназија непотпуне гимназије у Штипу и Приштини, док је гимназија у Беранама била подигнута на степен више гимназије још 1918/19 год. Иначе није отворена ниједна нова гимназија. Те године ученика је било 5.983 са 248 наставника.

Школска 1921/22 показује прираштај у броју гимназија, јер су те године отворене три непотпуне гимназије, у Новој Вароши, Ресну и једна приватна у Бијелом Пољу. Гимназија у Ресну била је раније отворена 1913/14. Те године на степен пуних гимназија подигнуте су непотпуне гимназије у Велесу и Пећи. Број ученика у свима тадашњим гимназијама попео се на 8.963 са 384 наставника.

Школске 1922/23 подигнуте су на степен пуних гимназија непотпуне гимназије, у Куманову, Новом Пазару, Охриду и Прилепу. Број ученика те године био је 7.960 са 342 наставника.

У школској 1923/24 остаје непромењено стање у броју гимназија. Ученика је било 7.930 са 384 наставника.

У школској 1924/25 отворене су нове непотпуне гимназије у Дебру и Урошевцу као приватне. На степен пуних гимназија подигнуте су гимназије у Плевљима и Призрену. Број ученика био је 7.320 са 304 наставника.

У Скопљу школске 1925/26 отворена је пуна Женска гимназија, а раније мешовита претворена у Мушку. Исте године отворена је непотпуна гимназија у Кичеву с постепеним извођењем. Број ученика те године попео се на 9.799 са 434 наставника.

Школске 1926/27 приватна гимназија у Бијелом Пољу примљена је за државну, а гимназија у Тетову подигнута на степен пуне гимназије. Број ученика те године, износио је 9.815, са 468 наставника.

Школске 1927/28 остао је непромењен број гимназија. Ученика је било 9.899 са 468 наставника.

У школској 1928/29 број гимназија у Јужној Србији достиже максималну цифру. Наиме те године отвара се још гимназија у Баковици, те је с њом тада на Југу било 28 гимназија. Ученика је било 9.489, а наставника 414*).

После овог достигнутог максималног броја гимназија у Јужној Србији, школска се политика почиње унеколико мењати. Увиђало се већ да је превелики број гимназија, иако су потребе којима су оне највише намењене биле углавном задовољене. Међутим видело се да недостају школе које би највише служиле подизању просветног нивоа ширих народних слојева, ради њиховог рационалнијег и бољег живота, у чему је наш народ нарочито заостао. Тај осетан недостатак наше просветне политике требало је да буде отклоњен Законом о народним школама од 1929 године, у коме је предвиђено осмогодишње школовање у народној школи и то, последње четири године треба да имају привредни карактер, по селима пољопривредни, а по градовима индустриско-трговачки. У вишем течају школска година би трајала мање, односно трајала би само у оно време када наш народ по селима мање ради, а то је у јесен и зиму. Поред тога отпочео је био рад на увођењу грађанских школа, које такође служе највише том просветном подизању ширих народних слојева, исто дакле као и виши разреди народне школе.

Имајући тако у виду све те промене у школском животу, које су условљавале највише настале прилике у нашем друштву, нов закон о средњим школама од 1929 године укинуо је гимназије у Гњилану, Баковици, Кавадару, Кичеву, Ресну, Струмици и Урошевцу, пошто нису испуњавале одговарајуће законске услове, које је тај закон предвидео да би могле даље опстати. Уз то су сведене од пуних гимназија на непотпуне гимназије: у Беранама, Велесу, Куманову, Новом Пазару, Охриду, Пећи, Прилепу и Штипу.

После ових учињених измена у бројном стању наших гимназија на Југу школске 1929/30 радило је 7 пуних гимназија и 14 непотпуних и то пуне, у Скопљу две (мушка и женска), у Битољу, Тетову, Приштини, Призрену, Плевљима, затим непотпуне у Куманову, Велесу, Штипу, Бевђелији, Прилепу, Охриду, Дебру, Пећи, Косовској Митровици, Новом Пазару, Пријепољу, Новој Вароши, Бијелом Пољу и Беранама са вишим разредима самоуправне гимназије, те је с њом управо 8 пуних гимназија а 13 непотпуних. Ученика је било укупно 8105 са 403 наставника.

Али није било потребно да прође дуже време, па да се покаже да се са овим актом о укидању гимназија исувише пренаглило. Затворене су гимназије које су, с обзиром на свој уређај, традицију, квалитет наставника, чиниле једну неопходну народну потребу и задовољавале многе друштвене потребе, а нису отворене друге школе, које би замениле раније гимназије. Са отварањем грађанских школа, њиховим

*) Подаци од 1919—1929 узети из Професорског гласника за год. 1930.

уређајем, типом и издржавањем није ишло лако. Поред тога, у тим школама владала је велика оскудица у наставничком кадру, те услед тога настава није могла бити онаква каква би требала да буде с обзиром на циљ школе. Исто тако, осмогодишње школовање које предвиђа закон о народним школама није могло, као што знамо, ни до данас да буде приведено у дело. Са отварањем других практичних школа, потребних специјално Јужној Србији, није такође ишло лако. Сем Трговачке академије у Битољу и Скопљу, пољопривредне школе у Битољу и Тетову, занатлиске школе у Скопљу, других сличних школа није било, нити су се оне могле лако отворити с обзиром на њихово скупо издржавање и уређај. Отуда је она мера о укидању гимназија донета законом од 1929 године морала бити поправљена, пошто се увидело да гимназије, као једна стварна народна и друштвена потреба, не могу бити укинуте све дотле, докле не буду замењене одговарајућим потребним школама, а ово опет стоји у вези са привредном структуром земље.

Иако са извесним недостацима, гимназије подмирују данас многе друштвене потребе, јер имају добру традицију и јевтиније коштају од рецимо неких других привредних школа. Све је то опет руководило меродавне да исправи ону грешку учињену 1929 године и да се поново отворе извесне гимназије.

Школске 1930/31 било је 21 гимназија са 7977 ученика и 406 наставника.

Школске 1931/32 остаје исти број гимназија. Ученика је било 7076 и 416 наставника.

Школске 1932/33 стање у броју гимназија остаје непромењено, изузев само што се те године у Пећи отвара виша самоуправна гимназија и што је укинута гимназија у Дебру. Те године ученика је било 6965 и 364 наставника.

Школске 1933/34 стање је као и претходне године, изузев само што се гимназија у Беранама, дотле самоуправна у вишим разредима, претвара у пуну државну. Исто тако гимназија у Кос. Митровици претвара се у непотпуну државну, која је од 1932 године била самоуправна. Те године ученика је било 7849 и 429 наставника.

Школске 1934/35 нема никаквих промена. Ученика је било 8513 и 457 наставника.

Школске 1935/36 гимназије у Охриду и Штипу претварају се у пуне с поступним извођењем. Исто тако гимназија у Пећи, дотле самоуправна у вишим разредима, претвара се у пуну државну. У Куманову се отвара виша самоуправна гимназија. Ове године поново се отвара гимназија у Струмици. Ученика је било 9747 и 471 наставника. Ове године била је отворена и гимназија у Кривој Паланци, али је још крајем исте године затворена.

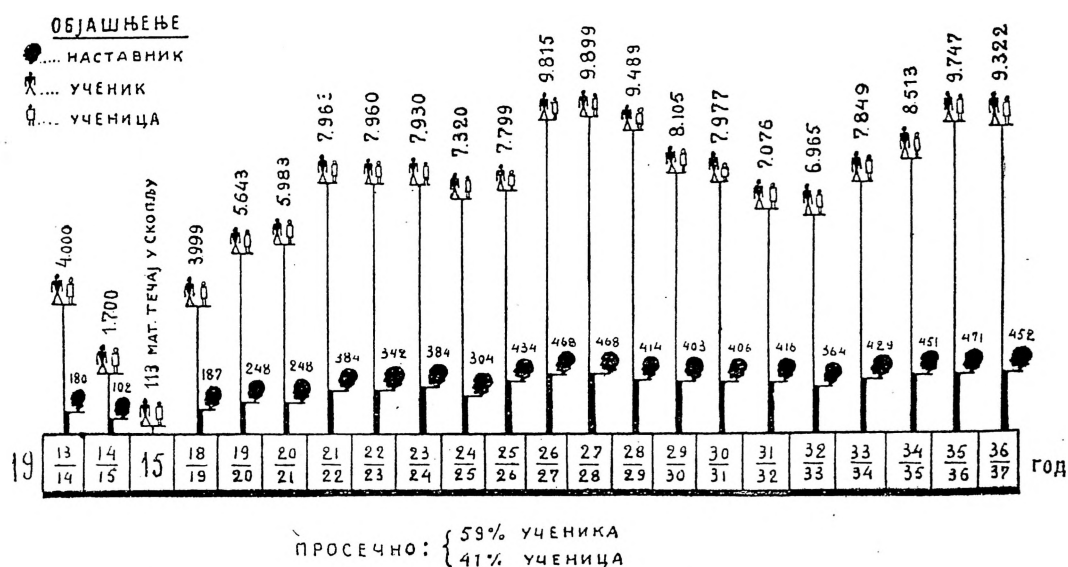
Школске 1936/37 отвара се поново гимназија у Кавадару. Ученика је било 9322 и 452 наставника.

Према томе на крају школске 1936/37 било је свега 22 гимназије од којих 13 пуних, рачунајући ту и самоуправне, и 9 непотпуних.

Што се тиче одговарајућег процента ученика и ученица може се рећи да је у год. 1927/28 и 1928/29 било 75% ученика, а 25% ученица,

према статистици коју је извео пок. Обрадовић. Више-мање у том бројном односу остало је досадашње бројно стање ученика по гимназијама. У погледу на народност, за изнете две године, стање стоји овако: Југословена 96%, односно 95%, Турака и Арнаута 1,4% односно 2% и осталих народности 0,6% односно 1%. По вери: православних 94% односно 90%, католика по 15% у једној и другој години, муслимана 2,5% односно 4,6% и мојсијеваца 2% односно 2,9%. Исто тако у том бројном односу у погледу на конфесије креће се и данашње стање ученика по гимназијама.

При извесним гимназијама као у Скопљу, Велесу, Охриду, Прилепу, Тетову и Штипу постоје интернати, нарочито за ученике са села, у којима уживају храну и стан и друге потребе по једној минималној цени или бесплатно као бановински питомци, ако показују добар

Наставници и ученици-це гимназија по годинама.

успех, а уз то су сиромашни. Од ових интерната нарочито се данас истиче интернат Ђачког дома Краља Александра I у Скопљу, који претставља једну модерну педагошко-хигијенску установу у томе погледу, са разноврсним занимањима којима су ученици у њој запослени. У томе погледу управа интерната показује тежњу да од својих питомаца створи једну радну заједницу у наставном и другом погледу и да тиме у многоструком олакша њихов рад у школи. Исто тако у овој погледу истиче се и интернат Кнегиње Зорке у Скопљу.

О настави, односу ученика и наставника, наставника и родитеља, могло би се много штошта рећи. У последње време у нашој јавности то питање чешће искрсава на дневни ред, па ако је у питању рђав успех или казна једног ученика, онда се најчешће баца кривица на наставника. При томе се не помишља да овај узрок неуспеха код ученика има можда шири значај и извире из једног дубљег извора. Раније, вели се, однос између ученика и наставника био је више патријархалнији и срдачнији. Наставник се више уносио у психичко и социјално стање једног ученика и у свакој готово прилици давао видног знака да има

добру жељу да му помогне и да цени уложене напоре једног ученика и разуме његово стање. Данас на жалост, каже се, изгледа као да је тога мање. Па и ако пођемо од тога да је то тако, кривицу за ово, ипак, не би могли тражити само код наставника, јер је наше мишљење да њен узрок има дубљи корен. Нама се чини да је, нажалост, нестало оног времена више социјалности и ближег осећаја међу људима. И томе је можда узрок једна општа психичка настројеност или, ако се хоће, филозофски став данашњег времена, из кога извиру свесно или несвесно сви поступци једног човека. Кад у једном друштву овлада више материјално веровање на свет, значи механизам, онда човек као јединка тога друштва, у борби за своју егзистенцију, поступа више механички. Све је за њега онда механизам па и човек. У његовој се души бришу оне потребне осећајности и он све мање показује ону патријархалност и залагање за другог. Ми бисмо, зато ту, нарочито тражили онај узрок у нашем раду и неуспеху. А кад га тражимо ту онда за неуспех по нашим школама бацамо кривицу на све нас. Лечити треба нашу слепу занесеност у једноме правцу, наш груби егоизам и наш велики прохтев за свачим. У овоме правцу требало би више нагласити потребу нашег свестранијег уношења у психичко стање једног ученика, у вези нарочито са његовим домаћим животом и уопште средином у којој се тај ученик креће и живи. Дешава се често да су породични односи неких ученика врло тешки па се, што је најгоре, та тешкоћа преноси и на школу и тамо налази великог свог одјека. Животне прилике под којима ти ученици живе често пута су толико тешке, да су више неиздржљиве. И зато у оваквим случајевима можда би боље било, да се тим ученицима, који показују довољно смисла за учење, омогући школовање по интернатима у интересу саме целине. Јер макако се мислило мора се признати, да су породичне прилике главни услов за добро владање и живот једног ученика и зато где их нема боље је створити их вештачки и тиме омогућити правилнији живот по нашим средњим школама.

На крају, да се осврнемо с неколико речи на саму наставу по нашим гимназијама. — У почетку, као што је већ наглашено, настава се по гимназијама изводила под врло тешким околностима, јер су недостајала најнужнија средства за њено извођење. Није чак било ни уџбеника, а да не говоримо о неким другим наставним средствима. У почетку најчешће и без клупа и без другог најпотребнијег намештаја, седило се на чему се могло, највише на донетим столицама од куће. Наставно особље, осетно проређено у рату, није ни изблиза могло да задовољи настале потребе. Да би се ови недостаци отклонили морало се узимати неквалификовано особље са стране. Отуда ми видимо у почетку по гимназијама велики број неквалификованих наставника, школске на пример 1923/24 — 48%. У таквим приликама и успех у почетку није могао бити задовољавајући. Но из године у годину прилике се по школама све више поправљају, у вези са осталим нашим друштвеним и привредним животом. Материјално школе се све више снабдевају, а почиње пристизати нов кадар наставника. Већ године 1928/29 број непотпуно квалификованих наставника смањује се на 30%, да се, последњих година смањи још више и напослетку сведе на 14%. Упоредо

С тиме настава се из дана у дан све више поправља. Уџбеничка литература сваким даном постајала је све разноврснија и многобројнија. Умножавају се наставна средства. Нове педагошке струје, иако недо-вољно, све више захватају наш наставни кадар и у вези с тиме настава по гимназијама све више тежи да иде у корак с временом. Све више нестаје оног механизма и настава добија све више радан облик. У сви-ма предметима тежи се данас да ученици унесу што више самосталног свога, иако у овоме правцу има пуно и недостатака и заосталости, претрпаности, ипак напредак је велики, без сумње.

III СТРУЧНЕ ШКОЛЕ

1) ГРАЂАНСКЕ ШКОЛЕ

По реду после народних школа, поред гимназија, долазе још и грађанске школе као претежно стручне школе.

Грађанске школе, колико их данас има на територији Јужне Ср-бије, по времену свога постанка, све су скоријега датума, ма да има трагова да су у извесним местима и раније постојале. Тако на пример зна се да је раније постојала грађанска школа у Тетову и још неким местима. Али су доцније те школе престале да раде, највише веро-ватно из разлога што су још недостајали потребни услови за њихов опстанак.

По своме задатку који се највише састоји у давању практичног образовања, у вези са привредним типом дотичне околине, грађанске школе чине органску целину с народним школама и с њима се узајам-но допуњују. И то важи данас, нарочито, када видимо да је трајање народних школа остало у пракси и даље на четири године, за које време природно није могуће прећи у већем обиму, поред потребних основних знања из наука, још и одговарајућа практична знања по-требна нашем народу. Међутим то живот данас изискује.

Заосталост нашег народа у привредном погледу опште је позна-та и то важи нарочито за покрајину о којој је овде реч. Њу међутим отклонити и привредни живот нашега народа уздићи на један виши степен, то је тежња свију нас и то је један од главних циљева све на-ше политике, јер у правилном решењу тога питања лежи несумњиво срећа и благослање свију слојева нашега народа. До скоро та потреба није толико искрсавала на дневни ред као сада. До јуче, тако рећи, на-ша је тежња углавном била упућена на наше ослобођење и уједињење, па се о овој страни нашега живота и није могло мислити. Ослободити сав наш народ из тешког вековног ропства, то је углавном раније био идеал свију нас. Али од ослобођења па на овамо, од како је та наша тежња углавном задовољена, привредни живот нашега народа све ви-ше истиче на дневни ред своје захтеве.

Наша земља разноврсношћу своје климе, плодношћу и рудним благом, пружа довољно услова за један јачи привредни развитак. Наш особито повољан географски положај захтева и фаворизира једну иначе јачу привреду, која би свакако условљавала и једну сјајнију бу-дућност Балкана. Поред других услова, за то нашем народу је потреб-на и једна виша просвећеност у томе смислу.

Каже се за Данску да се преко школе баш уздигла њена привреда. Говорило се, објашњавало, експериментисало док се најзад није ушло у бољи живот и док се није почело по њему живети.

Гимназија, иако пружа и задовољава многе потребе у овоме погледу, по својој намени и циљу, више је школа која припрема ученика за више школовање и отуда највише за давање чиновничких звања. У организовању нашег државног живота, раније, а и сада, она је дала и даје много. Само што данас није у томе целокупно тежиште. Сви данас не могу бити чиновници, то је сигурно. А потребно је да сви живе и сразмерно добро. Отуда се потреба за школама које ће уздизати просветни ниво ширих слојева нашега народа, ради његовог бољег живота, све више указује.

Грађанске школе као претежно практичне школе у многим су земљама припомогле много у организовању и развијању тог јачег привредног живота. Случај на пример са Чехословачком и другим неким земљама. Дајући ученику одговорајуће практично знање, она га већ у тим годинама навикава и упућује на рационалну привреду и рационалан рад. Учи га, да из природних услова, који су код нас исувише повољни, извуче много више него што то данас чини. Учи га даље да лепше живи.

Сви, међутим, морамо у овоме бити сагласни да нам те школе недостају и да би у будућности њих морали фаворизирати, пошто и у финансиском погледу не стварају велике тешкоће. Питање спремања наставничког кадра за те школе решено је као што знамо, правилно. Више педагошке школе у Београду и Загребу, сваке године, шаљу у народ своје свршене слушаоце, који ће, као наставници тих школа, из године у годину, све више чинити, да се те школе уреде и да одговоре у свему своме задатку коме су намењене, иако данас то довољно не чине. Подвући, међутим, треба нарочито, да настава у тим школама треба да има нарочито практичан карактер и радан изглед у вези нарочито са околином у којој су. Тим ће се те школе највише и издвајати од других школа и јасно имати своје одређено место у систему школа. Башта и макар једно мање угледно добро треба да буду основ тога рада, нарочито у школама пољопривредног типа. Практично извођење и осталих делова наставе могуће је и без већих кабинета, пошто исте у већини случајева, при данашњим приликама, није могуће створити. С тим у вези ту радну наставу треба изводити у вези са другим установама у томе месту.

Но и поред тога што је значај тих школа велики и несумњив, ипак, вероватно услед раније устаљене традиције, да дете које учи школу мора бити чиновник, те школе, иако тако потребне, у извесним крајевима наше земље не наилазе на добар пријем, што је поред осталог случај и са покрајином, о којој је овде реч. Јужна Србија, нарочито извесни њени делови, по својој природи има услова за развиће једне разноврсне и интензивне привреде и у томе погледу она је, за разлику од других наших покрајина, нарочито фаворизирана климом и конфигурацијом земљишта, те има култура које на другим местима не могу успевати. Интензивно, међутим, развијање свију тих култура тражи опет све више просвећенијег привредника и организованију и

покретљивију привреду, за разлику од досадашње примитивне и врло тешко покретљиве привреде. Уз то је познато да су исхрана нашега народа и уопште живот доста примитивни и да је у томе погледу потребан јачи рад. Кад се све то узме у обзир онда су разлози несумњиво велики и многобројни да треба настојати, да се по свима местима отворе ове школе.

У томе погледу требало би нарочито настојати да се што већи број тих школа уреди интернатски, како би тако могле да приме што више сељачког елемента.

У Јужној Србији има данас свега 13 грађанских школа, које су по типу или индустријске, или пољопривредне или трговачке.

Са њиховим отварањем отпочело се школске 1927/28 год. Тада је отворена грађанска школа у Кочану и Сјеници.

Школске 1928/29 отворене су грађанске школе у Берову, Кратову, Кривој Паланци и Св. Николи.

Школске 1929/30, у Струмици, Кавадару и Ђиланима, школске 1930/31 у Урошевцу, школске 1931/32 у Ресну, школске 1932/33 у Делу, школске 1933/34 у Гостивару и школске 1934/35 у Ђаковици и Радовишту. Школске 1932/33 укинута је грађанска школа у Кривој Паланци, крајем школске 1934/35 у Св. Николи. За Сјеницу не постоје подаци о броју ученика.

Број ученика и наставника види се из следећег табеларног прегледа.

Школске године	1927/28	1928/29	1929/30	1930/31	1931/32	1932/33	1933/34	1934/35	1935/36	1936/37
Ученици	71	283	525	719	766	768	759	892	854	803
Наставници	9	28	51	68	71	80	82	101	98	84

2) УЧИТЕЉСКЕ ШКОЛЕ

До ослобођења 1912 године на територији Јужне Србије постојале су свега 2 учитељске школе: Учитељска школа у Скопљу, као чисто учитељска и Богословско-учитељска школа у Призрену, као мешовита за учитеље и свештенике.

После балканског, а нарочито после светског рата, указала се велика потреба за што већим бројем учитељских снага из већ познатих разлога. Земља је, као никада до сада, проширена, а ратом необично проређено учитељство ни изблиза није могло попунити ни она места, која су била попуњена 1913/14 год., а да се не говори о новим местима. После светског рата било је срезова, то је раније речено, који нису имали скоро ни једног учитеља у селу, нарочито удаљенији срезови и по забаченијим крајевима. У први мах зато није се ни могло мислити на отварање нових школа, иако су то изискивале народне потребе, с

обзиром на велику просветну заосталост ових крајева. Морало се прво интензивно настојати да се спреми што већи број учитељских кандидата, па тек после да се отпочне са ширим радом на отварању народних школа, које су стварно народу биле потребне. Услед овога нарочито, а и због ратом оштећених ученика, школовање по учитељским школама морало се изводити по течајевима, са скраћеним планом и програмом као и по гимназијама.

Међутим ове две поменуте учитељске школе, познате иначе по своме плодном просветном раду, за један дужи период времена, после рата нису могле у свему задовољити одговарајуће потребе у формирању већег броја учитељских кандидата и поред тога што је Скопска учитељска школа имала да прима већи број ученика, но што су то њене просторије допуштале.

Сем тога, услед велике оскудице у квалификованом броју свештеника на Југу, нешто доцније после рата, одлучено је да се Призренско-богословска учитељска школа претвори у Богословију, како би и тај недостатак у недовољно квалификованом свештенству био отклоњен и то чим генерације, које су у њој започеле своје школовање исто доврше.

У почетку, после рата, није се одмах могло помишљати на отварање нових учитељских школа, иако су потребе то налагале, услед оскудице у школским зградама и наставницима. А тим фактима наша школска политика морала се прилагођавати. Школске 1922/23 при Беранској гимназији отворено је Педагошко одељење. Исто тако те исте године отворена је нова Учитељска школа у Прилепу, пошто је школске 1921/22 Призренска богословско-учитељска школа ликвидирала рад као богословско-учитељска школа, а то двоје стајало је у узрочној вези: чим Богословско-учитељска школа престане радити као таква, да се отвори Учитељска школа у Прилепу.

Као и по гимназијама и у учитељским школама у почетку радио је велики број неквалификованих наставника, у почетку око 55%. Услед тога генерације које су долазиле у учитељску школу и оне које су затечене у њој нису могле изнети довољну стручну спрему у своме образовању. О томе је раније било нешто речи, кад је говорено о народним школама. Грешка је несумњиво што је у начину образовања будућих учитеља поступљено по истом плану као и у гимназијама, иако је, разуме се, унеколико, социјална правда тако захтевала, с обзиром на изгубљено време младих људи. При томе се није могло предвидети да многи ученици, који су на овај начин довршили школовање те своје недостатке у образовању доцније неће моћи надокнадити, док је код ученика који уче гимназију та могућност више постојала, нарочито који иду на више школовање. А то је чисто друштвена штета, чије ће последице ићи у недоглед.

Као и по гимназијама, овај се број о неквалификованим наставницима из године у годину све више смањивао, те су се у вези с тиме и прилике по учитељским школама све више поправљале. Школске 1923/24 било је 48% неквалификованих наставника, 1928/29 год. 30%,

да се тај број доцније сведе на 18%, па да у последње време сасвим ишчезне, тако да данас по учитељским школама раде само квалификовани наставници.

Настава, у почетку, с пуно недостатака, из године у годину, све више се поправљала. У почетку су недостајали готови сви потребни услови за правилан рад. Без наставних средстава, без уџбеника и уопште потребног намештаја. Отуда је под таквим приликама извођење наставе било исувише отежано. По одељењима је владала велика претрпаност у ученицима, који су махом били већ у годинама, са више животног искуства, него што је стварно било потребно, а све је то опет још више отежавало иначе тешко извођење наставе.

Ово нередовно и више ненормално школовање по нашим учитељским школама ликвидирано је већ 1922 године, и од тада почиње нормално учење са четворогодишњим трајањем наставе по учитељским школама као и пре ратова.

Из године у годину школске прилике су се све више поправљале. Школи су пристизале нове и млађе генерације наставника, а материјално снабдевање учитељских школа бивало је све боље. Рад је бивао све интензивнији. У народ је сваке године одлазио по један већи број свршених ученика и на све стране на нашем Југу почеле су ницати нове школе. Отваране су многе школе по местима у којима раније нису никад постојале. Данас је, као што се зна, та потреба у већем броју учитељских снага углавном задовољена, иако се, кад је у питању наш Југ, то до краја не би могло рећи.

У просветном погледу већ зна се да Вардарска бановина са још неким изостаје највише из познатих разлога. Она би према броју становника, броју дорасле деце за школу и према својој површини требала да има најмање још 500 учитеља, односно још најмање 500 одељења. Отуда би број ученика у Учитељској школи у Скопљу требало још више повећати, пошто свршени ученици те школе највише служе у овим крајевима и што је најглавније у њима остају.

У вези са законом о народним школама који је донет 1929 године и по коме школовање у народној школи треба да траје 8 година, донет је и нов закон о учитељским школама по коме је учење у учитељским школама продужено од четири на пет година и учитељски кандидати полажу дипломски испит.

Као и у осталом културном свету тако је и код нас тежња да се учитељско образовање уздигне на једну завиднију висину с обзиром на њихову улогу и задатак који имају у народу. У извесним културним земљама учитељи већ добијају академско образовање, било на посебним високим школама било на факултетима. Да ли би међутим тај систем о будућем образовању наших учитеља требало решити на тај начин као у тим другим земљама што је почело да се решава или би у неком другом смислу требало решити будуће образовање наших учитеља, то се питање код нас све више поставља и решава. Али као и обично у томе су мишљења подељена. Једни су за овај систем образовања наших учитеља, овакав какав је сада, други за један степен више, а трећи за пуну факултетску спремину. Међутим ако се узму у обзир стварне наше потребе и да је наш учитељ, с обзиром на наше прилике,

везан не само за учионицу већ и за један шири рад у народу, онда ми не мислимо да би факултетска спрема, дата на садашњи начин, могла да задовољи те наше потребе, јер овде није у питању степен образовања, који је више формалан, него је у питању једна садржина знања згодно спојена и дата будућим учитељима да би они с тим знањем најбоље могли да послуже народу и школи. У вези с тиме нама се чини с обзиром на ту улогу коју намењујемо учитељу, да наши учитељи нарочито оскудевају у знањима природних наука и уопште практичним знањима из тих дисциплина. Отуда би реформу образовања будућих учитеља требало извести у томе смислу. Прилике наше су такве да је један учитељ треба да има довољно практичног знања из пољопривредних наука, поред солидне спреме из педагошке групе наука. Па и кад би изнета потреба народна једном престала ипак би можда будући учитељ у своме образовању требао да има и та знања из пољопривредних наука, односно природних, пошто су она основ за даљи рад. Према томе ниједна учитељска школа не би требало да буде без свога пољопривредног добра и без солидно опремљене радионице и лабораторије где би се та практична знања могла правилно стећи. На овај начин образован учитељ најбоље би одговорио просветним потребама нашега народа, јер би с том садржином свога образовања најбоље могао да помогне да се просветна заосталост нашега народа што пре отклони. Уз то би такав учитељ био ближи народу и умео би правилно да води његово стварно развијање. Кад се мисли на те стварне потребе народне и на његово правилно развијање у вези са његовим етничким и етнобиолошким животом, онда се поставља питање да ли би један учитељ факултетски образован на данашњи начин у овоме погледу могао нешто више да учини у народу од рецимо једног учитеља, који је свршио учитељску школу. Ми велимо можда чак мање, јер би био удаљенији од народа и услед тога не би могао да се спусти до његових потреба. Отуда је наше мишљење да будући учитељ у своме образовању треба да има једну реалнију и рационалнију садржину, коју ће у своме раду моћи лако да примени, у вези са стварним народним потребама и његовим развићем. То ће рећи даље да учитељ свој рад треба да надовеже на стање културног и просветног развића свога народа и да у том смислу, односно у смислу стварања народне културе даље ради.

Број и стање ученика и наставника по учитељским школама у Јужној Србији кроз године почев од школске 1913/14 па закључно са школском 1936/37 види се из следећег статистичког прегледа. Од тог броја отпада на ученице око 36%. Иначе ученици су највећим делом из јужних крајева, а затим и из осталих.

Број школа	Школска година	Укупан број ученика по школским год., изузев год. 1919, 1920 и 1921 у којима је показан само број свршених ученика	Број наставника	НАПОМЕНА
1	1913/14	287	15	Само Учитељска школа у Скопљу
1	1914/15	85	18	Само Учитељ. шк. у Скопљу — Због ратног стања школа је била премештена у Призрен. Радила само три разреда, два трећа и један четврти
1	1919	86	15	Само учитељска школа у Скопљу. Број свршених ученика
1	1920	84	11	"
1	1921	122	13	"
1	1921/22	217	12	Само учитељска школа у Скопљу. Укупан број ученика
2	1922/23	493	41	Учитељска школа у Скопљу и Педагошко одељење у Беранама
3	1923/24	803	58	Учитељске школе у Скопљу и Прилепу и Педагошко одељ. у Беранама
3	1924/25	560	53	"
3	1925/26	700	51	"
3	1926/27	606	56	"
3	1927/28	532	46	"
3	1928/29	417	42	"
1	1929/30	320	23	Само Учитељска школа у Скопљу — остале укинуте
1	1930/31	400	25	"
1	1931/32	401	23	"
1	1932/33	370	25	"
1	1933/34	303	25	"
1	1934/35	217	24	"
1	1935/36	214	24	"
1	1936/37	222	26	"

Статистика ученика и наставника учитељских школа
по годинама од 1913/14 — 1936/37 год.

3) БОГОСЛОВИЈЕ

У Јужној Србији постоје сада 2 богословије, у Призрену и Битољу. Богословија у Призрену је иначе наша најстарија виша просветна установа на Југу из наше новије прошлости, чија се плодна просветна делатност протеже на један дужи период времена. У једно време, зна се, Призренска богословија била је и једина наша виша просветна установа на Југу, чији снажан просветни рад почиње зрачити баш онда, када су почели били да настају критични дани по наше школске и просветне прилике у овим крајевима. Отуда се с правом може рећи да је Призренска богословија досада достојно испунила своју националну и врло важну просветну мисију. Отворена 1871 год., равно

пре 66 година, она за собом има један дужи период времена плодног рада. Основао је Призренац, неумрли Сима Игуманов, који се о њој старао и издржавао је све до 1877 године, када ту бригу узима на се Министарство просвете и друга министарства, да, напослетку сада пређе под управу Српске православне цркве, као и остале наше богословије.

Богословија у Битољу је млађа наша установа. Основана је после рата, 1921 године, из настале потребе да се оспособи што већи број квалификованих свештеника, којима је наш Југ нарочито оскудевао.

До године 1921/22 Богословија у Призрену спремила је и учитеље и свештенике, као што смо то раније већ видели, и носила назив „Призренско-богословско-учитељска школа”, а од те године она је чисто богословска школа.

И једна и друга установа данас су уређене на интернатској основи и у свему достојно испуњавају своју намењену улогу.

Нажалост немамо података о бројном стању ученика и наставника Призренске богословије за године 1913/14 и 1914/15, јер њима не располаже ни сама школа. Иначе и једне и друге године школа је радила и имала по четири одељења.

За остале године бројно стање ученика и наставника је следеће:

Школске године	1919/20	1920/21	1921/22	1922/23	1923/24	1924/25	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29	1929/30	1930/31	1931/32	1932/33	1933/34	1934/35	1935/36	1936/37	НАПОМЕНА
Ученици	502	214	223	248	330	314	384	452	456	392	358	338	282	236	275	255	286	209	
Наставници	15	15	18	16	18	21	24	23	24	27	27	31	28	27	26	35	34	32	

У погледу квалификација сви наставници Призренске богословије данас су са пуним квалификацијама, и то сви од школске 1933/34 год. Ранијих година нарочито упочетку после рата, број наставника са непотпуним квалификацијама пео се и до 50%, слично дакле стање као и по осталим средњим школама тога времена. Доцније се школске 1921/22 тај број брзо смањује на 25%. За остале године, све до 1933/34, од када су готово сви наставници са пуним квалификацијама, број наставника са непотпуним квалификацијама кретао се између 10% до 25%. Међутим стање Битољске богословије у томе погледу је нешто друкчије. У њој последњих година број наставника са непотпуним квалификацијама иде и до око 25%, а готово сличан однос влада и у ранијим годинама, осим за прве две, у којима је број наставника са непотпуним квалификацијама најмањи, свега до 15%.

4) ТРГОВАЧКЕ АКАДЕМИЈЕ И ДРУГЕ ПРИВРЕДНЕ СТРУЧНЕ ШКОЛЕ

У Јужној Србији постоје две трговачке академије, у Скопљу и Битољу, као средње стручне школе, у којима се стручно образује наш привредни подмладак. Ради евиденције ми их овде само спомињемо,

пошто ће о њима бити речи на засебном месту. То исто вреди даље за Стручну занатску школу у Скопљу, Пољопривредну школу у Тетову и Битољу и друге стручне и продужне школе.

5) МЕДРЕСЕ

Велика медреса Краља Александра I основана је 1925 године, као државна установа с циљем да задовољи потребе нашег муслиманског живља у просветном погледу. По врсти школа је истовремено и пуна средња и стручна школа, односно теолошка муслиманска школа. Школске 1925/26 године, када је отпочела рад, имала је свега један разред. Данас има свих осам разреда и већ има неколико година од како своје свршене питомце шаље у народ. Уређена је интернатски.

Број ученика по годинама је следећи:

Школске године	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29	1929/30	1930/31	1931/32	1932/33	1933/34	1934/35	1935/36	1936/37	НАПОМЕНА
Ученици	58	97	130	180	195	196	214	224	228	213	240	230	
Наставници	11	7	8	10	12	14	15	17	20	19	19	21	

Гази Исабегова медреса у Скопљу основана је 1937 године као чисто верска средња школа. Школа сада има свега један разред са два одељења, 6 наставника и 87 ученика. О школи се стара Управа Исламске верске заједнице.

ВИШЕ ШКОЛЕ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ У СКОПЉУ

На идеју о оснивању једне високе школе у Јужној Србији дошло се одмах после ослобођења ових крајева. Као што је раније већ изнето, одмах иза балканских ратова у Јужној Србији отворено је више средњих школа, па се после тога природно морало помишљати и на једну високу школу, која би делом задовољила потребе тих школа, а преко њих и народне и истовремено била наш највиши просветни и културни центар на класичном Југу. Али одмах настали светски рат није допустио да се та жеља приведе у дело, иако је, као што смо видели, тада, постојало велико одушевљење у свима правцима наше делатности, па се чак било приступило организовању научног рада у овом крају.

После светског рата понова се истакла идеја да се у Скопљу отвори једна висока школа, и то је питање покренуо, као ректор Београдског универзитета, пок. д-р Јован Цвијић, а министар просвете, пок. Павле Маринковић, прихватио. Како је Јужна Србија изразито земља наше старе књижевности и културе, пуна споменика од велике

уметничке вредности из доба најјачих владара династије Немањића; како је у њој било средиште старог црквеног живота и патријаршије; како је народ, својим патријархалним животом, сачувао многе врло старе обичаје, ношњу, старе језичке особине, — а цео тај животни талас прелио се преко неколико слојева старијих цивилизација, чији се трагови још налазе, — то је на предлог Филозофског факултета Београдског универзитета решено да се оснује у Скопљу Филозофски факултет. Та висока установа имала је у Скопљу, средишту великог дела наше државе, да постане главно културно жариште, да покрене рад на проучавању и земље и народа, и свих научних појава, за решавање многих научних и културних проблема.

И већ 1920 године, у тој жељи, основан је Филозофски факултет у Скопљу са свима групама изузев природно-математичке, Уредбом од 2-II-1920 године, као саставни део Универзитета у Београду. Рад је на Факултету отпочео 1 новембра 1920 године. Доцније он је постао по Уредби потпун факултет и у административном погледу засебна установа. Ове године врше се избори и за предмете природних наука, — тако да се почиње дефинитивно попуњавати.

Данас може се слободно рећи да је Факултет својим досадашњим радом у многим научним гранама оправдао потпуно свој опстанак и показао се као једна неопходна висока установа нашега Југа. Он је у пуном смислу постао средиште научног живота, а у врло великој мери и општега културног рада на напретку нашега Југа. Његова делатност, односно делатност највише његових наставника, развијена је у многим правцима. Рад Научног друштва које је у ствари саставни део Факултета постављен је на једну високу научну основу. Друштво је досада издало више својих едиција у којима се највише третирају и решавају проблеми нашега Југа. Затим рад семинара, института и других друштава. Факултетска библиотека броји данас око 65.000 књига, а далеко већи број свезака.

Бројно стање ученика и наставника по годинама је следеће:

Школске године	1920/21	1921/22	1922/23	1923/24	1924/25	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29	1929/30	1930/31	1931/32	1932/33	1933/34	1934/35	1935/36	1936/37	НАПОМЕНА
Слушаоци	22	69	96	117	135	147	106	102	130	156	128	164	179	179	165	173	168	
Наставници	9	10	12	12	13	11	14	20	18	18	21	19	19	19	19	19	23	

Филозофски факултет је 1930 год. прославио десетогодишњицу рада, а том приликом је штампан *Годишњак Скопског филозофског факултета*, а доцније, иако у скупним књигама објављено је и у припреми је још неколико књига са расправама о разним предметима којима се баве наставници.

У раду Факултета, у предавањима, а и научној делатности његових наставника нарочито се издвајају теме које се односе на јужне

крајеве, а то су: археолошке, историске, црквено-историске, и особита пажња се обраћа студијама географским, антропогеографским, дијалектима и њиховим односима, народној поезији и уопште народном животу. У овоме раду у великој мери сарађују и студенти, нарочито у прибирању научне грађе, географске, етнографске, дијалектолошке, фолклорне — нарочито народних песама. Сваки студент ради обично припремни и дипломски рад, а врло велики број додељених светосавских награда показује виши ниво њихових радова. Многи од студентских радова заслужују да буду објављени, и ако поједини семинари буду добили материјалне могућности — моћи ће се ти радови штампати.

Успех студената је релативно врло добар и марљивост заслужује похвалу. Друштво Св. Саве основало је од 1927 године као свој годишњи дар слушаоцу, који најбоље положи испите, *златан прстен Св. Саве*, са ликом просветитељевим.

Студентски живот је доста развијен. Осим општег удружења потпорног и за репрезентацију и певачког „Обилић”, постоје при сваком семинару стручна друштва, а и неколико спортских и културних. Прилике за живот студената су боље но у великим градовима, ма да је врло велики број веома сиромашних. Њима се олакшава школовање установом студентског дома. *Студентски дом Краља Петра I Ослободиоца* отворен је од 1931 године, а ове године се отвара и трпеза. Стипендије су раније постојале, и било би оправдано да се обнове за оне предмете за које постоји у средњој настави већа потреба. Од ове године ће се издавати стипендије само из закладе великог добротвора факултета пок. Јосифа Арија, и то само студентима рођеним у Ј. Србији.

*

Да би факултет могао у пуној мери испунити своје задатке, треба му дати шире могућности, попунити све катедре, а постоји стварна потреба да се подигне на степен универзитета, отварањем још једног факултета, и то у првом реду правног, због великог броја студената из Јужне Србије и због потребе да се систематски приступи проучавању богатог обичајног права из овог краја.

ЂАЧКЕ ДРУЖИНЕ

Данас у свима средњим школама, гимназијама и разним стручним школама, затим у народним школама, у Јужној Србији као и у осталим нашим покрајинама, постоје разне ђачке дружине, као више-мање самосталне заједнице, са различитим циљевима, поникле највише из оне природне тежње код ученика за удруживањем, ради њиховог успешнијег оспособљавања за будући живот и рад у друштву. Према томе те су заједнице као и школе органи друштва, односно средства његовог одржања и продужења и као такве оне се у своме раду морају поклапати са највишим тежњама тога друштва и државе, у којој су. Отуда и дружине, које су у своме раду нашле прави пут, водећи увек рачуна о тој узајамној вези, најбоље раде и имају највише успеха, док је обрнут случај код дружина, које се у своме раду нису умеле довољно снаћи.

Данас међу разним дружинама које постоје на територији Јужне Србије, по своме самосталном раду и слободној иницијативи истичу се највише литерарне дружине, истовремено наше најстарије дружине. У њима се најјаче осећа она самосталност у раду заснована на слободној иницијативи. А то је, као што рекосмо, најважније у једној дружини. Самосталан рад једног ученика изведен по својој слободној иницијативи, у оној области која је њему најближа и за коју он има највише способности, то је најважније у једној радној заједници каква је дружина. Просечно свака од ових дружина даје годишње повише радова.

Најстарија наша ђачка дружина на Југу јесте литерарна дружина „Растко” — ђака Призренске богословије, која је основана 1888 год., те има за собом дужи период рада. Данас дружина има учлањених 138 ученика и књижницу од 600 свезака.

Као најстарије даље дружине јесу литерарна дружина „Дојчин” у Мушкој гимназији у Скопљу и „Српско коло” у Учитељској школи у Скопљу, основане обе скоро истовремено 1900 године. После пошто је Учитељска школа у Скопљу издвојена од Гимназије у Скопљу, као засебна установа, „Српско коло” је остало само као дружина ђака Учитељске школе. Дружина „Дојчин” основана је прво у нашој гимназији у Солуну па је после укидања те гимназије 1909 године прешла са вишим разредима те гимназије у Скопску гимназију. И једна и друга дружина данас су активне.

„Српско коло”, упочетку свога рада, у програму је имало један шири национални план рада, који се крије иза имена ђачке дружине.

„Дојчин” данас има учлањених 1487 ученика и књижницу од 1226 свезака; „Српско коло” учлањених 222 ученика и књижницу од 3450 свезака.

У мају месецу 1914 године основана је литерарна дружина „Св. Ђирило и Методије” у Битољској гимназији, која и данас ради. Дружина данас има учлањених 227 ученика и књижницу од 930 свезака.

У Призренској гимназији 1919 године основана је литерарна дружина „Напредак”. Дружина има 142 члана и књижницу од 752 свеске.

Литерарна дружина у Велешкој гимназији, основана 1920 године, радила је до 1927 када је престала да ради све до 1932, када је обновљена под именом „Јован Дучић”. Данас има учлањених 140 чланова и књижницу од 1189 свезака.

Године 1921 основане су литерарне дружине, „Братство” у Битољској богословији, „Напредак” у гимназији у Штипу и „Доситеј Обрадовић” у гимназији у Прилепу. Дружина „Братство” има 39 чланова и књижницу од 150 свезака, „Напредак” 384 члана и књижницу од 726 свезака.

У гимназији у Охриду 1922 године основана је дружина „Св. Климент”, данас има 335 чланова и књижницу од 950 свезака.

Литерарна дружина „Скерлић” у Тетовској гимназији основана је 1923 године, има данас 150 чланова и књижницу од 1155 свезака.

Исто тако те године основана је литерарна дружина „Полет” у гимназији у Плевљима која је радила до 1935 године.

У гимназији у Бевђелији 1924 године основана је литерарна дружина „Јужна Звезда” која броји данас 160 чланова и има књижницу од 580 свезака.

Литерарна дружина „Рас” у гимназији у Новом Пазару основана је 1925 године, броји 96 чланова и има књижницу од 397 свезака.

„Слога”, литерарна дружина Државне трговачке школе у Скопљу, постојала је све до претварања школе у Трговачку академију 1925 год. Од тада у Академији постоји литерарна дружина „Зора”, која има учлањених 60 ученика и књижницу од 1492 књиге.

У Женској гимназији у Скопљу 1926 године основана је литерарна дружина „Јефимија” која данас броји 219 чланова.

Исте године у гимназији у Струмици основана је литерарна дружина „Ђура Јакшић” и броји данас 57 чланова.

Ђачка литерарна дружина „Његош” у кумановској гимназији, основана после светског рата, радила је све до 1933/34 године.

Исто тако литерарна дружина „Његош” у Беранској гимназији радила је после рата све до оснивања самоуправне гимназије.

У Приштинској гимназији, постоји литерарна дружина „Косово” у Пећкој литерарна дружина „Јакшић”, у Пријепољу „Милешево”.

Литерарна дружина „Јужна Вила” у Великој медреси у Скопљу основана 1928 год. броји данас 230 чланова и има књижницу од 2340 свезака.

У Н. Вароши постоји дружина „Јакшић” која ради за време великог школског одмора. У књижници има 500 свезака разних књига.

У грађанским школама постоје четири литерарне дружине, у Урошевцу „Мисао”, у Кочану „Бранко Радичевић”, у Ђиланима „Напредак” и у Сјеници „Зора”.

Све су ове дружине данас активне и просечно свака од њих даје годишње више ђачких радова.

Даље, скоро у свима средњим, стручним и многим народним школама постоје подмлатци Црвеног крста, у 17 средњих и стручних школа организације Феријалног савеза, у 12 Подмладак Аеро-клуба, у 16 Јадранске страже, у 2 организације скаута и у 6 соколска друштва.

НАРОДНО ПРОСВЕЂИВАЊЕ У ЈУЖНОЈ СРБИЈИ У ПЕРИОДУ ВРЕМЕНА ОД 1912 ДО 1937 ГОДИНЕ

Кад је реч о народном просвећивању уопште, ма где то било код нас, онда се под тим најчешће мисли на ваншколски рад једног учитеља, а после и на рад свештеника и другог интелектуалца. Истина у тој тврдњи има и највише тачности, узимајући у обзир наше данашње стање народног просвећивања.

Нема сумње, својим позивом учитељ је највише позван да, поред рада у школи, ради и ван ње, у народу, пошто се та два посла стварно допуњују и продужују. Изашле генерације из школе треба и даље водити и упућивати да би се у животу правилно снашле и да би тако друштвено развиће помакле за један степен више. Ко би данас рецимо могао замислити да се један учитељ са својим радом ограничи само

на учионицу, иако је стварно ту тежиште његовог посла. То би било немогуће, рекло би се, и тако је стварно. Већина наших учитеља предано ради на послу народног просвећивања и предано се залажу да се просветни ниво нашега народа подигне за један степен више. У народу је зато дубоко укорењена мисао да је учитељ његов најближи и најјачи васпитач. Пословица „Бог да прости учитеља па родитеља” јасно говори колико је народ захвалан учитељу и колико он уме да схвата и правилно цени његов рад. Народу је учитељ најближи вођ, а учитељ је уствари саставни део народа. Једини интелектуалац за сада, може се рећи, који је стално с народом и у народу. И кад је весеље и кад је жалост и кад је тешко материјално стање, једном речју увек, учитељ је ту и с народом. У свако доба године и свакога часа зна он како је његовом народу, да ли му је добро или зло.

Ако један учитељ правилно схвата свој позив и ако је његова личност довољно изграђена у смислу правилног суђења и правилног процењивања вредности, он ће и најбоље моћи да процени, које су особине његовог народа добре, које треба подвући и даље развијати, а које опет рђаве, које треба занемаривати и искорењивати. А несумњиво је да један просветни рад треба да буде надовезан на непосредан живот народни. То је уосталом биолошки захтев, ако се тако може рећи, поред других захтева нарочито педагошких.

Развиће једног народа стоји у вези са дотичном средином и простором, односно са свима географским чиниоцима, који у укупности својој чине тај простор. Стоји даље у вези са преживелом прошлошћу и разним другим утицајима, културним и социолошким, економским и другим. На све те чиниоце акомодација народна трајала је кроз векове док се нису развиле и усталиле особине које у укупности својој чине његову физичку и психичку конституцију. Поћи сад од њих у просветном раду то значи слушати законе биологије и водити рачуна о стеченом. Водити, другим речима, рачуна о стеченим индивидуалностима. Јер у тим особинама, које чине индивидуалност је и све оно што чини културу једног народа и што га као таквог издваја од других народа. Вековима то се све стварало и то се сада лако не напушта и то је дубока животна логика свакога народа.

У своме просветном раду наши васпитачи о томе морају увек водити рачуна. Значи треба се саживети са животом свога народа и на тај начин наћи у њему оно што је истински културно и то продужити. Томе значи дати један степен више, или таквим радом припомоћи да се тај степен добије. И то би било оно правилно вођење народа. То би било у исто време и стварање своје сопствене културе у једном вишем степену.

О својој сопственој култури наш народ је дао довољно доказа и то је позната истина. Наша народна песма, прича, пословица, многи наши обичаји, једном речју наш народни фолклор, на један тако рећи савршен књижевни начин, говоре нам о нашем дубоком преживљавању у прошлости, из кога је поникла наша животна филозофија, више наша и према томе оригинална. Осетити то, осетити то вечито што живи у народу, то значи наћи прави пут у развићу. О томе наш просветни рад мора увек водити рачуна. Просвећивање народно у смислу привред-

ном и здравственом нарочито мора бити у корелативном односу са овим моралним и културним особинама нашега народа. Обоје тако треба да чине једну природну целину специфично нашу.

У вези с тим образовање једног учитеља треба да буде у смислу ових стварних потреба народних, а не у смислу нечега вештачког.

Али, иако је истина да је учитељ средиште око кога треба да буде сконцентрисан сав наш рад на народном просвећивању, истина је још и то, да учитељ данас није у стању да одговори свима тим захтевима, које му данас прилике и време постављају. Прилике су данас међутим такве, да захтевају бржи и компликованији рад на народном просвећивању, тако да је немогуће да тај терет падне само на једног човека. У ери каква је данашња, у којој се тако брзо савлађује простор и време, немогуће је замислити споро напредовање. Животна утакмица је данас таква да захтева максимум снага на свима пољима и захтева покретљивији начин рада. Зато, ако се мисли на истинско просвећивање и има у виду све ово, онда је јасно да је за данашње народно просвећивање потребан један удружен и координиран рад свију просвећених слојева нашега народа. То значи даље, око учитеља данас треба да се окупе и свештеник и лекар и инжењер и економ и порезник и полицајац и сваки други интелектуалац и да тако у једној сложеној заједници отпочну рад на народном просвећивању. Из њиховог тако удруженог рада треба да зрачи на све стране једна искрена жеља да народу треба помоћи, искрено и стварно. Средиште овога рада, у коме би учитељ био главни чинилац и око кога би се окупио сав наш рад на народном просвећивању може бити и једно друштво, али углавном он треба да буде координиран и усредсређен.

Привредна заосталост нашега народа је свима нама позната истина. Народ није још довољно научен рационалној привреди. Ради још по врло старим методама, негде чак и по врло примитивним. Случај баш са покрајином о којој је овде реч. Још је овде дрвена ралица у моди, са оном свом својом примитивношћу, која је давно нестала из наших северних крајева. Затим, још је овде најчешће превозно средство гломазна двоколица са дрвеном осовином и неокованим точковима. Све дакле нешто старо, врло заостало, као фосилизирано. Треба то већ једном мењати и то бржим темпом. Све то опет учитељ данас није у стању сам да постигне, па ма колико се несебично за то залагао. При данашњем степену развитка науке, и теориске и практичне, немогуће је да у једном човеку буде све сконцентрисано, а што је данас потребно, нарочито. Живот се данас све више разграђава и развија тако да је потребан удружен рад свију снага, па да се постигну жељени резултати. У удруженом раду снаге ће се мање расипати и тиме ће бити обезбеђенији успех. Зато девиза: *Са учитељем у народ*, можда би данас најбоље звучила и најбоље одговарала моменту времена.

Наш просветни рад на Југу кретао се у свима правцима као и у другим нашим покрајинама. Радило се колико се могло у многим местима и с пуно идеализма. Књижнице и читаонице биле су у првом реду на плану народног просвећивања.

Књига је несумњиво најбоље средство просвећивања, јер лако свуда доспева. Корисну књигу растурати свуда и тиме многим дати

могућности да је читају, то би био један од првих радова на народном просвећивању. Вели се и за друге, данас врло културне земље, да су и оне тим путем постигле највише оно што данас имају. У томе правцу кретао се у почетку наш рад на народном просвећивању.

На више места у Јужној Србији 1914 године отворене су књижнице и читаонице, које су биле снабдеване лепим бројем књига. Чак и нека перифериска места имала су тада врло лепе књижнице и читаонице. На пример Радовиште је у то време имало књижницу и читаоницу са једним завидним бројем књига. У току рата и за време окупације све је то, разуме се, уништено и упропашћено. После рата морало се почети изнова. Иако још под врло тешким последицама окупације и рата, које нису допуштале ма какав шири и интензивнији рад, ипак се настојало, да се што пре обнови и отвори што већи број књижница и читаоница. Године 1920 издата су правила о отварању народних књижница и читаоница, а после тога су у многим местима отворене народне књижнице и читаонице. При Министарству просвете установљено је и нарочито одељење, које је имало да води бригу само о народном просвећивању и које и данас постоји. Ову приватну иницијативу држава је помагала највише у књигама. Сем тога и многа друштва и установе, затим извесне личности, давали су многе књиге бесплатно. Друштво Светог Саве и овде је посведочило свој нашироко засновани рад на просветном и културном подизању нашега Југа. Данас се књижнице и читаонице показују као неопходне корисне установе, нарочито по селима, иако оне понегде само животаре и претрпљују своју кризу, коју ће свакако пребродити.

Добра и лепа књига привлачи сеоске младиће и окупља их око књижнице и читаонице. Она им најлакше укаже и на друге начине живота боље и лепше него што су ови досадашњи, устаљени. Тиме се пажња више пробуди и мисао за остваривање таквога живота постепено дозрева. Тиме је разуме се и идеал, за којим се тежи, постигнут.

Но иако данас на територији Јужне Србије постоји и приличан број књижница и читаоница, њих око 192, ипак се не би могло рећи да је рад на стварању ових културних установа достигао своју тачку zasiћености. У овом правцу значи требало би много штошта учинити, па да књижнице и читаонице покажу пуну своју активност. Број књижница и читаоница још је недовољан. Довољно је само да учинимо паралелу између њих и народних школа па се у томе види велика несразмера. На 1260 школа колико их данас има на територији Јужне Србије долази значи око 70 школа на једну књижницу и читаоницу, што значи да је мало. Према томе број народних књижница и читаоница требало би да буде далеко већи, него што је овај садашњи; идеално би било да је књижница и читаоница толико колико и народних школа и више. Најбоље би било и то би одговарало стварним народним потребама, да поред школе постоји увек и народна књижница и читаоница, као стварно једна врста продужне и више самосталне школе. Према месним приликама регулисало би се, да ли би дотична књижница и читаоница била засебна установа или би ушла у састав неке друге културне установе, која је у дотичном месту својим радом ухватила довољно корена (као што су соколске чете) или би била уз на-

рођну школу. У томе смислу требало би и правила о народним књижницама и читаоницама мењати и прилагодити их досадашњим стеченим искуствима, пошто се показало да многе књижнице и читаонице као самосталне установе само животаре и не показују никакав рад.

Врло је важно даље питање, на који начин треба решити избор књига за књижницу и читаоницу, пошто од тога зависи њен успех и рад. Ако су књиге у једној књижници и читаоници, по својој садржини, неприступачне народу и ако не одговарају његовим потребама, онда их неће нико ни читати, нити се у том случају треба чудити што народ не мари за књигу, јер је уствари не разуме. Не може да је схвати, а с тим у вези нити да осети њену корист. И овде дакле треба поћи од народа и видети каква је књига њему најприступачнија, односно водити рачуна о аперцептивној моћи његовој, да није дотични начин излагања у књизи за њега неразумљив и несхватљив. Ми се често грешимо о народ кад кажемо да не чита, а не видимо, да он није у стању да схвати садржину књиге на изнет начин, и зато је не разуме. Отуда највећи део књига у једној књижници и читаоници, по својој садржини, треба да буде првенствено схватљив и приступачан народу, па да буде успеха. Уз то садржина треба да буде корисна и да одговара народним потребама.

Даље је врло важно да се у књижницама и читаоницама одржава један тако рећи ригорозан ред. Наиме целокупан инвентар једне књижнице и читаонице треба да буде брижљиво чуван и увећаван и то нарочито треба подвући. Иначе свака лабилност и несавесност у томе погледу повлачи за собом као последицу постепено ишчезавање једне културне установе и поновно враћање на почето стање. На жалост и та је појава чешћа код нас. Њен узрок треба највише тражити у тешком наслеђу наше прошлости.

Од народних књижница и читаоница на Југу као највећа данас истиче се Градска библиотека Општине града Скопља која броји преко 5.000 књига. Број књига у осталим књижницама и читаоницама креће се најчешће до 1000. Највећи број књижница и читаоница има по две до три стотине књига. Од сеоских у томе погледу највише се истиче књижница и читаоница у Ђурђевим Стубовима, која има преко 1000 књига.

У циљу народног просвећивања на нашем Југу, поред књижница и читаоница, са чијим се отварањем отпочело најраније, отворани су и разни течајеви, домаћички, пољопривредни и други, затим оснивана разна културна друштва, све у намери да се на пракси покаже бољи и рационалнији начин живота и да се у томе смислу што јаче дела.

Позната је ствар да је наш народ на Југу неумешан у припремању животних намирница, нити зна да спреми лепо и укусно јело. Врло се оскудно храни и што је најгоре та храна не изобилује потребним хранљивим састојцима. Та се храна у погледу на укус и богатство и уопште начин припремања не може ни поредити са разноврсном и лепо припремљеном храном једног сељака преко Саве и Дунава. Међутим не треба ни наглашавати колико мира и задовољства пружа једна умерена и лепа кујна. По среди није немаштина, колико велика зао-

сталост и примитивност. Не уме се и не зна се, просто речено. За овакве прилике отварање домаћичких течајева била је једна неопходна потреба. Неуке сеоске девојке научити лепом припремању јела и уопште одржавању куће, то значи у многome решити питање јачег физичког развића нашега народа и срећнијег живота у кући. Данас на територији Јужне Србије постоји 9 домаћичких течајева, у Плевљима, Куманову, Кратову, Кривој Паланци, Струмици, Штимљу, Штипу, Трабатовишту и Св. Николи. Сем тога до сада повремено отворено је око 30 домаћичких течајева и на њима је обучено око 800 домаћица.

Народних универзитета има данас 9, који активно раде. Међу њима се нарочито данас истиче Народни универзитет у Скопљу, који ради редовно целе године и развио је своју делатност у више праваца.

Исто тако у циљу побољшања наше заостале пољопривреде на Југу, отворани су пољопривредни течајеви, на којима су обучавани сеоски младићи у разним гранама пољопривреде. Таквих течајева до сада је било око 20. У раду на отклањању неписмености отворани су многи алфаветски течајеви, школске станице, амбулантске школе и таквих течајева и школа до сад био је велики број, узимајући у обзир алфаветске течајеве који се одржавају за неписмене војнике у свима местима, где има војске. Течајева ручног рада било је 3 и 1 течај кројења. Свему овоме треба даље додати просветни рад разних културних и витешких друштава, нарочито соколских и других. У Призрену је Народни универзитет основан још 1922 године, као одсек организованог још у турско доба омладинског удружења „Св. Недеља”. Вероватно, када буде било речи о њима биће истовремено и речи о њиховој делатности на пољу народног просвећивања. Јер свако од ових друштава више или мање радило је и ради и на пољу народног просвећивања, шири лепу књигу, даје поуке из домаћинства, пољопривреде, радиности и уопште ради на подизању нивоа опште народне просвећености. Нарочито пак истичу се народни универзитети.

ПОЗОРИШТЕ У ЈУЖНОЈ СРБИЈИ

ОД ВАСИЛИЈА ИЛИЋА

Позориште је сложена културно-уметничка установа, условљена силетом вишеструких чинилаца, али зато са ширим могућностима да буде израз и спроводник напредних струјања и стремљења у друштвеном животу, и непосредним деловањем и на најшире слојеве, значајан фактор културног подизања народа. Због своје сложености и далекосежности своје социјалне функције, позориште је тековина друштвених средина са развијенијим и слободнијим јавним животом.

Јужна Србија спутана феудално-патријархалним системом и ропством кроз векове, није могла имати позоришта све до свог ослобођења.

Из претсловенског доба откривени су остаци позоришта на обали Вардара у Стобима и у античком Скопљу — Скупиу. Има помена о словенском позоришту у XIII в., онет на Вардару. Стеванов одметник Стрез »...утврдив себи дом на камену више реченом Просеку... дрветом помостив начини своје позориште... Седео би пијући... играјући и веселећи се...« (*Старе српске биографије*, С. к. з., год. 1924, стр. 163). Ово примитивно Стрезово позориште није усамљена појава у оно доба. Има података да је на дворовима наших средњевековних владара и великаша било позоришних, управо музичких приредаба. Међутим, религиозна драма се није могла никако развити услед крајње непријатељског става православне цркве према позоришту, »станишту сотонином«. Тако, кроз цео средњи век на територији Јужне Србије има само незнатних зачетака световног позоришта.

Освитац новог века, препород, са обновом класичног позоришта донео је нашем западном Приморју, као и европском Западу, ренесансно световно позориште, док овим странама инвазија Турака доноси црњи и гушћи мрак. Турци су истина још давно пре доласка на Балкан имали свог позоришта. Њихови познати и популарни глумци, *карађози*, долазили су и у наше крајеве и играли своје лакрдије, текерлеме. (Р. Младеновић, *Позоришне текерлеме...* Божична »Правда« 1924 г). И једна јерменска позоришна трупа, »*Богес*«, гостовала је у Скопљу пре 40 година. Њене шаливе претставе посећивали су чиновници и официри, док их је конзерва-

тивно турско грађанство, са хоџама демонстративно бојкотовало. (Ф. Бајрам, *Редератџи Просветном одељењу о позоришту код Турака*). Почетком XX века приређиване су турске позоришне претставе и у Битољу, у позоришној згради. (Према казивању г. А. Јовановића, директора гимназије у пенсији). Нашем свету било је мало приступачно, још мање симпатично турско позориште. А и иначе није било услова да се под његовим утицајем развије наше.

Међутим, колективни стваралачки народни дух и у овој области налази одушке и накнаде, сличне стварању усмене књижевности у недостатку писане. Ако се позориште узме у ширем смислу, као позориште у животу, и без позорнице, као израз човекове потребе за подражавањем и преображавањем стварности (N. Evreinoff, *Le Théâtre dans la vie*, Paris, 1930, p. 6, 28, 32), наш народни живот пун је елемената позоришног карактера. Многи наши народни обичаји у ствари су позоришне претставе. У овом смислу могло би се говорити о народном фолклорном позоришту. У овој области има једно неслућено обиље говорно, музичко, мимичко, кореографско: постоји извесна техника и вештина инсценирања, прерушивања, маскирања. Све се то обиље просипа приликом окупљања већих група: на саборима, свадбама, седељкама итд., када набујала осећајност тражи јачих излива и иживљавања, када се људи тренутно осећају слободнијима, радоснијима, и поред крутих стега свакидашњег патријархалног живљења и вековног робовања. Турске власти иако нису радо гледале скупљања и »веселбе« раје, ипак су их толерирале, јер је било политички мудро и потребно допустити народу и мало »слободе и циркуса«, да би био задовољнији и мирнији.

У сношљивијим политичким приликама, утицајем и учешћем раније ослобођених делова нашег народа, добија Јужна Србија драгоцену тековину, школу, а кроз школу и зачетке позоришта. Прве позоришне претставе на нашем језику приређивали су ђаци Призренске богословије о светосавским прославама још осамдесетих година. У Скопљу прву позоришну претставу на нашем језику приредили су ђаци Српске мушке гимназије и Учитељске школе у Скопљу 1901 године. Та скопска претстава дата је у оквиру светосавске свечаности: »...увече у место забаве, приредили су ђаци, чланови »Српског кола« своје прво ђачко вече... зачињено шаљивом претставом Трифковићевог *Школског надзорника*. Леп утисак који је уопште ова свечаност оставила на присутне нашао је одзива и у српској штампи, (*Искра*) из пера г. М. Цветића« (*Стигистички извештај о раду Српске мушке гимназије у Скопљу од 1894 до 1901 г.*). Тај приказ М. Цветића, ондашњег артистичког управника београдског Народног позоришта, кратак је, али одушевљен: »...Претстава је задивила све присутне... Она је текла лепо и без запињања иако не беше шаљивача. Претстављачи су се држали доста природно и слободно, чисто не би човек веровао да су то ђаци из VI разреда и да ти приказивачи никада нису ни завирили у какво позориште, а камо ли видели и гледали претставе. Победу је однела »Савета«, учитељева ћерка, њу је такође прет-

стављао мушкарац, коме су баш пред саму претставу обријали његове науснице...» (*Нова искра*, год. 1901, стр. 59). Ова ђачка дружина приређивала је позоришне претставе и доцније: ...»1907—8 дружина претрпе велику штету, јер јој изгоре (у пожару гимназије) доста лепо уређена позорница, на којој су с успехом давани наши и туђи комади: од Трифковића и Стерја, *Јазавац пред судом*, *Кнез Иво од Семберије*, Гогољев *Ревизор* и други. Штета је утолико већа, што су ђачке претставе привлачиле и скопљанско грађанство, те је дружина на тај начин, упркос многим сметњама, преносила своје културно деловање и на шире слојеве.» (Л. Зрнић, *Српске ђачке дружине*, стр. 178). У исто време било је школских позоришних претстава и у другим местима, па и ваншколских. На пример, дружина ђака Призренске богословије »Растко« приређивала је годишње и по три претставе. (Усмени податак г. М. Јовановића, професора Учитељске школе у Скопљу). Певачко друштво »Косово« у Приштини приказало је неколико националних комада. (Усмени податак г. Ст. Зафировића, директора Скопске мушке гимназије).

После хуријета, јулске револуције 1908 г., и завођења релативно парламентарног режима, са општим оживљавањем јавне делатности, почиње и интензивнији позоришни живот. У Скопље долазе чак иностране трупе, међу којима једна из Милана, и приређују претставе у пространој позоришној згради коју је подигао Шефкет паша (1906 г.). Нарочити значај има гостовање београдског Народног позоришта. На предлог г. М. Грола, ондашњег управника, био је послан у Скопље г. Бранислав Нушић да код турских власти изради дозволу за гостовање. »...Одмах је одабран пригодан репертоар и препис комада послан у Скопље на цензуру. Били су изабрани ови комади: *Ђидо*, *Адем-бег*, *Зидане Раванице* и *Кир Јања*... Претставе наше трупе у староме турском позоришту постигле су сјајан успех, те означиле овај поход у Скопље као један од знатнијих датума у нашем раду на развијању националне свести у тим крајевима«. (М. Предић, *Нушић у причама*, стр. 135, 141). Треба истаћи и гостовање путујуће позоришне трупе г. Љ. Рајичевића-Чврге. Ова трупа дошла је у Скопље почетком 1909 г. Једну претставу *Коштане* приредила је у турском позоришту, а затим је, због рђавог загревања зграде, *Изкову славу*, *Ђида* и неке једночине давала у хотелу »Турати«. Из Скопља трупа је свратила у Куманово и ту приказала неколико комада у ондашњој соколани. (По сећању члана трупе г. П. Бајића). Било је много сметњи и тешкоћа са којима се морала борити ова симпатична трупа на свом гостовању у области једва дотакнутој позориштем. У Куманову, на пример, претставе су сградале услед неразумевања и самовоље присутних Турака, који су једнако прекидали дијалоге и тражили од глумаца да певају, као што је то непуних сто година уназад чинио кнез Милош у свом »књажевском театру«, захтевајући да се пева чак и у комадима без певања.

Кратак период позоришне делатности на Југу пре ослобођења могао би бити обележен јубилејем ђачке дружине »Српско коло«;

Дружина је на свечан начин прославила десетогодишњицу свога постојања 11 новембра 1911 године... После подне ученици (Учитељске школе) су претстављали *Кир Јану* од Јов. Ст. Поповића». (Ст. Зафировић, *Ђачке дружине*, Споменица четрдесетогодишњице Државне мушке гимназије у Скопљу, стр. 132).

Када се буде сабрало и утврдило у једној детаљној и исцрпној историји позоришта на Југу све што је у овом периоду урађено, резултат ће бити скроман: извешан број позоришних претстава ђачких и других удружења и позоришних трупа (гостовања). Али драгоцен је вредност тих претстава, којима је овде ипак сразмерно доста пажње поклоњено, зато што су оне први почеци и што су, ако је сваки почетак тежак, ти почеци били нарочито тешки. Ма колико био мали број тих претстава и њихових гледалаца, не може се рећи да у Јужној Србији до ослобођења није било позоришног живота уопште. Међутим, остаје чињеница да за то време нема на Југу ни једног самосталног и сталног позоришта. Такво позориште добиће Јужна Србија после 1912 г., после ослобођења, које обележава значајан историјски преокрет и почетак новог доба у животу ове покрајине.

У низу новостворених јавних установа после ослобођења, међу прве спада Народно позориште у Скопљу. Иницијатива за оснивање позоришта потекла је од г. Бранислава Нушића и Александра Милојевића, редитеља и глумца. Позориште је отпочело рад 9 јануара 1914 г. »... увече приређена је свечана претстава. Иза говора управника г. Бранислава Нушића, пок. Лука Поповић прочитао је *пролог* за свечано отварање позоришта од Жарка Лазаревића, па је приказана сцена Душановог крунисања из Цветићевог *Душана*. Звуци фанфара и труба, средњовековно шаренило костима, мачеви, копља, власгела, Млечићи, Грци, Арбанаси, и најзад, појава Цара Душана, кога је играо г. М. Петровић, силно су били одушевили публику. И Хришћани и Муслимани, отишли су задовољни са ове претставе да би затим, сваке претставе, пунили кућу». (А. Вучићевић, *Прилог за историју Народног позоришта у Скопљу, Јужна Србија*, год. 1925, стр. 92).

Ако се околности и случајности називају срећом, скопско Народно позориште у своме почетку у многome није имало среће. 3 фебруара 1914 г. букнула је и изгорела позоришна (турска) зграда. Тако је позориште остало без куће, коју је тако лепо била почела пунити публика, радознала и жељна уживања. Настаје лутање и сељење из локала у локал и у исто време решавање проблема подизања позоришне зграде све до 1927 године.

На згаришту турске зграде подигнута је одмах привремена дашчара, која је ускоро порушена, и док се претставе приређују код старог официрског дома, започета је и ускоро саграђена до крова нова позоришна зграда, која је за време окупације толико руинирана, да је морало изнова да се гради. То грађење започето је 1921 г. и ишло је веома споро, тако да је један нестрпљиви позоришни рецензент добронамерно написао: »Позориште на Вардару постало је Скадар на Бојани«. (Б. Недић, *Народно позориште у Скопљу, Јужни преглед*, 1927 г. бр. 1).

Међутим, позориште ради од 27 јануара 1919 г. у ресторану »Зрињски«, а у јесен исте године прелази у позоришну зграду, »арену«, која је на брзу руку подигнута, и чији се кров над гледалиштем проломио 8 јануара 1924 г. Ова зграда, која је ипак била прилично подесна и пространа, порушена је према регулационом плану априла 1926 г. Оставши опет без своје куће, позориште приређује извесно време претставе код »Паласа«, а затим у Кранговој палати, док није најзад дошло до данашње зграде, која је свечано отворена 1927 г. на дан петнаестогодишњице ослобођења Скопља, којом приликом позориште добија званичан назив Народно позориште »Краљ Александар I« — Скопље.

Тако, скопско Народно позориште је за осам сезона рада променило осам зграда, од којих су четири позоришне, а четири — кафански локали са импровизовани позорницама, на сандуцима и бурадима. Поред ове основне и огромне тешкоће, скопско позориште трпи оскудицу и лишавања још и у многим другим елементарним потребама, тако да крупне тешкоће отежавају развитак ове младе установе још у њеном почетку. С друге стране треба истаћи чињеницу да је ово позориште са својим вођством и ансамблом имало много среће у доба формирања. У личности свога првог управника, г. Нушића, имало је човека који свестрано познаје и предано воли и позориште и средину у којој оно настаје. У саставу ансамбла има израђених и опробаних редитеља и глумаца, који делом из београдског позоришта, делом из путујућих трупа, долазе у Скопље са озбиљно, мисионарски схваћеним задатком, са одушевљењем и вољом за рад у новој, свежој средини.

Та средина у којој тако дуго времена није било могућности да поникне самородно позориште, које би се сопственим снагама природно и постепено органски развијало заједно и упоредо са целокупним развојем друштвеног живота, та средина одједном добија готово позориште, формирано и изграђивано деценијама, скоро читав век, у преткумановској Србији. То је позориште које зна и за најновије тековине европског театра, које се диже покатак и до највиших савремених стремљења и остварења на пољу позоришне уметности. Овакав однос између скопског позоришта и његове публике није ни без негативних последица. Наиме, публика, почетничка и неискусна, сем малог броја интелектуалаца, каткад не може да прати у корак своје позориште. То је уосталом и општа појава. То се дешава увек када се позориште осетно удаљи од укуса и моћи схватања своје публике. Али ова чињеница је од прворедног значаја за једно позориште које нема своју традицију и навикнуту сталну публику, већ које тек почиње да живи и да себи стиче и формира публику, и то из једне средине најразноврсније по етничком саставу, менталитету и васпитању. Свој пуни значај добија ова чињеница кад се има на уму принцип да позориште постоји и треба да постоји за публику, и то за публику што ширих народних маса.

Са овог гледишта скопско Народно позориште је још у почетку погодило прави пут: друга претстава, прва после свечане,

јесте приказ *Кошћане*. И даље се нижу комади већином из домаћег репертоара, које публика најрадије прима. Тај срећно започети рад скопског позоришта прекидају хитци испаљени на аустриског престолонаследника на Видовдан 1914 г. у Сарајеву. Ускоро топовске гранате аустриске нагоне београдско Народно позориште да се склони у Скопље. Почетком 1915 г. оно заједно са скопским глумцима који нису отишли у војску, почиње једну кратко-трајну али интензивну и плодну делатност позоришну, коју ће прекинути евакуација исте године. После европског рата, скопско Народно позориште, опет под управом г. Нушића, обнавља свој рад 27 јануара 1919 г. претставом Одавићевог комада *Хеј, Словени*. »Требало је почети изнова са првом даском«. (С. Поморишац, *Народно позориште у Скопљу, Стара Србија*, божићни број, 1925 г.). То је почетак новог, поратног периода у раду позоришта.

Када се одузму године прекида и застоја, скопско Народно позориште од свога оснивања до данас има пуних двадесет сезона рада. Обухватити и у потпуности изложити сав тај рад у једном оваквом чланку са ограниченим задатком као и простором — немогућно је. Расмотрити из сезоне у сезону и проценити: репертоарска, финансијска, организациона и остала настојања и остварења појединих управника; састав и квалитет трупа и одлике појединих глумаца и редитеља; кретање броја претстава, посетилаца и прихода; одзив и реагирање публике; став и вредност критике и све остало што улази у сплет сложене позоришне делатности, то би био задатак једне опширне, исцрпне и документоване студије. Овде ће бити истакнуте у најкрупнијим потезима само неке важније чињенице из живота скопског Народног позоришта.

Репертоар је несумњиво један од средишних чинилаца у делатности сваког позоришта, кичма овог сложенопокретљивог организма. Репертоар се у крајњој линији одређује према захтевима и укусу средине, публике. Међутим то не искључује чињеницу да личност управника даје репертоару обележје својих концепција и руководних принципа.

Скопско позориште је од свог оснивања до данас имало ове управнике, по хронолошком реду: г. г. Бр. Нушића, А. Милчиновића, Бр. Цветковића, Р. Караџића, (који је и раније био кратко време на том положају, после г. Нушића), др. Бр. Војиновића и В. Живојиновића. О репертоару прва три управника, који су по кратко време водили ово позориште, може се говорити у једном ширем и исцрпнијем раду. Г. Караџић је на челу овог позоришта непрекидно од 1922 до 1928. Г. Војиновић од 1931 до марта месеца 1935. Г. Живојиновић од 1935 до данас. У репертоарској политици ова три управника опажа се стална тежња да се домаћој драми у односу према инострану да што више и што бољег места. Код г. Караџића ипак претеже страни репертоар. Он је за четири сезоне дао 102 домаћа а 150 страних комада. Г. Војиновић је скоро изједначио број једних¹³¹ и других. Он даје у пет сезона 128 домаћих и 132 страна комада. Г. Живојиновић успева чак да број домаћих комада надмаши број страних. Он је за две сезоне приказао 48 до-

мањих и 38 страних комада и на тај начин потпуно одговорио свом овако постављеном задатку: «... Управа се руководи принципом да домаћа драма треба, колико је то могућно и уметнички оправдано, да заузме знатан ако не и претежан део према страниј драми. (Позоришни годишњак за сезону 1935/36).

Поред ове разлике у бројном односу, репертоар за време три последња управника показује осетне разлике и у квалитету домаћих и страних комада. У страном репертоару г. Караџић има најшири оквир, који обухвата писце од старих класика до савремених аутора, и у коме се нижу разноврсни комади неједнаке вредности. Код г. Војиновића преовлађује углавном савремена салонска драма, а г. Живојиновић даје претежно значајније и карактеристичне претставнике светске драмске књижевности. У националном репертоару сва три управника подједнако посвећују пажњу популарној драми, народним комадима с певањем, који најбоље одговарају менталитету и овдашње шире публике. Г. Караџић често даје старије писце, нарочито романтичне драме; док савремене — мање, али Нушића често, и сваки његов комад. Г. Војиновић највише даје савремене југословенске писце, и најмлађе, у већем броју. »У време Војиновићеве управе, скопско позориште је било једино овако широке руке према савременим драматичарима«. (Сл. А. Јовановић, *Позориште у Јужној Србији*, *Зборник Јужна Србија*, 1937 г.). Неки комади наших познатих писаца као и почетника доживели су прве своје премијере на овој позорници, после чега се појављују и на осталима, и на београдској. Тако, скопско позориште добија водећу улогу и постаје прворедан позитиван фактор у потпомагању и оживљавању домаће драмске активности. Г. Живојиновић даје у одговарајућој сразмери старија и савремена дела домаће драме. Он радо приказује и локалне комаде у овдашњем народном говору, да би се постигла што тешња и приснија веза позоришта са средином, са ширим народним слојевима, што је несумњиво прворедан и битан задатак сваког народног и напредног позоришта. У том настојању г. Живојиновић чини успеле покушаје са популарним претставама за поједине економски слабије друштвене редове, са знатно сниженим ценама. Тако, данас су врата »беле куће на Вардару« широко отворена онима којима су иначе најмање приступачна, и којима је жива реч са позорнице најпотребнија, а позориште на тај начин проширује област свога културно-уметничког деловања и утицаја. Ово систематско настојање да се у позориште привуку шири народни слојеви, које нарочито карактерише репертоарску политику садашње Управе, остварује се веома успешно, што се види и из знатног пораста броја посетилаца последњих сезона. Само у прошлој сезони 1936—37 тај број је повећан са скоро десет хиљада. Било би погрешно и неоправдано закључити да се овај успех код шире публике постиже по цену сужавања и упрошћавања оквира репертоара и спуштања уметничког нивоа позоришта. Напротив. Констатује се: »широки диапазон рада нашег театра«, и: »Пада у очи различитост стила, епоха, средина, драмских концепција, другим речима целокупног оквира у којем се креће ре-

пертоар и рад нашег ансамбла». (П. Митропан, Позоришна хроника, Јужни преглед, бр. 4—5, 1937 г.). Ради се по искуством потврђеном начелу: што бољи комади, што боље претставе, то бољи одзив публике, супротно заблуди да се шири публика може привући такозваним »комадима за касу«, тј., лаким и плитким производима стране позоришне индустрије. Јер та шири публика без финијег укуса и образовања, има у накнаду исувише здравог критериума и инстинкта да може разликовати праве вредности од сурогата и, слободна од сваког снобизма, да не претпоставља по сваку цену туђе своје. Природно је и разумљиво што та публика, напротив, увек више воли и радије гледа домаће комаде, тако да су они, и кад су били бројно испод страних, имали од ових већи број претстава и доносили веће приходе.

Анализа реалних и објективних чињеница показује да је скопско Народно позориште у репертоарској политици најзад дошло до своје правилне оријентације и до руководних принципа који су у потпуном складу са његовим културно-уметничким задацима и који најбоље одговарају стварним потребама средине у којој оно дела. Срећно је обележен почетак једне одређене, сталне репертоарске линије, која може да донесе најлепше успехе и успоне.

Успех репертоара несумњиво највише зависи од уметничког особља, које га носи и остварује, у првом реду од глумаца и редитеља. Овде се намеће сећање на досадашње лепе успехе великог броја сценских уметника који су прешли преко ове позорнице, као и признање за њихове уметничке напоре. Нарочито се намеће сећање с пијететом на умрле чланове овог позоришта: Ал. Милојевића, М. Петровића, Л. Поповића, Л. Станојевић, М. Барловац, К. Илића, Љ. Јовановића, и Р. Летића. У данашњи састав трупе улазе: г. г. П. Јовановић, доајен и драгоцен глумачки таленат скопског ансамбла, Ј. Срдановић и П. Матић, који режирају националне комаде, Вл. Скрбиншек, који води режију страних комада, поред ретких али темељитих и утанчаних режија управника г. Живојиновића, гђе и гце: Ж. Срдановић, Д. Џимић, Р. Радосављевић, П. Слука, Л. Ђорђевић, М. Микић, М. Ерцеговић, М. Потхрадски, Ј. Јевтић, М. Предојевић, Др. Илић, Т. Рајнер, М. Година, Н. Замфировић, г. г. М. Џимић, Бр. Ђорђевић, М. Величковић, Љ. Стојчевић, М. Вујновић, А. Џинових, В. Борзов, Бр. Татић, Т. Николић, С. Раваси, М. Јаснић, С. Јанићијевић, Д. Веселиновић, Д. Влајић, Д. Стојовић.

Од значаја је истаћи чињеницу да међу најбољим глумачким снагама београдског Народног позоришта има глумаца који су се изградили и афирмирали на скопској позорници: Св. Никачевић, М. Живановић, М. Васић, П. Петровић. Могло би се рећи да скопско позориште достојно враћа дуг београдском за глумачке снаге које је од њега добило приликом свог формирања 1913 године. Иначе, и по овој чињеници се може закључити какав је квалитет и уметнички и домет скопске трупе.

Из прегледа и анализе целокупне делатности скопског Народног позоришта од његовог оснивања до данас, излазе следећи општи закључци: позориште стално свестрано напредује; управ-

љање уметничко и административно вођење је све рационалније и успешније; уметничко делање све интензивније и плодније; претставе су све многобројније, на све већој уметничкој висини у режији и глумачкој интерпретацији и у све бољој техничкој опреми; публика је све бројнија, сталнија и све бољег, изграђенијег укуса; приходи, и поред честих снижења цена улазницама услед опште привредне кризе, — све већи. Неке од горњих констатација потврдиће следећи статистички подаци:

Сезона 1919-20: претстава 175; прихода: 257.386 дин. Сезона 1925-26: гледалаца: 47.228. Сезона 1935-36: претстава 301; прихода 583.020.41 динара; гледалаца 84.773.

Ма колико приходи расли, ипак опстанак позоришта зависи од субвенција и помоћи које оно добија. То није судбина само скопског Народног позоришта нити само позоришта у нашој земљи. »Сам живот мањих позорница је постао нерешив финансијски проблем. Стечено је искуство, за последњих тридесет година, да ни једно позориште, ма и врло мало новаторско, није могло више опстати са самим средствима од својих прихода. Сва су морала прибећи субвенцији и акционарским задругама«. (Jean—Richard Bloch, *Destin du Théâtre*, Paris, 1930, p. 136).

Цифре субвенција и помоћи које скопско Народно позориште прима нису мале, али су ипак недовољне. »Жалити је само — то се још једном мора подвући — што недовољна материјална средства не дозвољавају држање певача, хора и оркестра, због чега је онемогућено систематско неговање народних комада с певањем, мада би ови комади морали, у Скопљу нарочито, да буду основица репертоара. Једногодишњи напори ове управе да у ову сврху добије неопходно повећање субвенције нису, нажалост, имали успеха.« (*Позоришни годишњак* за сезону 1935—36, стр. 35).

Скопско позориште заслужује много повољније материјалне услове за рад. По цену огромних, форсираних напора како управе, тако и малобројног претстављачког и техничког особља, оно даје око 300 претстава у сезони. Затим, што је веома важно, његова делатност се простире по читавој Јужној Србији, и још шире: по читавој Вардарској бановини.

Позоришни живот у Јужној Србији после ослобођења, као и пре, није ограничен само на Скопље. Још пре оснивања скопског Народног позоришта, основано је и започело је рад новембра месеца 1913 г. (према сећању члана г. Ј. Срдановића) Градско позориште у Битољу, формирано из разних позоришних трупа под управом М. Лазића. Ово позориште, за које је подигнута специјална зграда, ради са прекидима до 1926 г. када је спојено са скопским; под чију је управу стављено. После тога било је покушаја самосталног рада, док се није битолско позориште дефинитивно растурило 1930 г. Такође је основано Градско позориште у Штипу 1926 г. али се и оно растура после годину дана. Међутим, путујуће позоришне трупе одмах после ослобођења, још од 1912 г. непрестано обилазе сва места на Југу и свуда приређују претставе. Поред тога, нема ни најмање варошице у којој нису чињени поку-

шаји са месним дилетантским позориштем. Најзад, многа друштва повремено приређују позоришне претставе, а нарочито ђачке дружине. Сва та широка, разноврсна и интензивна позоришна делатност најјасније показује колико се у широким слојевима народним осећа потреба за позориштем.

Ту потребу најбоље задовољава скопско Народно позориште, које има највише и услова за то, својим честим турнејама и гостовањима по свима местима Јужне Србије, све од почетка свога рада до данас. Да у несрећи може бити и среће, потврђује случај са првим гостовањем. Када је 1914 г. после пожара зграде позориште остало на улици, дошло се на идеју да трупа приреди по коју претставу у Призрену, Приштини и Велесу. То је почетак гостовања скопског Народног позоришта у Јужној Србији. Од сезоне 1924/25 турнеја на крају сваке сезоне по целој Јужној Србији и Вардарској бановини постаје сталан програм и нарочити задатак скопског позоришта, који се редовно и успешно остварује. Ове сезоне, 1936/37, Позориште редовно приређује сваког месеца по 2—3 претставе у Битољу. И раније је било и у другим местима гостовања у току сезона. Данас нема ни једног места, ни најзабаченије и најмање варошице на Југу, у коју није бар једанпут дошла трупа скопског позоришта и приредила претставе. Ишло се чак и по селима. Даване су и бесплатне претставе за народ. Претстављало се и под ведрим небом, пред многобројним масама народа. По томе скопско Народно позориште је у правом смислу речи народно, и не само скопско, него позориште целе Јужне Србије.

Позориште за широке народне масе данас је најактуелнији позоришни проблем, који је био главни предмет расправљања и на IX међународном позоришном конгресу у Бечу. Расправља се о њему и код нас. Постоје два начина решења тог проблема: децентрализовати позориште, пренети га из великих средишта у провинцију, оснивањем месних позоришта; или: организовати претставе централних позоришта по свима местима. (Ј. Кулунџић, *Позоришће за масе* »Политика« 1-XII-1936 г. и *Глумачка реџ*, 1-IX-1936).

О могућности првог решења говори спонтано ницање малих позоришта у провинцији, што би требало потпомоћи и проширити. Али за сада та позоришта имају минималне услове за опстанак. Други начин и задатак у приличној мери већ остварује скопско Народно позориште. »Позориште је мисија, а мисионари не чекају да им пук долази«. (М. Савковић, *Позоришће за народ*, »Штампа«, ускршњи број, 1936 г.). Својим турнејама, одлажењем народним масама, скопско позориште испуњује једну социјалну мисију новог, савременог и напредног позоришта. За њега је речено: »По својим уметничким и културно националним задацима, врло јасним и значајним, скопско позориште има врло опсежно подручје. То је највећа културна установа у Јужној Србији«. (Б. Стојковић, *Историја српског позоришћа*, Ниш, 1936 г., стр. 199). Скопско Народно позориште је и по својим резултатима, по свом живом и непосредном деловању на широке народне слојеве, несумњиво значајна културна установа и значајан фактор у општем културном развоју Југа.

ЈУЖНА СРБИЈА У СВЕТОСТИ МУЗИКЕ

ОД КОСТЕ П. МАНОЈЛОВИЋА

I

Нема сумње да се хришћанство у своме историском развоју, а за потребе свога богослужења, користило у музичком погледу позитивним музичким резултатима до којих су дошли народи на чијим је музичким основама и карактеристикама и изграђена хришћанска музика уопште. Из тога разлога не може се превидети чињеница: да у данашњој хришћанској музици источнога и западнога обреда наилазимо на мелодиске елементе и ставове који јасно показују своје грчко и јеврејско порекло.

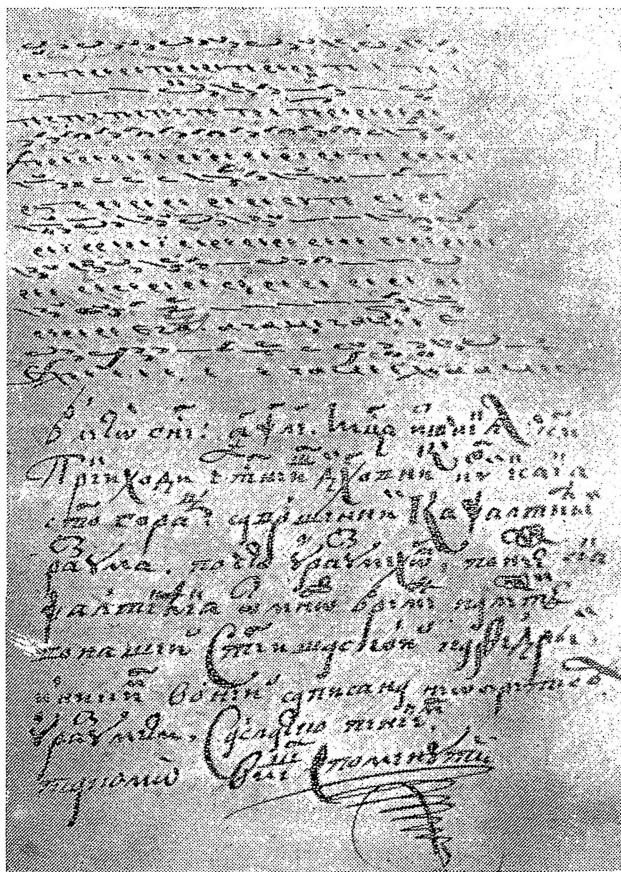
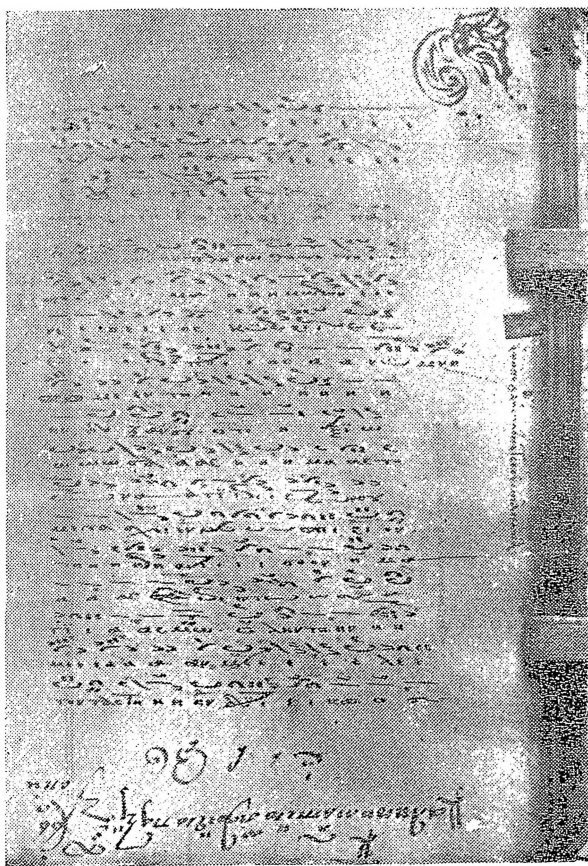
Исто тако, у вези са стварањем хришћанске музике, треба одати пуно признање и другим хришћанским народима Истока, нарочито хришћанима Сирије и Јерменске, чија лепта у овоме погледу није мала, као и осталим народима Истока, који су, иако нехришћански, утицали на развој хришћанске музике уопште. Данас, уколико располажемо мелодијама ових народа, сачуваним у рукописима или у народној свести, ми можемо те утицаје јасно да запазимо и одредимо њихову улогу у развоју црквене музике појединих хришћанских народа, или да утврдимо основну идентичност црквене музике појединих хришћанских народа са хришћанском музиком осталих хришћанских народа, што би у резултату довело до чињенице: да је, евентуално, у хришћанској цркви источнога или западнога обреда црквено певање, у основи, једно и исто.

Православни народи Истока, сходно својим музичким способностима, радили су на црквеном певању хришћанске православне цркве, а како је у ранијим вековима Византија, са престолним Цариградом, била духовни центар источнога хришћанства, то се и црквено певање називало *византским*, иако је за свакога јасно да на њему нису радили само Грци, него и сви други православни народи Истока.

Према томе, када се говори о православном српском народном црквеном појању треба знати да је оно изникло и развило се из црквенога певања источне хришћанске цркве, а на томе и таквом певању, мелодиског карактера у првом реду, сарађивали су, тако рећи, сви православни хришћани са Истока. Сваки хришћански народ Истока понаособ, што је сасвим у природи, уносио је у црквено певање своје цркве извесне музичке особине свога народа, на основу чега се може само и

објаснити и разумети разлика која постоји и налази се у црквеном певању појединих православних народа, па и српског, такође.

Тако рећи, у току целог првог миленијума хришћанске ере црквено певање учило се по слуху, и у циљу што бољег изучавања овога певања постајале су и нарочите школе. У тежњи да се мелодија и ритам, две главне музичке особине православног хришћанског певања, забележе и спасу од промена, које су сасвим природне и могуће, ако се црквене мелодије уче по слуху, дошло се до неумских знакова, који су означавали интервалски размак и кретање, али не и одређену тонску висину, што је био случај код старих Грка.

Зайис да је ова псалтиђија (неумски рукопис) припадала и српском патријарху Калинику.

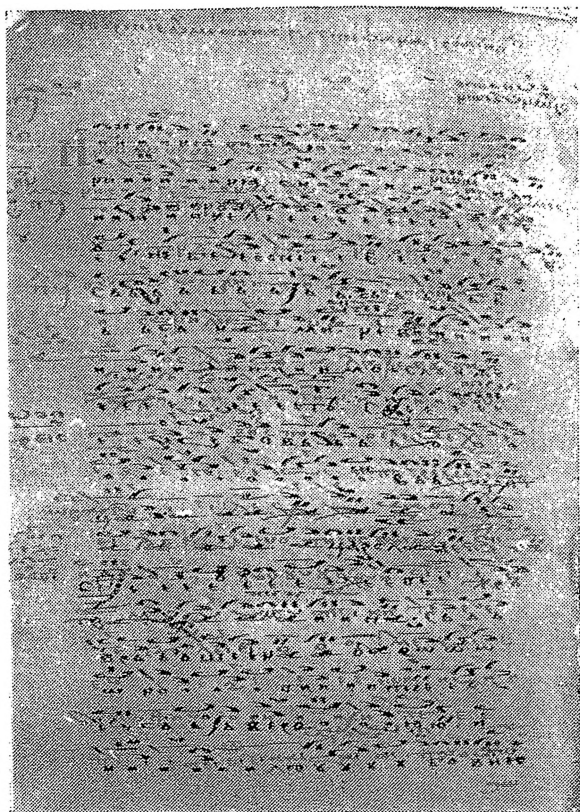
Једна страна неумског рукописа из Народне библиотеке у Београду. Зайис о духовнику Исаији Светојгорицу, који је дошао у Скопље 1735.

Не улазимо овде у историју неумског обележавања, које, уствари, има у источној православној цркви три периода, али желимо напоменути: да је неумско нотно обележавање, нарочито у доба Јована Кукузеља и од последње реформе у прошлом веку, омогућило тачно бележење мелодије.

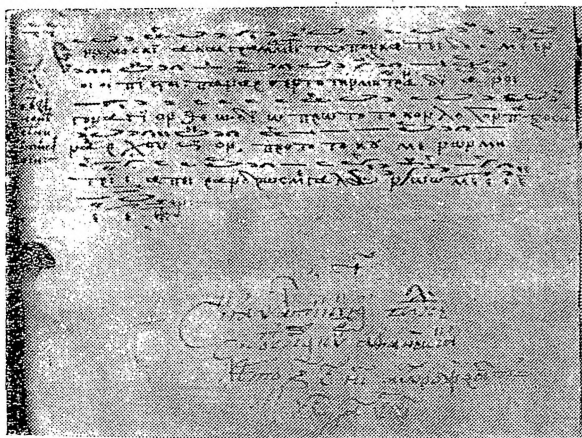
Поставља се питање: да ли је српском народу, који је хришћанство примио од Грка, био познат неумски начин нотног обележавања, и да ли се по њему, у највише случајева, и учило црквено певање?

Нема сумње да су Срби знали за неумско нотно обележавање, јер је црквено певање пренесено у Србију, највероватније, из Свете Горе, односно манастира Хиландара, а знамо да је и Кукузел живео и радио такође и на Атонској Гори.

Сама чињеница да је манастир Хиландар у Св. Гори био, уствари, центар духовног живота код Срба у доба Немање и Св. Саве, па и доцније, и да су српски калуђери, одлазећи у Свету Земљу и Јерусалим, уствари, обилазили Цариград, сама та чињеница јасно говори о томе да се српско православно црквено певање развило и под утицајем певања народа са Истока, а поготову хришћана из Сирије и Јерменске.

„Ниња сили небесни...« творение
доместика кир Стефана Србина.

Зайис да је неумски рукопис при-
падао и владици скопском кир
Атанасију 1710 г.

Пример катавасије Крест начертав Мојсеј нашега црквеног певања и сириске песме из V—VII века

Tūbānā Pawlos badeg,

по Jeannin-у, то јасно говори, из чега се види да у нашем црквеном певању има и сириског утицаја.

Архимандрит Нићифор Дучић, у V књизи својих књижевних радова 1895 наводи једну стихиру V гласа са неумским знацима, који припадају, свакако, периоду пре Кукузела, тзв. *хагиоџолиџанском*, а лица која су се бавила у Хиландару говоре да тамо има и неумских ру-

кописа и књига. Да би се објаснило у потпуности наше црквено певање, потребно је да се што пре дође до хиландарских рукописа и књига. Напомињем да сам, путујући по нашим јужним а некада централним крајевима, покушавао да пронађем какав било неумски рукопис. Нигде, осим у Високим Дечанима, нисам могао неумске рукописе пронаћи, што доводи до закључка: да се наше народно црквено певање много више учило по слуху и индивидуализирало, а то је и учинило да оно на себи носи, поред видних утицаја црквенога певања источне православне цркве, и наше националне музичке карактеристике и одлике, између којих је једна од најглавнијих: лепа и широка мелодиска линија.

Тај неумски рукопис из Високих Дечана, под бројем 918, односно 261, на грчком је језику и из 1749 године, и има 261 страну. Од 3 стране — у рукопису су означене као 19 страна — па даље до рукописне стране 44, додан је, на свакој десној, непарној страни, следећи запис:

„Ова псалтикиа естъ мнѣ Іеродиакона Ананѣ служителѣ! Манастира Високи Дечана сада привремено налазећег се у Скопљу, при учитељу Господину Иордану Х. Константиновићу Велешинцу: и служи у Горњу цркву св. Спаса осамъ месјацъ! Аунову цркву Св. Богородице едан месецъ због попова неоставише ме далѣ у донју цркву имао сам месечно 75 гроша. Учитељ бистъ нам на пѣние Господин Игњатъ и онъ изъ велеза 1851. 6 декембра. Ман. Свещеници стареи поп риста поп Арсо поп Стојан мали при Господину Иоакиму Митрополиту“.

У рукопису се, поред других црквених песама налазе и: Славословија (стр. 76—97), Свјати Боже (97—107), Јелици — Алилуја (107—108), Кресту твојему (108—109), Алилуја (110), Херувике (111—155).

На крају рукописа, на грчком језику, написана је:

„Написа се ова књига 1749 г. 16 маја од мене лично неученога Јована, протоканонарка Ларисе, којигод од побожних хришћана певају, хвалите Бога во вишњих певајући и славећи тросунчане заједничке богородичне химне

Јована Хаџи Христа слуге”

Али оно што је за нас интересантније и драгоценије, то је неумски рукопис из Народне библиотеке у Београду, под бр. 93, већим делом, на грчком а мањим на српском језику, који је припадао Калинику, српском пећком патријарху и владици скопском кир Атанасију. Рукопис је из 1710 године, што доказује следећи запис на листу 46-б.

Сѣа џалтѣкія владике скопскаго кир Аѣанасія лѣто ,ѣѣѣѣ, а ѡ рождест'во Христово ,ѣѣѣѣ.

Из записа на стр. 136 види се да је године 1835 дошао у Скопље духовник Исаија Светогорац, који се потпуно разумевао у псалтићији, тј. певању по неумама, и тада су у Скопљу дознали да се ова псалтићија налази одавно у скопској катедрали и нико се није нашао, осим Исаије, ко би могао разумети у њој исписано слатко певање.

Запис гласи:

В летѣ ,ѣѣѣѣ мѣсеца июніа ки приходи чѣстнеиши доуховник 'кир Ісаѣа Светогорац савр'шени ка џалтиѣы разѣма, почто ѡразѣмѣхѣм

понеже сја џал'тїкія ѿ мноґо вѣремене належитъ во нашеи скетеишаскои каѡедры и никим во неѣ саписана не вѡбрете [сѣ вразумети са слаткопенїем такомъ вѣше споменѣти.

Из овога записа јасно се види, што смо и раније напоменули, да после XVI века наступа извесна декаденција у византиском певању и да су се неумски знаци прилично заборавили, пошто ни у Скопљу, осим Исаије Светогорца, нико није знао да пева по горњој псалтићији, иако се она већ дуже времена налазила у скопској катедрали. А то још јаче потврђује уверење да је Хиландар био не само центар духовног него и музичког живота нашег народа, и да се у Хиландару учило по неумама.

Из записа на стр. 273-а:

Калиник милостию божіею патријарх срѣбски, види се да је ова псалтићија припадала и српском патријарху Калинику, Скопљанцу, пећком патријарху (1691—1710), који је узео управу над српском црквом под турском влашћу у најтеже дане, после велике сеобе под патријархом Арсенијем III.

Овај рукопис писан је кукузељским неумским знацима, који су сви дати, по облику и имену, почињући од 7 стране. На полеђини 5 и на 6 страни налазе се по пет концентричних кругова, — највећи у средини, — који садрже систем осам тонских лествица тада у употреби, наиме: дорску и њену плагалну хиподорску (d—d¹; G—g), фригиску и плагалну хипофригиску (e—e¹; A—a), лидиску и њену плагалну хиполидиску (f—f¹; H—h) и миксолидиску и њену плагалну хипомиксолидиску (g—g¹; c—c¹). У средини иза петог концентричног круга стоји, на грчком језику, *Јованово певање*, а у четири мала круга, који се налазе на ивицама изван ових концентричних кругова, и који означавају горе именоване скале, са њиховим знацима, стоји, у средини свакога од њих, по један од слогова: Ку-ку-зе-ли, што јасно говори чије је ово певање, тј. да је ово певање по начину Јована Кукузеља.

Али оно због чега је овај скопски неумски рукопис за нас од велике важности то је: да се на стр. 287 налази Херувимска песма:

Нина сили небесные с нами, невидимо служей

Изнад које стоји, лепим црвеним словима написано да је та песма

творение доместика кир Стефана Србина

што би, до сада, био и најранији податак о једноме Србину композитору.

То је прилог који је Скопље дало нашем роду и на пољу наше црквене музике. А када се мелодија доместика (тј. учитеља певања) кир Стефана Србина дешифрује, блеснуће из ње све оне виталне музичке способности којима наш Југ од давнина обилује.

II

Југословенска музика синтеза је музичких особина које су поједини наши народни делови, у току свога историског живота, примили, асимилирали и створили, налазећи се на једном, у сваком погледу, значајном и интересантном географском положају, у коме су се

сукобљавали разни верски, политички и социјални утицаји. И не само то. Познато је да на психу народа, облик тела и говор утичу, у многоне, географски положај на коме се народи налазе, а што у резултату даје и извесне разлике, које се јављају у свима појавама душевнога живота. Отуда је говор наших Војвођана развучен, тром, што је, свакако, последица географских услова: бескрајних равни и пустира северних страна, док је говор планинаца оштар у своме акценту и пун динамике. А што се све те особине налазе и у музици појединих југословенских крајева не треба се чудити, јер неће ваљда из песама приморских страна и морске пучине, преко којих се титрају сунчани зраци, да избија једно суморно расположење.

И још један разлог појачава, у многоне, изражајну страну музике.

И историска прошлост, са својим срећним и тужним данима, утисла је у нашу музику свој жиг. Отуда песме крајева који су били у тами ропства одзвањају далеком лелеком и тугом. И тај жâл за нечим изгубљеним а драгим избија не само из песама патриотске садржине, него и из песама пасторалног и наративног карактера. А да већ и не говоримо о љубавним песмама пуним жâла за младошћу и љубавним уздисањима.

У томе погледу, по признању свих музичких кругова, наш царски Југ стоји у првом реду, јер су мелодије његових песама израз најтананијих и најлепших осећања и немају у себи ничега профанисаног, лумповачког ни бекриског, што често превиђају појединци који, певајући ове песме на један цигански начин, кваре лепоту, ритмичку и мелодиску, песама ових страна.

Не ужива музичко благо нашега царског Југа без разлога овај углед и има велику музичку вредност.

Још стари грчки писац Страбо (63 год. пре Христа — 19 год. после Христа) пише у својој географији, како су становници Дарданије, тј. краја око Врање, Тетова, Пећи и Косовске Митровице, наклоњени и одани музици и да стално свирају у фруле и друге музичке инструменте. Историски подаци говоре да су наши претци пре доласка на Балкан били, у северним нашим странама, под влашћу Гепида и Авара, и да је на нашу музику, свакако утицала и музика ових народа. Када су византиски војници ухватили на територији данашње Бугарске три Словена, без оружја, а са музичким инструментима као тамбуре, они су од њих сазнали како они у својој домовини живе у миру, не познају оружје и свирају у своје тамбуре. Све ово јасно показује да се наш народ, још из древних времена, одликовао својим музичким способностима, као и то да је, још у најраније историско доба наше прошлости, постојала народна музика, чији су се елементи, свакако, задржали, још и данас, првенствено у обредним (крстоношким, додолским — лазаричким) песмама.

Тих обредних песама много је на Југу, и има их: крстоношких, жетелачких, лазаричких, на љуљашци, ђурђевданских, славских, свадбарских, велигденских (ускршњих), божићних (коледарских), о св. Јовану, о Богојављењу, о Ивањдану, пролетње и др.

Примера ради наводимо следеће песме, чија поезија плени лепотом свога језика, нијансираног према разним крајевима, и својом древношћу, често.

Крстоношка из Охрида, певао ми је прота Јонче Савић, 1930 год.

Крсти носам, Бога молам,
Господи помилуј!

Да се родит берићетот,
Берићетот, жито, вино,
Кеј што врват чесни крсти,
Да је чесен берићетот,
Да се роди виножито,
Виножито, мет и млеко,
Да се ранат сиромаси,
Сиромаси, сирачина,

Пшениците до рамена,
А јечмења до колена,
Ржието до стреите.
Да дај Господ ситна роса,
Ситна роса берићетна,
Да се родит жито; вино,
Да се хранат сиромаси,
Сиромаси, сирачина.
Ћило жито за две пари,
Ведро вино за две аспри.

Свадбарска, певала Мокрањцу 1896 баба Јелена из Грачанице.

Ранила мома славеља
За девет рамне године.
Данас се мома удава,
Славеља свога продава.
Славељ се моме мољаше:
„Немој ме, моме, продати,

Ја ћу ти тебе требати.
Тури ме на дно у санд'к,
У твоји ситни дарови.
Када ће зора зорити,
Ја ћу ти, моме, певати,
Тебе ћу младу будити.”

Следећа песма пева се у ору. Певала ми Павлевица, жена пок. Павла Ацијевског, чувеног Хаџи-Павла из Галичника.

Девојка се Богу помолила:
„Дај ми, Боже, пролетни тотони (муње),
По тотони пролетни дожеви,
Да измијет трева детелина,
Да ми дојет пролетњи ђеаји,
По ђеаји пролетни овчари,

Да распушчит стадо по планина,
Да ми дојет пролетњи коњари,
По коњари стред лето мајстори,
Да исп'лни стока по планина,
Да ја газит трева детелина.”

О светом Јовану и Богојављењу, пева се у колу, које се окреће све у круг. Певала ми у Лазаропољу баба Крстана, жена Мартина Поповића, учитеља.

Кинисал ми свети Јован
Да ми јодит у рај Боже,
У рај Боже, у Господа.
А по него кинисала
Јованова стара мајка.
Обзрнал се свети Јован:
„Лел' врати се, стара мајко,
Овамо те не пушћајет,

Да ти си ми грешна душа,
Туђо прело, туђо ткало,
Напољу си половило,
Межници си мењавало.
Рајски порти затворени,
А пеколски отворени,
А ти си ми грешна душа
Овамо те не пушћајет.”

Што се тиче чисто музичких особина, мелодије Јужне Србије нарочито се одликују *ритмом*, који је један од најинтересантнијих музичких елемената југословенске музике. Полиритмичке комбинације, тако карактеристичне за Јужну Србију, отсјај су и старих музичких особина из времена када наши преци још не беху дошли у ове стране, из времена о коме, као што смо већ напоменули, говори грчки писац Страбо. Према томе у мелодијама Јужне Србије налазимо следеће ритмичке групе:

$\begin{matrix} 2 & 2 & 3 & 3 & 4 \\ 8, & 4, & 8, & 4, & 4, \end{matrix}$ $\text{C}, \begin{matrix} 5 \\ 8 \end{matrix} \left(\frac{2+3}{8} \text{ или } \frac{3+2}{8} \right), \begin{matrix} 6 \\ 8 \end{matrix} \left(\frac{3+3}{8} \text{ или } \frac{4+2}{8} \right), \begin{matrix} 7 \\ 8 \end{matrix} \left(\frac{3+4}{8} \text{ или } \frac{4+3}{8} \right)$

$$\frac{4+3}{8}, \frac{8}{8} \left(\frac{5+3}{8} \text{ или } \frac{3+5}{8} \right), \frac{9}{8} \left(\frac{5+4}{8} \text{ или } \frac{4+5}{8} \right), \frac{9}{16} \left(\frac{4+5}{16} \right),$$

$$\frac{10}{8} \left(\frac{6+4}{8} \text{ или } \frac{5+5}{8} \right), \frac{11}{8} \left(\frac{5+6}{8} \right), \frac{12}{16} \left(\frac{7+15}{16} \right), \frac{13}{16} \left(\frac{9+4}{16} \text{ или } \frac{7+3}{16} \right),$$

као и полиритмичке комбинације:

$$\frac{2+5}{8}, \frac{4+3+4+5}{8}, \frac{4+3+4}{8}, \frac{9}{8} \left(\frac{5+4}{8} \right) + \frac{4+9+7+4}{8}, \frac{4+5+7+4}{8},$$

$$\frac{5+4+5}{8}, \frac{3+5+3}{4 \quad 8 \quad 4}, \frac{5+7}{8}, \frac{2+5+5+3+5+3+3+4+5}{4 \quad 8 \quad 4 \quad 8 \quad 4 \quad 8 \quad 4 \quad 4 \quad 4},$$

$$\frac{5+6+7+6+5}{8}, \frac{4+3}{8}, \frac{4+9}{4 \quad 8} \left(\frac{3+3}{4 \quad 8} \right), \frac{4+2+4+7+4}{4 \quad 4 \quad 4 \quad 8 \quad 4}, \frac{6}{8} \left(\frac{2+4}{8} \right) +$$

$$\frac{3+4+7+3}{8}, \frac{4+5+7+4}{8 \quad 16 \quad 8}, \frac{5+4+6}{8}, \frac{5+4}{8}, \frac{5+7+6+4}{8},$$

$$\frac{6}{8} \left(\frac{4+2}{8} \right) + \frac{9}{8} \left(\frac{5+4}{8} \right) + \frac{4+9}{8 \quad 8}, \frac{8}{8} \left(\frac{3+5}{8} \right) + \frac{7}{8} \left(\frac{3+4}{8} \right) + \frac{3+7+5+4}{8},$$

$$\frac{2+5+7+4}{4}, \frac{6}{8} \left(\frac{3+2}{8} \right) + \frac{5+4}{8}, \frac{7+4+2+4}{8}, \frac{5+7+5}{8},$$

$$\frac{5+4+7+4+2}{8}, \frac{5+4+7+4}{4}, \frac{7+4+7+9+4+7}{4}, \frac{7+4+7}{4},$$

$$\frac{4+7+5+4}{4}, \frac{4+5+4+3+5}{4}, \frac{5+4+3+5+4}{4}, \frac{4+2+5+7+5}{8},$$

$$\frac{3+4+3+3+5}{4 \quad 8 \quad 4}, \frac{5+4+2+5+7+4}{4 \quad 8 \quad 8 \quad 4}, \frac{7+5+7}{4}, \frac{5+9+4+7+5}{4 \quad 8 \quad 4 \quad 8 \quad 4},$$

$$\frac{5+5+3+3}{4 \quad 8 \quad 4 \quad 8}, \frac{9}{8} \left(\frac{4+5}{8} \right) + \frac{8}{8}, \frac{4+7}{8} \left(\frac{4+3}{8} \right) + \frac{4+6+4}{8}, \frac{7+3+7}{8},$$

$$\frac{10+11+7+4}{8}, \frac{7}{4} \left(\frac{4+3}{4} \right) + \frac{9}{8} \left(\frac{2+5}{4 \quad 8} \right) + \frac{5}{4},$$

$$\frac{2+5+5+3+3+5+2}{4 \quad 8 \quad 4 \quad 8 \quad 4}, \frac{5+7+4+7}{4}, \text{ итд.}$$

Што се тиче мелодиског кретања и обима мелодија, оне се крећу у обиму: велике и мале секунде, терце, сексте, септима и ноне; даље: умањене терце, квинте, октаве; чисте кварте, квинте, октаве; дециме, ундециме и тредесетиме. У основи, код мелодија Јужне Србије, као и код мелодија из других југословенских крајева, преовлађује мелодиски обим у износу чисте кварте и квинте, велике сексте и октаве.

Што се тиче мелодиског склопа, он је састављен из разноврсног броја тактова. Има мелодија примитивног карактера, које имају мањи број тактова, али их има и врло разгранатих. Следећа табела јасно показује број тактова из којих су мелодије састављене:

2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 33, 39,

Из овога се јасно види да су мелодиске фразе, у смислу музичких периода разноврсно састављене. Има мелодија које су састављене из двотактовног, тротактовног и четворотактовног метрума, услед чега се и музички периоди јављају у разним видовима. У извесним случајевима симетричност је потпуно сачувана, а то је већином, код мелодија од четири, шест, осам, дванаест, шеснаест и двадесет четири такта, док је велики број песама несиметрично склопљених.

Ево једне табеле, која ће то показати.

Мелодија од 4 такта		састављена из 2×2 такта	
"	" 5 тактова	"	" $2+3+1$
"	" 5 "	"	" $3+2$
"	" 5 "	"	" $2+3$
"	" 6 "	"	" $3+3$
"	" 6 "	"	" 3×2
"	" 7 "	"	" $3+4$
"	" 7 "	"	" $2+2+3$
"	" 7 "	"	" $5+2$
"	" 7 "	"	" $3+2+2$
"	" 7 "	"	" $4+3$
"	" 8 "	"	" $4+4; 3+2+3$
"	" 8 "	"	" $3+3+2; 2+2+4$
"	" 8 "	"	" $5+3; 3+5; 2+3+3$
"	" 9 "	"	" $3 \times 3; 3+1+2+3; 4+5$
"	" 9 "	"	" $3+4+2; 5+4; 4+2+3$
"	" 9 "	"	" $2+2+5; 2+2+2+3$
"	" 10 "	"	" $4+3+3; 6+4; 5+5; 4+3+3$
"	" 10 "	"	" $2+2+3+3; 2+3+2+3$
"	" 10 "	"	" $5 \times 2; 3+3+4$
"	" 11 "	"	" $3+4+4; 2 \times 4+3; 5+6;$ $4+2+3+2; 2+3+3+3;$ $2+3+3 \times 2; 4 \times 2+3; 6+5$
"	" 12 "	"	" $3 \times 2+3 \times 2;$
"	" 12 "	"	" $6 \times 2; 5+3+4; 4+4 \times 2; ; 4+4+4;$ $4+3+2+3; 7+5; 4 \times 3;$ $2+4+2+4; 4+2+4+2; 6+6;$
"	" 13 "	"	" $3 \times 2+2+2+3; 5+4+4;$ $7(4+3+6(3 \times 2)); 3 \times 3+4$ $2+4+2+2+3; 3+3+4+3;$
"	" 14 "	"	" $3+4+4+3; 4+3+4+3;$ $8(5+3)+6; 4+4+3+3; ; +5+5;$ $9(3 \times 3)+5(2+3); 7+3+4$ $4+2+5+3; 3+4+2+5;$ $4+2+4+4; 3+4+3+4; 7+7;$
"	" 15 "	"	" $7(3+4)+8; 4+3+2+3+3;$ $3+2+2+3+2+3;$
"	" 16 "	"	" $4+5+4+3; 4 \times 4; 7+9;$ $8(3+5)+8; 8(4+4)+8; 8 \times 2;$

"	"	17	"	"	"	4+5+4+4; 8(4+4)+9(4+5); 3+3+5+3+3; 7+5+5; 3+4+4+6; 6+6+5;
"	"	18	"	"	"	4+4+5+5; 8+4+6; 4+5+4+5; 7+7+4; 4+2+4+4+4;
"	"	19	"	"	"	4+4+5+6; 4+6+6+4;
"	"	20	"	"	"	5+5+4+6;
"	"	21	"	"	"	6+6+6+3;
"	"	22	"	"	"	4+7(3+4)+4+7; 3+4+5+4+3+3;
"	"	23	"	"	"	13(3+4+3+3)+10(4+3×2); 7(3+4)+5(2+3)+7+5; 3+3+5+4×3;
"	"	24	"	"	"	6×4; 12+12(8+4); 6+6+6+6;
"	"	25	"	"	"	4×3+7+6; 4+3+5+4+3+6; 2×3+6+7+6;
"	"	26	"	"	"	4×3+4+6+7;
"	"	27	"	"	"	4+4+5+4+4+3×2;
"	"	28	"	"	"	5+5+9+9; 7(3+4)+7+7(4+3)+7;
"	"	29	"	"	"	3+4+4+4+6+2×2+2+3;
"	"	33	"	"	"	3+4+6+6+4+6+4; 7(3+4)+7+7+3+6+3;
"	"	39	"	"	"	4+4+4+4+4+4+4+4+3+4; итд.

Ова разноврсност метричког склопа народних мелодија Јужне Србије јесте позитиван музички елеменат, који се може лепо употребити у уметничком музичком стварању.

С обзиром на мелодиске интересантности напомињемо, да се у нашим народним мелодијама уопште, па и у мелодијама Јужне Србије, наилази и на интервал *прекомерну секунду*, која је оријенталног порекла и није типична словенска музичка карактеристика. Тамо где је наш аутохтони национални елеменат, овај се интервал врло ретко јавља, али у крајевима где се налази и муслимански живаљ, као на пример у старом Санџаку (Бијело Поље и др.) *прекомерна секунда* се у мелодијама чешће јавља, те се, према томе, и са њом, као са једним мелодиским елементом, мора рачунати.

У вези с тим треба подвући чињеницу, да се природни VII ступањ, као и повишени VI ступањ (дорски), поред алтерованог IV ступња, налазе у нашим мелодијама, што, разуме се, утиче на изналажење правилне хармонске основе, услед чега стари тоналитети више одговарају овим мелодијама од модернога *dur* и *moll*-а.

Овде треба истаћи мелодиску и ритмичку инвенцију нашега народа, који једном и истом тексту даје, врло често разноврсне ритмичке и мелодиске облике. Типичан пример за ово је песма *Не седи, Демо*, која има, са локалним језичним изменама, неких седам ритмичких и мелодиских облика,

Исто тако треба истаћи и способност мелодија за *канонску имитацију*, чему као пример служи најбоље песма *Марика на стол седеше, оф, аман!* и друге.

Многе песме певају се у колу, ору. Има женских и мушких кола, која су једно неисцрпно кореографско благо, још неискоришћено за наше балетско стварање. У покретима кола има, поред животнога полета, и елеганције, која напомиње дане славне прошлости, када су у тим странама одзвањали царски ловачки рогови и збирале се војводе силнога цара.

Наш народ није, дакле, само кроз песму изражавао своја душевна стања, него су и у игри, колу или ору, долазиле до израза његове музичке способности. Музички инструменти, на којима се свира у Јужној Србији, следећи су: дудук, кавал, шупељка, гусле, зурле, тапан (гоч).

Треба истаћи да су често мелодије не великог обима проткане обиљем *орнаменталних* тонова, који се шарају око мелодиског скелета. У овоме погледу нарочито су типичне обредне (свадбарске, славске и др.) и лирске песме, и ови орнаментални тонови дају простим мелодијама нарочиту драж. Иако су обредне песме мирније у ритму, ипак има и код њих карактеристичних ритмичких разноврсности. По интересантности својих свадбених обреда и мелодија нарочито се истичу Галичник, Дебар и Жупа код Дебра, и Пећ. Описе ових обреда и њихове мелодије и текстове ја сам дао у Гласнику Етнографског музеја у Београду за 1926, 1933 и 1935 годину, а о музичким карактеристикама нашега Југа писао сам у Св. Цецилији, Загреб 1925, Нашем селу, Београд 1929 (Музичко дело нашега села) и Звуку, Београд, 1934.

